

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία:

***«Εχθροί εντός των τειχών»: Ελληνικές και ελληνοκυπριακές
στρατιωτικές δυνάμεις στην Κύπρο (1963-1966)
Στόχοι, ρόλος, δράση, επιρροή και αλληλεπίδραση***

ΠΜΣ: Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Ονοματεπώνυμο: Πιέρρος Γ. Τζανετάκος

ΑΜ: 1561201701059

Επόπτης Σπουδών: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Καθηγητής

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....σελ. 3	σελ. 3
Κεφάλαιο Πρώτο: Από τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου στη νέα κρίση: ο ρόλος της ένοπλης δύναμης.....σ. 9	σ. 9
1.1 Οι πρώτες αντιδράσεις στις Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου.....σ. 10	σ. 10
1.2 Ο Κυπριακός Στρατός και οι στόχοι του Μακαρίου κατά τη διαδικασία της συγκρότησής του.....σ. 14	σ. 14
1.3 Το ρήγμα εντός των Ελληνοκυπρίων.....σ. 19	σ. 19
1.4 Η ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο.....σ. 23	σ. 23
1.5 Αμοιβαία καχυποψία και αδύνατη συνύπαρξη.....σ. 25	σ. 25
1.6 Η Οργάνωση «Ακρίτας» ως παραστρατιωτικός βραχίονας του ελληνοκυπριακού κράτους και οι σχέσεις με την ΕΛΔΥΚ.....σ. 29	σ. 29
1.7 Οργάνωση και ΕΛΔΥΚ στην ένοπλη σύγκρουση του Δεκεμβρίου 1963.....σ. 40	σ. 40
Κεφάλαιο Δεύτερο: Η στρατιωτικοποίηση της Κύπρου. Η Εθνική Φρουρά, η Ελληνική Μεραρχία και οι απαρχές της σύγκρουσης για τον έλεγχο των όπλων....σ.48	σ.48
2.1 Η πολιτική του «Εθνικού Κέντρου».....σ. 51	σ. 51
2.2 Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς και της Ελληνικής Μεραρχίας.....σ. 54	σ. 54
2.3 Η κάθοδος της Μεραρχίας στην Κύπρο και η μετατροπή της Εθνικής Φρουράς σε στρατό υποχρεωτικής θητείας.....σ. 63	σ. 63
2.4 Οι πρώτες υπόνοιες της διχόνοιας και το διοικητικό χάος.....σ. 69	σ. 69
2.5 Το «φιάσκο της Μανσούρας».....σ.79	σ.79
2.6 Η παρολίγο πραξικοπηματική Ένωση.....σ. 91	σ. 91
Κεφάλαιο Τρίτο: Το «στρατιωτικό ζήτημα».....	
3.1 Τα σοβιετικά όπλασ. 96	σ. 96
3.2 Η εκατέρωθεν προπαγάνδα για την Ένωση και η σύγκρουση για τον έλεγχο των όπλων.....σ. 98	σ. 98
3.3 Οι Έλληνες αξιωματικοί και οι οπλίτες, η Ελληνοκυπριακή κοινωνία και η πολιτική.....σ. 104	σ. 104
3.4 Η κορύφωση του «στρατιωτικού ζητήματος» και τα τσεχοσλοβάκικα όπλα.....σ. 110	σ. 110
Συμπεράσματα.....σ. 123	σ. 123
Πηγές και βιβλιογραφία.....σ. 128	σ. 128

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη του ρόλου, της δράσης, της επιρροής και της αλληλεπίδρασης των αμιγώς ελληνικών (Ελληνική Δύναμη Κύπρου και Ελληνική Μεραρχία) και των ελληνοκυπριακών (Κυπριακός Στρατός και Εθνική Φρουρά) στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο, καθώς και η αναζήτηση των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων της πολυεπίπεδης και αλληλοεξαρτώμενης παρουσίας τους επί των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων σε Αθήνα, Λευκωσία, αλλά και διεθνώς. Χρονολογικά, η έρευνα θα επικεντρωθεί στην περίοδο που ξεκινά από την πρώτη εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου και την προσπάθεια του Αρχιεπισκόπου και Προέδρου της Κύπρου Μακαρίου να προχωρήσει στην αναθεώρηση του Κυπριακού Συντάγματος τον Νοέμβριο του 1963 και καταλήγει με την παραίτηση της κυβέρνησης του Στέφανου Στεφανόπουλου τον Δεκέμβριο του 1966.

Σε παράλληλο επίπεδο, θα μελετηθεί το πολύπλοκο πολιτικό πλαίσιο της εποχής, καθ' όλη τη διάρκεια της οποίας το Κυπριακό Ζήτημα διακρατεί κεντρική θέση και επηρεάζει ανεξελέγκτως τα ελληνικά πολιτικά δρώμενα. Άλλωστε, η ταραχώδης Ιστορία της Κύπρου, αποτελεί, ειδικά κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα του πώς η πολιτική και ο στρατός, έννοιες ούτως ή άλλως και καταφανώς αλληλένδετες στην προ-μεταπολιτευτική Ελλάδα, εμπλέκονται, διαπλέκονται και εν τέλει συμπράττουν στη διαμόρφωση των ιστορικών δεδομένων.

Ποιοί ήταν λοιπόν οι κύριοι στόχοι της Αθήνας και ποιοί της Λευκωσίας και πώς αυτοί αντανακλώνται στις δραστηριότητες των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών στρατευμάτων στο νησί; Από ποιο σημείο και στο εξής αποκαλύφθηκε ότι οι δύο πλευρές κινούνταν σε εκ διαμέτρου αντίθετη κατεύθυνση και πώς επιχείρησαν αμφότερες να χρησιμοποιήσουν το στράτευμα για να επιτύχουν τις επιδιώξεις τους; Γιατί ο Γεώργιος Παπανδρέου επέλεξε να επανδρώσει την Κύπρο με την Ελληνική Μεραρχία, η οποία αντιστοιχούσε σε ένοπλη δύναμη περίπου μιας Ταξιαρχίας; Ήθελε απλώς να προστατεύσει τους Ελληνοκύπριους από μια πιθανή τουρκική απόβαση ή στην επιλογή του υποκρύπτονταν περισσότερα κίνητρα; Γιατί ο Έλληνας Πρωθυπουργός διόρισε επικεφαλής των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών στρατευμάτων στην Κύπρο τον Γεώργιο Γρίβα, παραγνωρίζοντας τους καταφανείς κινδύνους που πήγαζαν από την προσωπικότητα και το παρελθόν του «Διγενή»; Είχε επίγνωση ο Έλληνας πρωθυπουργός των υποχρεώσεων και των θυσιών που απαιτούνταν για την υλοποίηση της πολιτικής του «Εθνικού Κέντρου» και ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της επιλογής;

Από την άλλη πλευρά, γιατί ο Μακάριος επιζητούσε διακαώς τον απόλυτο έλεγχο των ελληνοκυπριακών δυνάμεων, οι οποίες όμως διοικούνταν στο ανώτατο και ανώτερο επίπεδο σχεδόν αποκλειστικά από Ελλαδίτες αξιωματικούς και ήταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό εξοπλισμένες κατόπιν πρωτοβουλιών και με χρήματα των ελληνικών κυβερνήσεων στο πλαίσιο της κοινής αμυντικής πολιτικής των δύο χωρών («Εθνικό Κέντρο»); Κατ' επέκταση, πώς επηρέασε το ζήτημα της λεγόμενης «διπλής υπαγωγής» (αργότερα «στρατιωτικό ζήτημα») τις σχέσεις μεταξύ των δύο μερών, τα οποία παρότι δημοσίως υποχρεούνταν να συμφωνούν σε όλα, στην πράξη αλληλοϋπονομεύονταν συστηματικά; Γιατί και με ποιά κίνητρα επέτρεψε ο Αρχιεπίσκοπος, μόλις λίγους μήνες μετά τη γέννηση της Κυπριακής Δημοκρατίας, τη συγκρότηση ένοπλων παραστρατιωτικών οργανώσεων, οι οποίες λειτούργησαν αργότερα ως βάση για τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς; Ποιοι και κυρίως με ποια κριτήρια στελέχωσαν αυτές τις οργανώσεις; Χρησιμοποίησε ο Μακάριος τον Κυπριακό Στρατό, τις παραστρατιωτικές οργανώσεις και την Εθνική Φρουρά ως οχήματα για την τοποθέτηση και την αποκατάσταση των ενόπλων υποστηρικτών του; Ποιός ήταν ο ρόλος των Ελλήνων αξιωματικών, κυρίως της ΕΛΔΥΚ, στην εκπαίδευση των παραστρατιωτικών οργανώσεων και ποιες ήταν οι πηγές του εξοπλισμού τους; Ποιά ήταν αργότερα τα αποτελέσματα αυτού του ιδιότυπου διαμοιρασμού του «μονοπωλίου της βίας και των όπλων» στη συνοχή και την πειθαρχία των ελληνοκυπριακών στρατευμάτων; Ποιές ήταν οι αιτίες που οδηγούσαν τον Μακάριο στη διατήρηση των παραστρατιωτικών οργανώσεων ακόμα και τρία χρόνια μετά την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς και γιατί η Λευκωσία αντιμετώπιζε εξ αρχής υποτενικά τις διαδικασίες και τις απαιτήσεις που διέπουν την ανάπτυξη ενός οργανωμένου στρατού;

Πέραν αυτών των βασικών ερωτημάτων, ορισμένα από τα οποία έχουν κατά καιρούς απασχολήσει τη βιβλιογραφία, η εργασία θα παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς την πορεία των εξής καίριων ζητημάτων: Πρώτον, σε τι βαθμό έγινε η Κύπρος ακόμα ένα πεδίο για την εμπέδωση της διάθεσης αυτονομίας που επιδεικνύει μερίδα αξιωματικών των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων από την πολιτική εξουσία και κατά πόσο αυτή η διάθεση συναρτάται με την αστάθεια του ευρύτερου πολιτικού περιβάλλοντος και των επιλογών των κυβερνήσεων. Δεύτερον, αν η πολυαναμενόμενη Ένωση του νησιού με την Ελλάδα ήταν η τελευταία ευκαιρία για τους εν λόγω αξιωματικούς να εκπληρώσουν μια λανθάνουσα μορφή της Μεγάλης Ιδέας, με την οποία άλλωστε γαλουχήθηκαν διαδοχικές γενιές στελεχών του Ελληνικού Στρατού. Τρίτον, πώς ενώ τα πρώτα ελληνικά στρατεύματα που έφθασαν στην Κύπρο στις αρχές της δεκαετίας του 1960 απόλαυσαν κυριολεκτικά την αποθεωτική υποδοχή σύσσωμου του ελληνοκυπριακού λαού, μόλις τέσσερα χρόνια

μετά αποκαλούνταν από τους ίδιους ανθρώπους και τον φιλοκυβερνητικό Τύπο ακόμα και «στρατός κατοχής». Πώς δηλαδή οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις, δηλαδή οι Ελλαδίτες αξιωματικοί και οπλίτες που υπηρετούσαν, στην ΕΛΔΥΚ, τη Μεραρχία και την Εθνική Φρουρά μετατράπηκαν από σύμμαχοι και σωτήρες σε «εχθροί εντός των τειχών» απέναντι στον Μακάριο, την ιθύνουσα πολιτική τάξη της Κύπρου και την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων. Τέταρτον, πώς υποδέχθηκαν οι Ελλαδίτες αξιωματικοί τη διπλωματική στροφή του Μακαρίου προς τις Ανατολικές Χώρες προς αναζήτηση στήριξης και οπλισμού και σε τι βαθμό έγινε αυτή η στροφή κοινός παρονομαστής της αντίδρασης του στρατεύματος κατά της πολιτικής της Λευκωσίας. Πέμπτον, ποιοί ήταν οι λόγοι εξαιτίας των οποίων οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Κύπρου, σε συνεργασία με τον Γρίβα, κατέληξαν στη δημιουργία ενός εξαιρετικά πολυπλόκαμου και δυσλειτουργικού στρατιωτικού διοικητικού και επιχειρησιακού μηχανισμού επί της νήσου, ο οποίος όπως φάνηκε αφενός από τις σκληρές αντιπαραθέσεις των κορυφαίων στελεχών του και αφετέρου από τα γεγονότα κατά τη διάρκεια των διακοινοτικών πολεμικών συγκρούσεων του 1964 και τις άφρονες πρωτοβουλίες συγκεκριμένων πυρήνων, ήταν σχεδόν αδύνατο να λειτουργήσει ιεραρχικά, συντονισμένα και αποτελεσματικά. Και σε άμεση συνάρτηση με το προηγούμενο: Πώς θα μπορούσαν να εξηγηθούν οι ανεδαφικές και ανεύθυνες επιλογές των πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών Ελλάδας και Κύπρου σε μια από τις κατεξοχήν κρίσιμότερες μεταπολεμικές περιόδους για τον ελληνισμό και ποια ήταν τα δυσμενή- και σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και κωμικοτραγικά- παραγόμενα αυτών των επιλογών. Εν τέλει, ποιο ήταν το πρόσημο της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο; Ήταν ένας παράγοντας σταθερότητας, όπως ήλπιζε η Αθήνα ή αποτέλεσε, αν όχι την κύρια, μία από τις κύριες συνιστώσες της γενικότερης αποσταθεροποίησης, όπως υποστήριζε η Λευκωσία;

Η παραγωγή της εργασίας στηρίχθηκε εν μέρει στην υπάρχουσα πλούσια βιβλιογραφία για το Κυπριακό Ζήτημα και δη για τα τεκταινόμενα της δεκαετίας του 1960. Βάση, όμως, για την εκπόνηση της μελέτης ήταν αφενός μεν οι γραπτές και προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που διαδραμάτισαν διακριτό ρόλο στις εξελίξεις των εσωτερικών πτυχών του Κυπριακού Ζητήματος κατά την εν λόγω περίοδο, αφετέρου δε τα δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού Τύπου και συγκεκριμένα των προσκείμενων στον Μακάριο εφημερίδων *Αγών*, *Φιλελεύθερος*, *Μάχη*, *Τελευταία Ώρα* και των αντιπολιτευόμενων *Εθνική* και *Πατρίς*, καθώς και της αθηναϊκής *Ελευθερίας*. Στις γραπτές μαρτυρίες συμπεριλαμβάνονται βιβλία πολιτικών και αξιωματικών, οι οποίοι είτε κατείχαν θέσεις ευθύνης, είτε υπηρέτησαν στην Κύπρο τα κρίσιμα χρόνια 1963- 1966. Μεταξύ αυτών ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου (1964-1965) Πέτρος Γαρουφαλιάς, ο Υφυπουργός Εθνικής Άμυνας της

ίδιας κυβέρνησης Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, ο πρώτος Πρόεδρος της Κυπριακής Βουλής και μετέπειτα Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Γλαύκος Κληρίδης, ο πρέσβης της Κύπρου στην Αθήνα Νίκος Κρανιδιώτης, ο στενός συνεργάτης του Μακάριου και Υπουργός της κυπριακής κυβέρνησης Ανδρέας Αζίνας, οι αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού Γεώργιος Καραγιάννης, Γρηγόριος Μπονάνος, Γεώργιος Ξιφαράς, Ιωάννης Μπήτος, Γεώργιος Τσουμής, Αριστόδημος, οι αξιωματικοί του Βασιλικού Ναυτικού Κωνσταντίνος Δημητριάδης και Γ. Δεμέστιχας και Πέτρος Αραπάκης.

Το σώμα των προφορικών μαρτυριών αποτελείται από συνεντεύξεις (με ελεύθερη μορφή, χωρίς ερωτηματολόγιο) Ελλήνων αξιωματικών και οπλιτών, καθώς και Ελληνοκύπριων κορυφαίων πολιτικών ή/ και στρατιωτικών στελεχών. Μεταξύ αυτών οι Σταύρος Σταύρου (Ελληνοκύπριος αξιωματικός απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων και στενός συνεργάτης του Γεώργιου Γρίβα), Νίκος Κιόσσης (Ελληνοκύπριος πρώην Υπουργός και βουλευτής της Κυπριακής Δημοκρατίας, επιτελικό στέλεχος της παραστρατιωτικής οργάνωσης «Ακρίτας»), Χαράλαμπος Λόττας (Ελληνοκύπριος στρατηγός της Εθνικής Φρουράς εν αποστρατεία), Λουκής Αυγουστίδης (Ελληνοκύπριος στρατηγός της Εθνικής Φρουράς εν αποστρατεία), Γεώργιος Αγγελίδης (Ελληνοκύπριος αξιωματικός της Σχολής Ευελπίδων και στρατηγός της Εθνικής Φρουράς εν αποστρατεία), Ιάκωβος Συμεωνίδης (Ελληνοκύπριος στρατηγός της Εθνικής Φρουράς εν αποστρατεία), Τάκης Παπαγεωργόπουλος (απόστρατος στρατηγός, συνεργάτης του Γεωργίου και του Ανδρέα Παπανδρέου και ευρωβουλευτής και βουλευτής του ΠΑΣΟΚ), Κωνσταντίνος Δημητριάδης (ναύαρχος εν αποστρατεία), Ιωάννης Τεσσέρης και Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος (οπλίτες της Ελληνικής Μεραρχίας). Από την έρευνα δεν θα μπορούσαν να λείπουν τα έγγραφα (εκθέσεις, ενημερώσεις, αλληλογραφία) που δημοσιεύτηκαν από τον Σπύρο Παπαγεωργίου στο τρίτομο έργο *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού 1959- 1967*.

Ειδικά όσον αφορά τις προφορικές μαρτυρίες, οι οποίες φιλοδοξούν να συμβάλλουν στη Δημόσια Ιστορία περίξ του Κυπριακού Ζητήματος, στόχος του γράφοντος, πλην της κατάληξης σε ιστοριογραφικά και πραγματολογικά συμπεράσματα, ήταν να καταγράψει αφενός το πως διαμορφώθηκαν οι εν τοις πράγμασι σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων αξιωματικών και οπλιτών, της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας και του ελληνοκυπριακού λαού, αφετέρου ν' αποτυπώσει, τουλάχιστον επιγραμματικά, τη διαδικασία διαμόρφωσης της μνήμης (ατομικής και κατ' επέκταση συλλογικής) και της ταυτότητας των συμμετεχόντων στις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις, με επίκεντρο τόσο την επίδικη έννοια της Ένωσης, όσο και τα παρελκόμενα της αντιπαράθεσης που άρχισε να καταγράφεται

μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας από το τέλος του 1963 και στη συνέχεια. Άλλωστε, σύμφωνα τον ιστορικό Άλιστερ Τόμσον οι ιδιωτικές μνήμες αποτελούν μέρος του δημόσιου νοήματος και η προσωπική ταυτότητα διαπλέκεται με την εθνική, τροφοδοτώντας τη μνήμη της Ιστορίας.

Απώτερος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να προσθέσει στην έρευνα για το Κυπριακό Ζήτημα- κυρίως δια των προφορικών μαρτυριών- ορισμένες πτυχές που ενδεχομένως να παρέμεναν έως τώρα στο σκοτάδι. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο επικεντρώνεται στη δημιουργία του Κυπριακού Στρατού, στην παρουσία της ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, τη δημιουργία των ελληνοκυπριακών παραστρατιωτικών οργανώσεων και τα τεκταινόμενα περίξ της ένοπλης διακοινοτικής σύγκρουσης του Δεκεμβρίου 1963. Στο δεύτερο- και εκτενέστερο- κεφάλαιο περιγράφεται η διαδικασία στρατιωτικοποίησης της Κύπρου, η συγκρότηση της Εθνικής Φρουράς, την κάθοδο της Μεραρχίας στην Κύπρο, όλα όσα διημείφθησαν στο στρατιωτικό, πολιτικό και διπλωματικό πεδίο πριν από και μετά την πολεμική αναμέτρηση μεταξύ Ελληνοκυπρίων- Τουρκοκυπρίων και Τουρκίας τον Αύγουστο του 1964 στην Μανσούρα, καθώς και η έναρξη της αντιπαράθεσης Αθήνας- Λευκωσίας για τον έλεγχο των όπλων στο νησί. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, γίνεται ανάλυση του λεγόμενου «στρατιωτικού ζητήματος», αναδεικνύεται η ανεξέλεγκτη έξαρση του μπρα ντε φερ μεταξύ του Μακαρίου και των αλληλοδιαδόχων ελληνικών κυβερνήσεων, τόσο σε επίσημο, όσο και ανεπίσημο επίπεδο, με διακύβευμα την υπαγωγή των ελληνικών και ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων, αποτυπώνονται οι επιπτώσεις της ολοκλήρωσης της διπλωματικής στροφής του Μακαρίου προς την Ανατολή και καταγράφεται η αντανάκλαση της σύγκρουσης των δύο πλευρών στο στράτευμα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ευάνθη Χατζηβασιλείου για την πολύτιμη βοήθεια και την αγαστή συνεργασία, η οποία δεν περιορίστηκε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας, αλλά ήταν αδιάκοπη στα δύο χρόνια της φοίτησής μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ένα ξεχωριστό ευχαριστώ ανήκει στον καθηγητή Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Πέτρο Παπαπολυβίου, ο οποίος, πλην της εγκάρδιας φιλοξενίας του, με καλοσύνη και ανιδιοτέλεια με έφερε σε επαφή με τους Ελληνοκύπριους πρωταγωνιστές των γεγονότων. Φυσικά, κάθε λάθος και οποιαδήποτε παράλειψη που εντοπιστεί στην παρούσα εργασία βαρύνει αποκλειστικά εμένα. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου στη σύζυγό μου Γεωργία και τον γιο μου Γιάννη, οι οποίοι πέραν των πολύωρων επαγγελματικών υποχρεώσεών μου, όχι μόνο ανέχθηκαν, αλλά και υποστήριξαν την ακαδημαϊκή

πορεία μου. Το ανά χείρας πόνημα αφιερώνεται στους γονείς μου, χωρίς την παρότρυνση των οποίων δεν θα είχα ασχοληθεί ποτέ με την Ιστορία.

Κεφάλαιο Πρώτο

Από τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου στη νέα κρίση: ο ρόλος της ένοπλης δύναμης

«Η εν πνεύματι καλής θελήσεως και κατανοήσεως προσέγγισης των απόψεων των Κυβερνήσεων Ελλάδος και Τουρκίας επί του κυπριακού ζητήματος θα διανοίξει δια την Κύπρον νέαν περίοδον ελευθερίας και ευημερίας τόσον δια τους Έλληνας όσον και δια τους Τούρκους της Κύπρου»¹. Αυτή ήταν η κατάληξη της δήλωσης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στις 12 Φεβρουαρίου 1959 μετά την ενημέρωσή του από τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας Κωνσταντίνο Καραμανλή αναφορικά με το περιεχόμενο των συζητήσεων μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας, οι οποίες θα ολοκληρώνονταν λίγες μέρες αργότερα με τη συμμετοχή των Βρετανών, της Ελληνοκυπριακής και της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, καθώς και την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου. Όπως έγινε λίγο αργότερα κατανοητό, όταν δηλαδή δημοσιεύθηκαν αφενός οι Συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας και αφετέρου το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, η συμβίωση των δύο κοινοτήτων θα έπρεπε πράγματι να στηριχθεί εν γένει στην καλή πίστη όλων των πλευρών και πιο ειδικά στη θετική αντιμετώπιση ορισμένων συνταγματικών διατάξεων από τους Ελληνοκύπριους, καθώς ήταν σαφές ότι σε κομβικά σημεία οι διατυπώσεις λειτουργούσαν υπέρ των μειονεκτούντων αριθμητικά Τουρκοκυπρίων². Κάτι τέτοιο όμως, ουδέποτε κατέστη εφικτό, με αποτέλεσμα η επιτευχθείσα επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος να θεωρείται έκτοτε προσωρινή. Από τις πρώτες κιόλας εβδομάδες που ακολούθησαν την υπογραφή των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, έγινε σαφές ότι οι περισσότεροι από τους

¹Δήλωση Μακαρίου, 12/2/1959 μετά την ενημέρωσή του από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή για το περιεχόμενο των Συμφωνιών Ζυρίχης, στο Σπύρος Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, (Λευκωσία 2000) σ. 67

²Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου αναλύοντας την- κατά τον ίδιο- «βραχυπρόθεσμη άποψη» (σσ: σύμφωνα με την οποία οι Συνθήκες θα έπρεπε ν' ανατραπούν το συντομότερο δυνατό), παραθέτει το βασικά επιχειρήματα των αμφισβητιών της Ζυρίχης- Λονδίνου: Η δικοινοτική αρχή που διέχεε το κυπριακό πολίτευμα ήταν «άδικη», ειδικά όσον αφορά το εκτεταμένο δικαίωμα βέτο του Τουρκοκύπριου αντιπροέδρου και τη συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων στη δημόσια διοίκηση σε ποσοστό 30%. Το κυριότερο επιχειρήμα όμως ήταν ότι οι «Ελληνοκύπριοι δεν είχαν επαναστατήσει για να κερδίσουν κάποια “ανεξαρτησία”... Ο αγώνας τους αποσκοπούσε στην Ένωση», στο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, (Αθήνα 2005), σ. 362- 363. Το Σύνταγμα πάντως, ήταν, σχεδόν κατά γενική ομολογία αν όχι «ανεφάρμοστο», εξαιρετικά δύσκολο στην εφαρμογή του. Κατά τον Σωτήρη Ριζά: «Η συνταγματική δομή της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν πολύπλοκη και αποδείχθηκε ανεφάρμοστη», στο Σωτήρης Ριζάς, *Το Κυπριακό στην Κρίσιμη Καμπή. Η Ελληνική Πολιτική και το Σχέδιο Άτσεσον*, (Αθήνα, 1997), σ. 13. Για τον Παύλο Τζεργιάς η συνταγματική δομή του νέου κράτους ήταν ένα περίπλοκο δημιούργημα, του οποίου η λειτουργικότητα εξαρτάτο από την καλή θέληση των εκπροσώπων των δύο τμημάτων του λαού, στο Παύλος Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Μια Αναδρομή στη Ζωή της Μεγαλονήσου στο Διάβα των Χιλιετιών*, (Αθήνα 2001), τόμος Α', σ. 283

συμμετέχοντες στην πολιτική και στρατιωτική κονίστρα της εποχής αναζητούσαν άλλες διόδους για την επίτευξη των στόχων τους.

1. 1 Οι πρώτες αντιδράσεις στις Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου

Όταν μετά και την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου άρχισαν να φθάνουν στην Κύπρο οι πρώτες πληροφορίες για τις προβλέψεις βάσει των οποίων θα εγκαθιδρύετο η Κυπριακή Δημοκρατία ως ανεξάρτητο κράτος, οι αντιδράσεις των Ελληνοκυπρίων, και κυρίως αυτές από την πλευρά των αγωνιστών της εμβληματικής Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), ήταν στην πλειοψηφία τους αρνητικές³. Ο τομεάρχης Λευκωσίας της ΕΟΚΑ, μετέπειτα στενότατος συνεργάτης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και επί ένδεκα συναπτά έτη Υπουργός της Κυπριακής Κυβέρνησης Πολύκαρπος Γεωργιάδης έγραφε ήδη από τις 16 Φεβρουαρίου στον Αντώνη Γεωργιάδη, επίσης τομεάρχη της Οργάνωσης: «Η Ελληνοτουρκική συμφωνία φαίνεται πως δεν άρεσε του κοσμάκη. Όλοι αναμένουν την τελευταία λέξη όπως την πη ο λεβεντόγερός μας. Με την κατάστασιν που εδημιουργήθη, πολύ φοβούμαι πως θα ξεπροβάλουν οι Κομμουνιστάι. Δεν αποκλείω κίνημα παρόμοιο του Δεκεμβρίου των Αθηνών»⁴. Ο αναφερθείς ως «λεβεντόγερος» δεν ήταν άλλος από τον Γεώργιο Γρίβα, τον περίφημο «Διγενή», αρχηγό της ΕΟΚΑ και στρατιωτικό ηγέτη του αγώνα για την πολυπόθητη Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα⁵. Άνθρωπος με μεγάλη επιρροή στο νησί, ο Γρίβας μαζί με τον Μακάριο καθόρισαν εν πολλοίς την ιστορική μοίρα της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁶. Λίγο πριν από την υπογραφή των Συμφωνιών ο Διγενής είχε εκφράσει τη δυσαρέσκεια του για συγκεκριμένα σημεία των κειμένων, επικεντρώνοντας την κριτική του κυρίως στην πρόβλεψη στάθμευσης τουρκικών

³ Κατά τον Πανταζή Τερλεξή, όλα τα στοιχεία από την Κύπρο μαρτυρούσαν «καθαρή έλλειψη ενθουσιασμού» για τις Συμφωνίες, «επιφύλαξη» και «αποφυγή λαϊκών πανηγυρισμών από την πλευρά της ελληνοκυπριακής κοινότητας». Αντιθέτως, ο ηγέτης των Τουρκοκυπρίων δρ. Φαζίλ Κιουτσούκ δήλωσε «πολύ ευτυχής» για όσα υπέγραψε η Τουρκική κυβέρνηση, στην οποία «εμπιστευθήκαμε την υπόθεσή μας», στο Πανταζή Τερλεξή, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, (Αθήνα, 2004), σ. 354.

⁴ Απόσπασμα επιστολής του Πολύκαρπου Γεωργιάδη (Λαέρτη) προς τον Αντώνη Γεωργιάδη, 16/2/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σ. 79

⁵ Παρά το γεγονός ότι η κυρίαρχη εικόνα που έχει δημιουργηθεί είναι ότι ο Γρίβας σχεδίασε και υλοποίησε την ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ, η ιστορική αλήθεια είναι διαφορετική. Βάσει της εμβριθούς έρευνας του Ευάνθη Χατζηβασιλείου η λήψη της απόφασης για στρατιωτική δράση λήφθηκε από τον Μακάριο και έναν κύκλο συντηρητικών διανοουμένων (με την καθοριστική συμβολή των αδελφών Λοϊζίδη, των καθηγητών Βεζανή και Κονιδάρη, του πολιτικού Ν. Στράτου) και εγκρίθηκε από τον εκδότη της εφημερίδας *Εστία* Αχιλλέα Κύρου, από τον οποίο ξεκίνησαν το 1950 οι συζητήσεις για ένοπλο αγώνα στην Κύπρο, στο Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σσ. 82 και 37. Περισσότερες λεπτομέρειες για το λεγόμενο «ενωτικό κύκλο των Αθηνών» στο κεφάλαιο του ίδιου «Υπόγειες διαδρομές: Από την Αντίσταση στον Κυπριακό Αγώνα, Ο Κύκλος του 1953», σσ. 31-103

⁶ Η ιστορικός Νίκη Λοϊζίδη χαρακτηρίζει τους πρωτεργάτες του ενωτικού κινήματος «φορείς μιας υψηλής και αμετάκλητης ιστορικής μοίρας», στο Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 27

στρατευμάτων στην Κύπρο, την οποία και αποκήρυσε μετά βδελυγμίας⁷. Τις επιφυλάξεις του Γρίβα περί των τουρκικών στρατευμάτων υιοθετούσε και ο Μακάριος, ο οποίος όμως, υπερασπιζόμενος τις Συμφωνίες⁸, είχε σπεύσει να ξεκαθαρίσει στον Διγενή- ακόμα πριν από την υπογραφή τους- ότι η στρατηγική που συμπυκνωνόταν στο σύνθημα «Ένωσις και μόνο Ένωσις» ήταν πλέον παρωχημένη και δεν θα οδηγούσε στο επιθυμητό αποτέλεσμα⁹.

Πράγματι, στη Συνθήκη Συμμαχίας, η οποία συνήφθη μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου, της Ελλάδας και της Τουρκίας και συμπεριλήφθη στην τελική μορφή της ως παράρτημα στο Κυπριακό Σύνταγμα προβλεπόταν ότι τα τρία μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να αμυνθούν έναντι κάθε άμεσης ή έμμεσης επίθεσης εναντίον της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας της Κύπρου¹⁰. Για το σκοπό αυτό, επρόκειτο να ιδρυθεί επί του κυπριακού εδάφους Τριμερές Στρατηγείο, στο οποίο θα συμμετείχαν στρατιωτικά αποσπάσματα της Ελλάδας και της Τουρκίας και τα οποία θα ήταν υπεύθυνα για την εκγύμναση του στρατού της Κυπριακής Δημοκρατίας¹¹. Ο νεότευκτος Κυπριακός Στρατός θα αποτελούσε το τρίτο μέρος του Στρατηγείου, το οποίο θα διοικείτο εκ επιτροπής από Έλληνα, Τούρκο και Κύπριο ανώτατο αξιωματικό, διοριζόμενους από τις κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας και από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας αντιστοίχως¹².

Η Συνθήκη Συμμαχίας λειτούργησε, εκτός των άλλων, ως νομιμοποιητική οδός για τη στρατιωτική παρουσία της Τουρκίας στην Κύπρο. Άλλωστε, καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκαν των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, η Άγκυρα ζητούσε επιτακτικά την οριοθέτηση τουρκικής στρατιωτικής

⁷ Επιστολή Διγενή προς Μητροπολίτη Κιτίου (Πρωτεύα), 13/2/1959, (σσ: Ο Κιτίου Άνθιμος ήταν ο εθναρχεύων της Κύπρου κατά τα χρόνια της εξορίας του 3 Μακάριου στις Σευχέλλες), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σ. 69

⁸ Κατά τον Χατζηβασιλείου ο Μακάριος είχε εγκρίνει τις βασικές αρχές της ελληνοτουρκικής συμφωνίας, ενώ στη διάσκεψη του Λονδίνου απλώς ζήτησε να έχει τη δυνατότητα να θέσει ορισμένα επιμέρους θέματα. Βασική διαφορά που του Μακάριου με τον Καραμανλή ήταν ότι ο Αρχιεπίσκοπος πίστευε στη «διάρκη διαπραγμάτευση» ακόμα και μετά την υπογραφή μιας συμφωνίας, στο Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 353 και 388. Ο Τερλεξής, αφού παραθέτει ένα ρεπορτάζ των Τάιμς της Νέας Υόρκης σύμφωνα με το οποίο «η ελληνική κυβέρνηση, στην επιθυμία της να δώσει ένα τέλος στο ενοχλητικό πρόβλημα άσκησε στον Αρχιεπίσκοπο κάθε δυνατή πίεση, για να τον εξαναγκάσει να δεχθεί σήμερα ό,τι θα αποδεικνυόταν απαράδεκτο με την πάροδο του χρόνου», αποδεικνύει με ενάργεια ότι ο Μακάριος γνώριζε το περιεχόμενο των κειμένων της Ζυρίχης, πριν ακόμα φθάσει στο Λονδίνο, στο Πανταζής Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, (Αθήνα, 2004), σσ. 356 και 371-376.

⁹ Επιστολή Μακαρίου (Χάρη) προς Διγενή, 13/2/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σ. 70

¹⁰ Άρθρο 2 της Συνθήκης Συμμαχίας, όπως δημοσιεύθηκε στο Παράρτημα 2, άρθρο 181 του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σ. 96-97

¹¹ ό.π. άρθρο 4 της Συνθήκης Συμμαχίας

¹² ό.π. άρθρο 5 της Συνθήκης Συμμαχίας

βάσης στο νησί¹³, επικαλούμενη θέματα ασφάλειας, καθώς και τον κίνδυνο επιβολής πραξικοπηματικής Ένωσης από την πλευρά της Αθήνας. Έτσι, η Συνθήκη Συμμαχίας θεωρήθηκε ως μια αναγκαία υποχώρηση της κυβέρνησης Καραμανλή, προκειμένου να τεθούν στο περιθώριο οι μαξιμαλιστικές απαιτήσεις της Άγκυρας. Όπως, όμως, ήταν αναμενόμενο, η παρουσία των τουρκικών στρατευμάτων στο κυπριακό έδαφος δυσάρεστουσε τους Ελληνοκύπριους και δη τους εθνικιστές και με σαφή αντιτουρκικά αισθήματα μαχητές της ΕΟΚΑ. Η μνήμη της περιόδου 1956-1958, η οποία διαμορφώθηκε αφενός από τις τουρκοκυπριακές επιτυχίες στις διακοινοτικές συγκρούσεις του καλοκαιριού 1958 και αφετέρου από τις επιθέσεις των Τουρκοκύπριων αστυνομικών (υπηρετούσαν στην Αστυνομία που είχαν ιδρύσει οι Βρετανοί), στο πλαίσιο των συγκρούσεων με την ΕΟΚΑ, εναντίον των Ελληνοκυπρίων, παρέμενε ακόμα ζωντανή. Η επιλογή των αντιποίνων από την πλευρά της ελληνοκυπριακής οργάνωσης δημιούργησε ένα δεύτερο μέτωπο για την ΕΟΚΑ. Οι ενέργειές της από ένα σημείο και μετά στόχευαν πέρα από τους Βρετανούς και τους Τουρκοκύπριους, ή τουλάχιστον τη μαχητική μερίδα εξ αυτών¹⁴.

Εκ των πραγμάτων, με βάση και το κάκιστο παρελθόν των ελληνοτουρκικών σχέσεων τόσο σε διπλωματικό, όσο και σε επίπεδο λαών, ειδικά μετά τα Σεπτεμβριανά του 1955, η θεμελίωση κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου απαιτούσε υποχωρήσεις και συμβιβασμούς. Η αποδοχή του τουρκικού αιτήματος από την μεριά της Αθήνας και της Δευκωσίας για εγκατάσταση ένοπλου αποσπάσματος στην Κύπρο δεν συνέβαλε προς αυτήν την κατεύθυνση, πολλώ δε μάλλον αφού η ψυχολογική διάσταση μεταξύ Ελληνοκυπριακής και Τουρκοκυπριακής κοινότητας ήταν ήδη μεγάλη, εξαιτίας των εκατέρωθεν εθνικιστικών πρακτικών¹⁵. Έτσι, ένα κείμενο ζήτημα για το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας, αυτό της συγκρότησης νόμιμης στρατιωτικής αρχής και του ελέγχου των όπλων στο νησί, έλαβε εξαρχής ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Στους έντονους προβληματισμούς του Γρίβα για το εν λόγω θέμα, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας και ένας από τους αρχιτέκτονες των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου, ανταπάντησε με τα εξής τρία επιχειρήματα: Πρώτον ότι αποφεύχθηκε η δημιουργία τουρκικής στρατιωτικής βάσης στην Κύπρο. Δεύτερον, το γεγονός ότι η εκ περιτροπής ηγεσία του Τριμερούς

¹³ Παύλος Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σ. 282

¹⁴ Όπως έγραψε αργότερα ο Αβέρωφ με παραστατικό τρόπο, ο αγώνας του Γρίβα ήταν στο βάθος «τριμέτωπος και τελικά τετραμέτωπος: Βρετανοί, Τούρκοι, καταδότες, κομμουνιστές» στο Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*. τόμος Α', σ. 230. Για τον αγώνα της ΕΟΚΑ κατά της Αστυνομίας και για την εκ των πραγμάτων αδυναμία του Γρίβα, λόγω της εθνικιστικής αδιαλλαξίας του να συμπράξει με τους Τουρκοκύπριους έναντι των Βρετανών βλ. επίσης στο ίδιο σσ. 234-235. Να σημειωθεί πάντως, ότι δεν ήταν λίγοι και οι Ελληνοκύπριοι αστυνομικοί που εκτελέστηκαν από την ΕΟΚΑ.

¹⁵ Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*. τόμος Α', σ. 238

Στρατηγείου θα ανήκε κατά πλειοψηφία δύο τρίτων στην ελληνική και την ελληνοκυπριακή πλευρά και θα ασκείτο από Ελλαδίτη και Ελληνοκύπριο αξιωματικό, καθιστούσε την Ελλάδα κυρίαρχη επί της στρατιωτικής διοίκησης του νησιού. Τρίτον, ότι η ισχύς των τουρκικών όπλων στην Κύπρο θα ήταν η μικρότερη δυνατή, ανάλογη αυτής του Κυπριακού Στρατού. Ούτως ή άλλως η Κυπριακή Δημοκρατία ως μικρό κράτος «δεν δύναται να έχει μεγάλον στρατόν», επεσήμανε ο Αβέρωφ στον Γρίβα¹⁶. Κατά τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών η Συνθήκη Συμμαχίας ήταν ένας όχι τόσο «δυσάρεστος συμβιβασμός»¹⁷. Άλλωστε, για την Ελλάδα η σύναψη των Συμφωνιών και το κλείσιμο του Κυπριακού, επανέφεραν η χώρα στη νατοϊκή ομαλότητα και έθεσε τις βάσεις για την αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων¹⁸. Πάντως, παρά τις διαβεβαιώσεις του Αβέρωφ, ο Κυπριακός Στρατός και το Τριμερές Στρατηγείο διακρινόταν εκ γενετής από καιρίο έλλειμμα λαϊκής νομιμοποίησης και αποδοχής, ειδικά στην ελληνοκυπριακή πλευρά, ενώ τόσο η εναλλάξ διοίκηση του Στρατηγείου, όσο και το περιορισμένο εύρος της δύναμής του προϋδέαζαν για αντίστοιχα ελλείμματα στη λειτουργία και την αποτελεσματικότητά τους. Η τοποθέτηση Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων αξιωματικών και οπλιτών υπό Τούρκο διοικητή, όπως και το αντίστροφο, ήταν ένα εξαιρετικά φιλόδοξο εγχείρημα, με ελάχιστες πιθανότητες επιτυχίας.

Στην Αθήνα, πλην του Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο οποίος χαρακτήρισε την ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου «ιστορικό γεγονός», τη σημασία του οποίου δεν μπορεί να μειώσει καμία «αντίρρηση, λεπτομέρεια ή επιφύλαξη»¹⁹, σύσσωμη η αντιπολίτευση κατακεραύνωσε την κυβέρνηση για τη σύναψη των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου. Λίγες, ίσως καμία, συμφωνία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν δέχθηκε τόσες και τόσο σφοδρές αντιπολιτευτικές επιθέσεις όσο αυτή της Ζυρίχης- Λονδίνου²⁰. Ο αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων Σοφοκλής Βενιζέλος αποκάλεσε τις Συμφωνίες «ταπεινωτική συνθηκολόγησι», παρομοιάζοντάς τες με «γάγγραινα»²¹, ο ανεξάρτητος τότε βουλευτής προερχόμενος

¹⁶ ό.π., σ. 104. Ο Αβέρωφ μαζί με τον Άγγελο Βλάχο, έτερο συμμετέχοντα από ελληνικής πλευράς στις διαδικασίες της Ζυρίχης, προσπάθησαν να υποβαθμίσουν γενικότερα τις παραχωρήσεις της Αθήνας προκειμένου να συναφθούν οι Συμφωνίες, στο Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σ. 282

¹⁷ Επιστολή του Ε. Αβέρωφ προς τον Διγενή, 18/2/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 104

¹⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, (Αθήνα, 2009), σ. 279

¹⁹ Σύνοψη της πρωθυπουργικής ομιλίας του Κωνσταντίνου Καραμανλή, όπως την απέδωσε σε τηλεγράφημά του, της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1959, το Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 113

²⁰ Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, σ.377

²¹ Ομιλία Σοφοκλή Βενιζέλου στη συνεδρίαση της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1959 για τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, στο Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 115-116

από το χώρο των Φιλελευθέρων Γεώργιος Παπανδρέου ανέδειξε- σαφώς σε ηπιότερους τόνους, καθώς ήταν και ο μόνος πολιτικός αρχηγός της αντιπολίτευσης που παρέθεσε και ορισμένα πλεονεκτήματα των Συμφωνιών²²- την «απάρνηση της Ενώσεως δια παντός»²³, ενώ ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), αξιωματικός αντιπολίτευσης στη Βουλή του 1958, Ηλίας Ηλιού υποστήριξε ότι «ουδέποτε η Βουλή εκλήθη να κυρώση στυγνότερον κείμενον. Νομίζει κανείς ότι το κείμενον επί του οποίου ετέθη το ζήτημα της εμπιστοσύνης εκ μέρους του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως συνετάγη και διευτώθη από τους πλέον αδιάλλακτους εχθρούς της Ελλάδος»²⁴. Πάντως και ο Παπανδρέου καταψήφισε την κυβέρνηση στην πρόταση δυσπιστίας που είχε κατατεθεί²⁵. Άλλοι χαρακτηρισμοί που ακολούθησαν έκτοτε τις Συμφωνίες ήταν «διαβολική επινόηση», «τραγέλαφος», «τραγωδία» κλπ²⁶. Οι Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου έγιναν το επιστέγασμα της βαθείας ρήξης του καραμανλισμού²⁷ με το ιδιόμορφο «ενωτικό μέτωπο» σε Ελλάδα και σε Κύπρο²⁸.

1.2 Ο Κυπριακός Στρατός και οι στόχοι του Μακαρίου κατά τη διαδικασία της συγκρότησής του

Το Τριμερές Στρατηγείο, το οποίο αποτελούσε την εν τοις πράγμασι ένοπλη συνύπαρξη Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου, αποτελείτο από τον Κυπριακό Στρατό, την Ελληνική Δύναμη Κύπρου (ΕΛΔΥΚ) και την Τουρκική Δύναμη Κύπρου (ΤΟΥΡΔΥΚ). Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συνθήκης Συμμαχίας, ο Κυπριακός Στρατός θα στελεχωνόταν με 2. 000 άνδρες, εκ των οποίων το 60% θα ήταν Ελληνοκύπριοι και το 40% Τουρκοκύπριοι, ενώ όπως διευκρινιζόταν στο άρθρο 129 «υποχρεωτική θητεία δεν δύναται να επιβληθεί, ειμή μόνον κατόπιν κοινής συμφωνίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας»²⁹. Η ΕΛΔΥΚ και η ΤΟΥΡΔΥΚ θα αποβιβάζονταν

²² Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, σ.388

²³ Ομιλία Γεωργίου Παπανδρέου στη συνεδρίαση της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1959 για τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 132

²⁴ ό.π. ομιλία Ηλία Ηλιού, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 124

²⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 314

²⁶ Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, σ.379

²⁷ Κατά τον Τζερμιά «η σχέση του Καραμανλή προς την Κύπρο ενεφάνιζε στα χρόνια μετά τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου προφανή τραύματα», Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*. σ. 299

²⁸ Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 95. Οι αδελφοί Κύρου, οι αδελφοί Λοϊζιδη, ο Κονιδάρης, ο Βεζανής και ο Γρίβας τάχθηκαν σαφέστατα κατά των Συμφωνιών, κατηγορώντας τους Καραμανλή και Μακάριο ότι εξέτρεψαν τον αγώνα από την τελικό στόχο του.

²⁹ Παύλος Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά. Από τα Πέτρινα Χρόνια στο Σήμερα*, (Λευκωσία 2016), σ.18 και Πέτρος Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά Σφάλματα. Ευκαιρίες που Χάθηκαν. 19 Φεβρουαρίου 1964- 15 Ιουλίου 1965*, (Αθήνα 1982), σ. 50. Σημειώνεται ότι κατόπιν έντονων τουρκικών

στην Κύπρο ταυτοχρόνως με την υπογραφή της Συνθήκης Ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, στις 16 Αυγούστου 1960, με δύναμη 950 και 650 ανδρών αντιστοίχως³⁰. Όπως προαναφέρθηκε, πλην των αμυντικών αρμοδιοτήτων του, το Τριμερές Στρατηγείο είχε ως βασικό καθήκον του την εκπαίδευση των ανδρών του υπό δημιουργία Κυπριακού Στρατού, την οποία ανέλαβε η Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού, αποτελούμενη από 75 Έλληνες και 50 Τούρκους εκπαιδευτές. Ο Κυπριακός Στρατός άρχισε να συγκροτείται τυπικά την 1^η Αυγούστου 1960, ταυτοχρόνως με την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου, ενώ τα αρχηγεία των δύο δυνάμεων συστεγάστηκαν σε διαφορετικές πτέρυγες του βρετανικού στρατοπέδου Wolseley Barracks³¹. Πρώτος διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου τοποθετήθηκε ο ελληνοκύπριος υποστράτηγος, απόστρατος του Ελληνικού Στρατού και ήδη διορισθείς αρχηγός του Κυπριακού Στρατού Μενέλαος Παντελίδης, με υπαρχηγό Τούρκο (τον ταξίαρχο εν αποστρατεία Χιουσαμετίν Τανγιάρ³²) και Επιτελάρχη Έλληνα αξιωματικό³³. Με βάση τη Συνθήκη Συμμαχίας, στο Τριμερές Στρατηγείο θα υπηρετούσαν 12 Έλληνες, 7 Τούρκοι και 14 Κύπριοι αξιωματικοί, οι οποίοι θα τοποθετούνταν στους πέντε οργανωτικούς κλάδους του Στρατηγείου (Διοικητικής Μέριμνας, 2^ο Γραφείο, Διαβιβάσεων, Οργάνωσης και Εκπαίδευσης, Σχεδιασμού και Επιχειρήσεων), ενώ ως ανώτατη διάρκεια θητείας τους ορίστηκαν τα δύο έτη³⁴.

Αποστολή του Κυπριακού Στρατού ήταν η παροχή βοήθειας σε ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας και η συμμετοχή του σε αγήματα αποδόσεως τιμών, ενώ η Κυπριακή Δημοκρατία θα μπορούσε να τον ενεργοποιήσει άνευ διαταγών του Τριμερούς Στρατηγείου μόνο σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης³⁵. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη μικρή παρατακτή δύναμη, την εθελοντική θητεία και κυρίως την έλλειψη οπλισμού³⁶, καθιστούσε τον Κυπριακό Στρατό ένα αδύναμο σώμα με τυπικές αρμοδιότητες, χωρίς ουσιαστική στρατιωτική υπόσταση.

πιέσεων για τη στελέχωση του Κυπριακού Στρατού δεν ακολουθήθηκε η αναλογία 70%-30%, που ίσχυε για την κάλυψη των θέσεων στο δημόσιο τομέα

³⁰ Άγγελος Χρυσοστόμου, «Τριμερές Στρατηγείον Κύπρου. Η εν όπλοις συνύπαρξη Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου στη Μεγαλόνησο την περίοδο 1959-1963», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 38, 2016, σ.12

³¹ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά. Από τα Πέτρινα Χρόνια στο Σήμερα*, σ.25

³² Άγγελος Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 34, Ιούλιος 2014, σ. 4

³³ Χρυσοστόμου, «Τριμερές Στρατηγείον Κύπρου, σ. 13

³⁴ ό.π., σ.14

³⁵ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά. Από τα Πέτρινα Χρόνια στο Σήμερα*, σ.27

³⁶ Χρυσοστόμου, «Τριμερές Στρατηγείον» Κύπρου, σ. 15. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κυπριακός Στρατός δεν διατηρούσε υπό τον έλεγχό του ούτε τα όπλα με τα οποία εκπαιδεύονταν οι άνδρες του. Αυτά φέρνονταν στους τόπους εκπαίδευσής από άνδρες της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ και επιστρέφονταν πάραυτα στα στρατόπεδα.

Οι πρώτες εθελοντικές κατατάξεις στον Κυπριακό Στρατό για τους βαθμούς των ανθυπολοχαγών, υπαξιωματικών και οπλιτών έγιναν στις 2 και στις 12 Μαΐου, καθώς και στις 5 Ιουλίου του 1961³⁷. Όσον αφορά την κάλυψη των αναγκών του Κυπριακού Στρατού για ανώτερους αξιωματικούς, δεδομένου ότι η Δημοκρατία της Κύπρου δεν ήταν δυνατόν μόλις ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της να διαθέτει σχολή αξιωματικών αντίστοιχη της Ευελπίδων, η Λευκωσία ζήτησε τον Απρίλιο του ίδιου έτους από την ελληνική κυβέρνηση την αποδέσμευση Ελληνοκυπρίων αξιωματικών που υπηρετούσαν στον Ελληνικό Στρατό. Μετά λίγες εβδομάδες αφίχθησαν στην Κύπρο, κατόπιν επιλογής τους από την κυπριακή κυβέρνηση, οι αντισυνταγματάρχες Γεώργιος Αζίνας και Άθως Μυριανθόπουλος, ο ταγματάρχης Φώτης Χρήστου και οι λοχαγοί Παντελάκης Πανταζής, Κυριάκος (Κίκης) Κωνσταντίνου, Ανδρέας Αυγουστής και Αναστάσιος (Τάσος) Μάρκου. Οι εν λόγω αξιωματικοί, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ ήταν σε διαρκή επαφή με τα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης στην Κύπρο, ενώ ταυτοχρόνως εκπαιδεύαν στην Ελλάδα νέα μάχιμα μέλη, παραιτήθηκαν από τον Ελληνικό Στρατό και υπέγραψαν τριετές συμβόλαιο με τον Κυπριακό Στρατό, αναλαμβάνοντας καίρια καθήκοντα³⁸.

Παραλλήλως, τον Δεκέμβριο του 1961 αποφοίτησαν από τις σχολές του Τριμερούς Στρατηγείου 70 αξιωματικοί, 86 υπαξιωματικοί και 84 οπλίτες³⁹. Σύμφωνα με τον στρατηγό εν αποστρατεία του Κυπριακού Στρατού Ιάκωβο Συμεωνίδη, «το 95% των στελεχών του Κυπριακού Στρατού (σσ: από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων) ήταν μέλη της ΕΟΚΑ»⁴⁰, γεγονός που προκαλούσε την έκδηλη ανησυχία των Τουρκοκυπρίων⁴¹. Κατά τον απόφοιτο της Σχολής Ευελπίδων και απόστρατο αξιωματικό του Κυπριακού Στρατού Γεώργιο Αγγελίδη η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν ενδιαφερόταν για την εμπειρία όσων διορίζονταν στον Κυπριακό Στρατό⁴². Στόχος του Μακαρίου, ο οποίος είχε εκλεγεί Πρόεδρος της Κύπρου στις πρώτες εκλογές που διεξήχθησαν στο νησί στις 13 Δεκεμβρίου 1959⁴³, ήταν η αποκατάσταση των

³⁷ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ.27

³⁸ ό.π., σ.27

³⁹ ό.π., σ.28

⁴⁰ Συνέντευξη του στρατηγού εν αποστρατεία του Κυπριακού Στρατού Ιάκωβου Συμεωνίδη στον γράφοντα, στη Λευκωσία, στις 26 Ιουνίου 2019

⁴¹ Τις εκατέρωθεν «εθνικιστικές πρακτικές», στις οποίες αναφέρεται ο Τζερμιάς, υποστηρίζουν και οι Μπήτος, στο Ιωάννης Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, (Αθήνα, 1990), σ. 62: «Τα όπλα της ΕΟΚΑ είχαν στραφεί αρκετές φορές έναντι Τουρκοκυπρίων», Συμεωνίδη. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη «μετά από ένα χρονικό σημείο και κατόπιν διαταγής του Γρίβα οι άνδρες της ΕΟΚΑ επιτίθεντο και εναντίον Τουρκοκυπρίων, στη συνέντευξη Συμεωνίδη».

⁴² Συνέντευξη του στρατηγού εν αποστρατεία του Κυπριακού Στρατού Γεώργιου Αγγελίδη, στον γράφοντα, στη Λευκωσία, στις 26 Ιουνίου 2019

⁴³ Στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1959 ο Μακάριος έλαβε το 66,29% των ψήφων έναντι του Ιωάννη Κληρίδη, ο οποίος συγκέντρωσε το 32,92%.

αγωνιστών της ΕΟΚΑ⁴⁴. Τα πρώην μέλη της οργάνωσης απολάμβαναν απόλυτη προτεραιότητα για διορισμό όχι μόνο στον Κυπριακό Στρατό, αλλά και στην Αστυνομία, στη Χωροφυλακή και γενικότερα στον δημόσιο τομέα του νεοσύστατου κράτους⁴⁵. Σύμφωνα, δε, με τον έτερο στενό συνεργάτη του Μακαρίου και καθοριστικό παράγοντα στην ίδρυση και τον εξοπλισμό της ΕΟΚΑ⁴⁶, τον Ανδρέα Αζίνα, ο Αρχιεπίσκοπος προσδοκούσε το Κυπριακό Κράτος να συμβαδίζει με τις επιθυμίες των ατόμων και των ομάδων που αγωνίστηκαν για την ελευθερία και την ανεξαρτησία της Κύπρου⁴⁷. Ήταν φανερό, ότι οι προσλήψεις γίνονταν από την κυβέρνηση με πολιτικά κριτήρια, στη βάση του δίπτυχου «συμμετοχή στην ΕΟΚΑ-υποστήριξη του Μακαρίου»⁴⁸.

Διαθέτοντας, λοιπόν, τον πρώτο λόγο επί των διαδικασιών για τη στελέχωση του Κυπριακού Στρατού ο Εθνάρχης είχε πετύχει να δημιουργήσει μια εύπλαστη βάση στρατευμένων και δυνάμει ενόπλων υποστηρικτών, διευρύνοντας έτσι το ήδη ισχυρό λαϊκό έρεισμα που διέθετε στη μεγαλόνησο. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη «οι οκτώ στους δέκα που υπηρετούσαν στον Κυπριακό Στρατό υποστηρίζαμε τον Μακάριο»⁴⁹, ενώ όπως λέει ο επίσης απόστρατος στρατηγός του Κυπριακού Στρατού Χαράλαμπος Λόττας «η πολιτική θέση του καθενός έπαιζε ρόλο στη θέση που έπαιρνε»⁵⁰. Κατά τον διατελέσαντα τομεάρχη της ΕΟΚΑ στο δυτικό τομέα της Λευκωσίας, μετέπειτα βουλευτή και Υπουργό της Κυπριακής Κυβέρνησης, Νίκο Κιόσση, το 90% των αγωνιστών της ΕΟΚΑ «το πήραμε με την πλευρά του Μακαρίου»⁵¹. Ο απόφοιτος της

⁴⁴ Επιπλέον μαρτυρίες μελών της ΕΟΚΑ, οι οποίοι διορίστηκαν από τον Μακάριο, αλλά και τον πρώτο Υπουργό Εσωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας Πολύκαρπο Γεωρκάτση, στο (επιμ.) Γιώργος Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωρκάτσης 1955-1959*, (Λευκωσία χωρίς ημερομηνία), σσ. 148, 167, 260

⁴⁵ Συνέντευξη Συμεωνίδη. Ο Μακάριος ήλεγχε τις διαδικασίες όχι μόνο στα Σώματα Ασφαλείας, το στενό και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, αλλά και σε επίπεδο επιλογής πρέσβων, γραμματέων Υπουργείων και ευλόγως- κυβερνητικών στελεχών. Οι επιλογές επισφραγίζονταν από το Ενιαίο Δημοκρατικό Μέτωπο Αναδημιουργίας (ΕΔΜΑ), ένα σχήμα υπό τη σκέπη του οποίου θα στεγάζονταν όλοι οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ. Το ΕΔΜΑ θα αναλάμβανε την πολιτική καθοδήγηση των διαφόρων σωματείων, με εξαίρεση αυτών που ανήκαν στον κομμουνιστικό χώρο. Στο Ανδρέας Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ' (Λευκωσία, 2008), σ. 799

⁴⁶ Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 76

⁴⁷ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 774. «Ο Μακάριος εργαζόταν ακατάπαυστα. Έπρεπε να βλέπει κόσμο, τους γονείς των αγωνιστών, τους ίδιους τους αγωνιστές, τους εκπαιδευτικούς, τους κληρικούς, τις πικραμένες μάνες, τους ξένους δημοσιογράφους, τους φίλους της Κύπρου. Να ακούσει, να δώσει βάλαμο παρηγοριάς αλλά την ίδια στιγμή να εμπνεύσει πίστη και σιγουριά για το μέλλον και τα καμώματα της μοίρας», γράφει ο Αζίνας, αποκαλύπτοντας τον τρόπο βάσει του οποίου λειτουργούσε ο Αρχιεπίσκοπος κατά τα πρώτα βήματα για τη σύσταση του Κυπριακού Κράτους.

⁴⁸ Λάμπρος Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας κατά την Κρίση του 1963-64. Μια Πρώτη Θεωρητική Προσέγγιση», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 35, Ιανουάριος 2015, σ.35

⁴⁹ Συνέντευξη Συμεωνίδη

⁵⁰ Συνέντευξη του στρατηγού εν αποστρατεία του Κυπριακού Στρατού Χαράλαμπου Λόττα στον γράφοντα, στη Λευκωσία, στις 28 Ιουνίου 2019

⁵¹ Συνέντευξη του πρώην Υπουργού της Κυπριακής Δημοκρατίας Νίκου Κιόσση στον γράφοντα, στη Λευκωσία, στις 26 Ιουνίου 2019

Σχολής Ευελπίδων αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, στενός συνεργάτης του Γρίβα ειδικά τα χρόνια 1963- 1974 και σφοδρός πολέμιος του Μακαρίου, Σταύρος Σταύρου («Σύρος») αναδεικνύει το γεγονός ότι προκειμένου ο Αρχιεπίσκοπος να δελεάσει τους Ελληνοκύπριους αξιωματικούς, οι οποίοι όπως αναφέρθηκε προηγουμένως παραιτήθηκαν από τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις για να υπογράψουν συμβόλαια με τον Κυπριακό Στρατό, τους έδωσε άλλους δύο βαθμούς στην ιεραρχία⁵². Από την εξίσωση αναφορικά με την πολιτική τοποθέτηση των αγωνιστών δεν μπορεί κανείς ν' αποκλείσει την παράμετρο της οικονομικής αποκατάστασης⁵³, δηλαδή της επιβίωσης⁵⁴. Ο απόστρατος αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού Λουκής Αυγουστίδης, και αυτός μέλος της ΕΟΚΑ το 1955-1959, αναφέρει ότι «ο Μακάριος πλήρωνε με δύο τσέπες (σσ: εννοεί ότι ως πολιτικός και ταυτοχρόνως θρησκευτικός ηγέτης ο Αρχιεπίσκοπος είχε πρόσβαση τόσο στα δημόσια έσοδα, όσο και στο ταμείο της Εκκλησίας), αποκατέστησε κόσμο, πολλοί έκαναν με αυτόν τον τρόπο οικογένειες»⁵⁵, ενώ κατά τον Σταύρου το γεγονός ότι «ο Μακάριος είχε τα αξιώματα, μοίραζε το χρήμα, αγόραζε συνειδήσεις», ήταν καθοριστικό και οδήγησε την πλειοψηφία των αγωνιστών στο πλευρό του⁵⁶.

Οι Έλληνες εκπαιδευτές που συμμετείχαν στη θεωρητική και σωματική εκγύμναση των Ελληνοκύπριων αξιωματικών, στελεχών και οπλιτών του Κυπριακού Στρατού προέρχονταν από τις τάξεις της ΕΛΔΥΚ. Εντύπωση, όμως, προκαλεί το γεγονός ότι ακόμα από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Κυπριακού Στρατού, στις εκπαιδεύσεις συμμετείχαν κατά καιρούς και Έλληνες αξιωματικοί, οι οποίοι αποβιβάζονταν παρανόμως στην Κύπρο (παραβιάζοντας δηλαδή τη Συνθήκη Συμμαχίας, βάσει της οποίας τόσο ο αριθμός των ανδρών της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν εκ των προτέρων γνωστός), φέροντας ψευδώνυμα, υπό την ανοχή των υψηλών στρατιωτικών κλιμακίων της Αθήνας και εν γνώσει της Λευκωσίας⁵⁷.

Τελικά το μέλλον του Κυπριακού Στρατού αποδείχθηκε βραχύ. Πέραν του μειονεκτήματος της έλλειψης οπλισμού, το οποίο περιόριζε τη δυνατότητα εκτέλεσης

⁵² Συνέντευξη του απόστρατου αξιωματικού του Ελληνικού Στρατού Σταύρου Σταύρου στον γράφοντα, στη Λεμεσό, στις 27 Ιουνίου 2019. Σύμφωνα με τον Σταύρου, ο Μακάριος πρότεινε και σε αυτόν να είναι ανάμεσα στους εξ Ελλάδος αξιωματικούς που θα στελεχώσουν τον Κυπριακό Στρατό, αλλά η απάντησή του ήταν αρνητική καθώς διαφωνούσε με την υπογραφή των Συνθηκών Ζυρίχης και Λονδίνου, τις οποίες αποκαλούσε «προδοσία».

⁵³ Ο Αζίνας γράφει χαρακτηριστικά ότι «έπρεπε να βρεθεί εισόδημα για αυτούς που αγωνίστηκαν».

⁵⁴ Ο Σταύρου σε σχετική ερώτηση του γράφοντος αποδέχεται ότι το στοιχείο της επιβίωσης ήταν για πολλούς αγωνιστές επαρκές για να συνταχθούν με την πλευρά του Μακαρίου.

⁵⁵ Συνέντευξη του απόστρατου αξιωματικού του Ελληνικού Στρατού Λουκή Αυγουστίδη στον γράφοντα, στην Αθήνα, στις 3 Ιουλίου 2019

⁵⁶ Συνέντευξη Σταύρου

⁵⁷ Συνέντευξη Αγγελίδη και Λόττα. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη ένας από τους εκπαιδευτές που είχαν φτάσει παρανόμως στην Κύπρο ήταν ο μετέπειτα «Πρόεδρος της Δημοκρατίας» επί δικτατορίας Ιωαννίδη, Φαίδων Γκιζίκης.

στρατιωτικών καθηκόντων⁵⁸, ο Κυπριακός Στρατός έπρεπε ν' αντιμετωπίσει και τα μείζονα προβλήματα που πήγαζαν από τη διττή και εντόνως αντιφατική φύση του, από το γεγονός δηλαδή ότι στις τάξεις του συνέπρατταν δύο καταφανώς αντίρροπες δυνάμεις⁵⁹. Μετά τη διαφωνία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων αναφορικά με τη σύνθεση των λόχων, καθώς οι πρώτοι- ως πλειοψηφία- επιθυμούσαν μεικτό σχήμα, όπως άλλωστε προβλεπόταν και στη Συνθήκη Συμμαχίας, ενώ οι δεύτεροι επεδίωκαν αμιγώς τουρκοκυπριακούς σχηματισμούς με ξεχωριστές εγκαταστάσεις και διοικήσεις, ο Αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας δρ. Φαζίλ Κιουτσούκ άσκησε στις 21 Οκτωβρίου 1961 το δικαίωμα του βέτο, με αποτέλεσμα να διακοπούν οι διαδικασίες της περαιτέρω συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού⁶⁰. Αυτή η αρνητική εξέλιξη δεν φαίνεται να δυσαρέστησε την ελληνοκυπριακή πλευρά και τον Πρόεδρο Μακάριο, καθώς από τη στιγμή που ο Κυπριακός Στρατός παρέμενε άοπλος, τον θεωρούσαν ως ένα περιττό έξοδο⁶¹. Εξ ου και ο Μακάριος έσπευσε να δηλώσει ότι υπό τις παρούσες περιστάσεις δεν υπήρχε λόγος συνέχισης της στελέχωσης του Κυπριακού Στρατού, ο οποίος έως το τέλος του 1963 αριθμούσε λιγότερους από 380 επαγγελματίες στρατιωτικού⁶². Χαρακτηριστικά είναι όσα λέει ο Συμεωνίδης: «Η Κυβέρνηση δεν ήθελε την ολοκλήρωση του Κυπριακού Στρατού. Δεν χρειαζόταν για εμάς, τον είχαν βάλει οι Άγγλοι στις Συνθήκες για να έχουν οι Τουρκοκύπριοι μια δουλειά». Παρόλα αυτά και παρότι όπως αποδείχθηκε σχεδόν εξαρχής ο Κυπριακός Στρατός ήταν επιρρεπής και άμεσα επηρεαζόμενος από τις ασταθείς πολιτικές εξελίξεις⁶³ και τις ταλαντεύσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, λειτούργησε τελικά και κατά κύριο λόγο αφενός ως μια επίσημη κρατική δομή για την επιβίωση και την κατ' επίφαση επαγγελματική δραστηριοποίηση πρώην αγωνιστών που πλέον άπτονταν του μακαριακού κύκλου και αφετέρου ως βάση για τη στελέχωση ένοπλων παρακρατικών στρατιωτικών οργανώσεων που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια, στοιχείο που θα αναλυθεί σε βάθος στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

1.3 Το ρήγμα εντός των Ελληνοκυπρίων

⁵⁸ Πλην των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων οι άνδρες του Κυπριακού Στρατού εκτελούσαν μόνο άοπλες περιπολίες στους δρόμους της Λευκωσίας, συνέντευξη Συμεωνίδη

⁵⁹ Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Συμεωνίδης για τη συμβίωση των δύο μερών μέσα στο στρατόπεδο: «Όπως καταλαβαίνετε, τα άκρα στοιχεία, εμείς οι άκρως δεξιοί της ΕΟΚΑ και οι Τούρκοι είχαμε συνέχεια προστριβές», συνέντευξη Συμεωνίδη.

⁶⁰ Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 4

⁶¹ Γιάννης Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού. Τα Χρόνια Μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, (Λευκωσία 2008), σ. 87

⁶² Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 6

⁶³ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας κατά την Κρίση του 1963-64», σ.35

Προκύπτει ευλόγως το ερώτημα γιατί ο Μακάριος και οι στενοί συνεργάτες του ξεκίνησαν λίγους μόλις μήνες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου να στήνουν μεθοδικά έναν ευρύ μηχανισμό υποστήριξης του Αρχιεπισκόπου και των επιλογών του. Η απάντηση θα πρέπει να αναζητηθεί στις εξής δύο πτυχές: Πρώτον στο ρήγμα που είχε αρχίσει να δημιουργείται στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας και δη σε αυτούς των αγωνιστών της ΕΟΚΑ με βασική αιτία τις προβλέψεις των Συμφωνιών και τον τερματισμό της ένοπλης δράσης της οργάνωσης. Δεύτερον στους στόχους που είχε θέσει έκτοτε ο Μακάριος όσον αφορά το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Μετά την αρχική και σχετικά χαμηλόφωνη αποδοχή των τετελεσμένων που προέκυψαν σε Ζυρίχη και Λονδίνο⁶⁴ και αφού αναχώρησε από την Κύπρο με προορισμό την Αθήνα, ο Γρίβας πραγματοποίησε στροφή και αποφάσισε να αντιπολιτευθεί με σφοδρότητα τον Μακάριο και τις Συμφωνίες⁶⁵. Η επάνοδος του Διγενή στην Ελλάδα συνδυάστηκε με την- ατελέσφορη- προσπάθεια του Σοφοκλή Βενιζέλου, ως ενός εκ των τουλάχιστον δύο ηγετικών πυρήνων του φιλελεύθερου χώρου, να προωθήσει τον Γρίβα στις αρχές του 1960 ως το νέο ηγέτη του Κέντρου⁶⁶. Όταν, δηλαδή, ο πρώην στρατιωτικός ηγέτης της ΕΟΚΑ αποφάσισε να κατέλθει στο στίβο της πολιτικής, υιοθέτησε πλήρως τις απορριπτικές απόψεις του Βενιζέλου για τις Συμφωνίες⁶⁷, περιτυλίγοντάς τες με την εθνικιστική ρητορική του, η οποία στηριζόταν αποκλειστικά στις δάφνες που έφερε ο ίδιος από τη δράση του στην Κύπρο την περίοδο 1955-59. Ο Διγενής επιχείρησε μέσω αυτής της οδού να εγκλωπώσει⁶⁸ όσους κατέκριναν τους όρους της ανεξαρτησίας, παρέμεναν ενεργοί υπέρ της Ένωσης και δεν είχαν ακολουθήσει τον Μακάριο στην πορεία του για την όρθωση του νέου κράτους. Την ίδια ώρα στην Κύπρο είχαν αρχίσει να παρατηρούνται τα πρώτα

⁶⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γρίβας στις τελευταίες διαταγές που σήμαναν τη λήξη του αγώνα της ΕΟΚΑ και στις αποχαιρετιστήριες προκηρύξεις του προς τους αγωνιστές και τον κυπριακό λαό τον Μάρτιο του 1959, έθεσε ως προτεραιότητα την ενσωμάτωση των εθνικοφρόνων πολιτών σε μία εθνικιστική οργάνωση η οποία θα αντιδρά στα κομμουνιστικά σχέδια, ενώ κάλεσε τους αγωνιστές να συνδράμουν τον Εθνάρχη στην προσπάθειά του για την εφαρμογή των Συμφωνιών, προκειμένου να προκύψουν όσο το δυνατόν περισσότερα κέρδη, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 157-158

⁶⁵ Πρώτη δημόσια καταγγελία των Συμφωνιών από τον Γρίβα έγινε με δήλωση στις 29 Ιουλίου 1959, στο Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σ. 323

⁶⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ.333. Ο Γρίβας προχώρησε την περίοδο 1960-61 στην ίδρυση της Κίνησης Εθνικής Αναδημιουργίας (ΚΕΑ) και ο Σοφοκλής Βενιζέλος του «παραχώρησε» τους βουλευτές του Κόμματος των Φιλελευθέρων προκειμένου ο Διγενής ν' αποκτήσει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Εκτός από τον Βενιζέλο, ο Γρίβας υποστηρίχθηκε τότε από τον Στέφανο Στεφανόπουλο και τον Παισανία Κατσώτα, στο Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 370

⁶⁷ Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος, Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974. Μια Ενδοσκόπηση*, (Αθήνα 1987), σ. 82

⁶⁸ Συνέντευξη του απόστρατου στρατηγού της Εθνικής Φρουράς Παύλου Ιεροδιακόνου στον γράφοντα στη Λευκωσία, στις 26 Ιουνίου 2010

διχαστικά φαινόμενα, με τον φανατισμό των αντίπαλων μερίδων- οι οποίες σχηματικά θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στο δίπολο «μακαριακοί- ενωτικοί»- να φουντώνει με σταθερό ρυθμό⁶⁹. Κι αν εκ των πραγμάτων στη μία μεριά της ρωγμής βρισκόταν ο Μακάριος, στην άλλη δεν θα μπορούσε να είναι κανείς άλλος εκτός από τον Γρίβα⁷⁰, καθώς ανεξάρτητα από τη (μη) βαρύτητα των πολιτικών τοποθετήσεών του, αυτός ήταν ο μόνος που διέθετε τα ερείσματα να λειτουργήσει ως το αντίπαλο δέος του Αρχιεπισκόπου.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1959 ο Μακάριος είχε εξαπολύσει σε δημόσια ομιλία του κατηγορίες εναντίον του Γρίβα ότι «σπείρει ζιζάνια» στον Κυπριακό λαό και προσπαθεί να εκμεταλλευθεί τον απελευθερωτικό αγώνα, κινούμενος από προσωπικά συμφέροντα και χρησιμοποιώντας ως «μανδύα υπερπατριωτισμού» την κριτική των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου⁷¹. Λίγες εβδομάδες αργότερα, τον Αύγουστο του 1959, ο Γεωρκάτζης, ομιλών προφανώς και εκ μέρους του Μακαρίου, ανακοίνωσε στον κύκλο των παλιών συναγωνιστών και νυν συνεργατών του ότι η ρήξη των δύο ανδρών ήταν οριστική⁷², ενώ παραλλήλως η εφημερίδα *Εστία* των αδελφών Κύρου κατηγορούσε από την Αθήνα τον Αρχιεπίσκοπο ως «επίορκο της Φανερωμένης»⁷³. Την ίδια περίοδο, ο Εθνάρχης δεν έχανε ευκαιρία να υπερασπίσει την υπογραφή των κειμένων της Ζυρίχης και του Λονδίνου, εξαπολύοντας βέλη εναντίον όσων ισχυρίζονταν ότι ο αγώνας πρέπει να συνεχιστεί⁷⁴, δηλαδή κατά του Γρίβα και του κύκλου των ενωτικών που είχε αρχίσει να επανασχηματίζεται γύρω του. Την ημέρα της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας, στις 16 Αυγούστου 1960, η εφημερίδα *Εστία* επανήλθε με δριμύτατο κατηγορώ στο κύριο άρθρο της εναντίον του Μακαρίου (με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Εθνικό Πένθος»), αποκαλώντας τον «ηγέτη της

⁶⁹ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό 1950-1974*, σ. 83

⁷⁰ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 838

⁷¹ Ομιλία Μακαρίου στον Άγιο Νικόλαο της Στέγης, 26/7/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 188-189

⁷² Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 848. Είχε προηγηθεί η ρίψη φυλλαδίων από μέλη του φιλογριβικού Κυπριακού Ενωτικού Μετώπου (ΚΕΜ) στους δρόμους της Λευκωσίας με ύβρεις εναντίον του Μακαρίου.

⁷³ Το καλοκαίρι του 1953 ο Μακάριος μετά από δοξολογία στον ομώνυμο ναό της Λευκωσίας απευθύνθηκε προς το πλήθος που είχε συγκεντρωθεί για να διαδηλώσει υπέρ της Ένωσης λέγοντας: «Ορκιζόμεθα ότι θα αγωνισθώμεν μέχρις εσχάτων διά την Ένωσιν». Η εφημερίδα προχωρούσε και ένα βήμα παρακάτω, ονομάζοντας την Κύπρο «ξένη χώρα» και τους Κύπριους «κάποιους που ομιλούν ελληνικά με ξένη προφορά». ό.π., σ.834. Αξίζει να σημειωθεί ότι αργότερα η *Εστία* αποκαλούσε τον Μακάριο «Μιχαήλ Μούσκο», δηλαδή με το κοσμικό ονοματεπώνυμό του, σε μια προσπάθεια μείωσης του χαρακτήρα του και της ιεραρχικής ιδιότητάς του.

⁷⁴ Ομιλία Μακαρίου στον Άγιο Νικόλαο της Στέγης 26/7/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ.189

προδοσίας» και προαναγγέλλοντας ειδικό δικαστήριο για τους Καραμανλή και Αβέρωφ⁷⁵.

Η ρήξη των δυο πλευρών θα λάμβανε ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις όταν ο Γρίβας αποφάσιζε να εκδώσει τα απομνημονεύματά του για την ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ. Εκεί, ο Διγενής κατηγορήσε τον Μακάριο ότι συνθηκολόγησε και πρόδωσε τις αρχές του αγώνα⁷⁶, προκαλώντας την εξαιρετικά σκληρή απάντηση του Αρχιεπισκόπου: «Ο Κυπριακός απελευθερωτικός αγών εδημιούργησε τον θρύλον του Διγενή. Τον θρύλον όμως του Διγενή κατέστρεψεν ο Γρίβας. Ο στρατιωτικός αρχηγός του απελευθερωτικού αγώνος επέτυχεν ως Διγενής και απέτυχεν ως Γρίβας»⁷⁷. Όπως ήταν αναμενόμενο, η διαμάχη Μακάριου- Διγενή αντανάκλασε και στις τάξεις των πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ. Πολλοί αντάρτες της περιόδου 1955- 1959 αναρωτιόντουσαν για ποιο λόγο θα έπρεπε να ταχθούν τώρα με την ανεξαρτησία, ενώ λίγα χρόνια πριν παραλίγο να θυσιάσουν τις ζωές τους για την Ένωση⁷⁸. Άλλοι, όπως ο Αυγουστίδης θυμούνται ότι ήταν ο ίδιος ο Μακάριος που τους ζήτησε μετά τη λήξη της εξέγερσης το 1959 να καταταγούν στην Ευελπίδων, καθώς ο αγώνας δεν είχε τελειώσει⁷⁹. Σύμφωνα με τον Αζίνα, όπως και κατά τη γνώμη αρκετών ακόμα μελών της ΕΟΚΑ, μια άλλη παράμετρος της εσωτερικής αντιπαράθεσης ήταν η διαφοροποίηση της παλιάς από τη νέα φρουρά της οργάνωσης⁸⁰ με επίδικο τη νομή της εξουσίας, ενώ για τον Κιόσση «το 10% που ήθελε να φάει τον Μακάριο, το ήθελε επειδή δεν αξιοποιήθηκε σε διάφορες θέσεις». Ο Κιόσσης πάντως, διευκρινίζει ότι ενώ πολλοί- μεταξύ αυτών και ο ίδιος- διαφώνησαν αρχικά με τις Συμφωνίες, διετάχθησαν από τον Γρίβα να στηρίξουν τον Μακάριο στην πορεία του. «Αργότερα, όταν ο Γρίβας

⁷⁵ Κύριο άρθρο της *Εστίας*, κατά την ημέρα της Ανεξαρτησίας (16/8/1960) με τίτλο «Εθνικό πένθος», στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σ.206- 208. Στο άρθρο, η *Εστία* υπενθυμίζει τα λόγια του Μακάριου στις 28 Αυγούστου 1954 στην εκκλησία της Φανερωμένης: «Θα παραμείνουμε πιστοί έως θανάτου στο εθνικόν αίτημα (...) Με θάρρος θα υψώσωμεν το ηθικόν παράστημά μας, εν και μόνον επιδιώκοντες, εις εν και μόνον αποβλέποντες: την Ένωσιν και μόνον την Ένωσιν».

⁷⁶ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 925

⁷⁷ Δήλωση Μακαρίου για το βιβλίο των Απομνημονευμάτων του Διγενή που μόλις είχε εκδοθεί, 4/12/1961, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σ.211. Ο Μακάριος χαρακτηρίζει σφάλμα την απόφαση του Γρίβα να κατέλθει στην πολιτική «υποτιμών την πολιτική ωριμότητα και νοημοσύνην του Ελληνικού λαού...»

⁷⁸ Συνέντευξη Ιεροδιακόνου

⁷⁹ Συνέντευξη Αυγουστίδη. Ο Αυγουστίδης τόνισε ιδιαίτερως την εξής φράση: «Μετά τον αγώνα πήγαμε στην Ευελπίδων με ένα μόνο σκοπό: Να μεγαλώσουμε την Ελλάδα».

⁸⁰ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 830-831. Ο Αζίνας εντοπίζει ένα από τα ρήγματα ανάμεσα στον Θεμιστοκλή Δέρβη και τους Νίκο Σαμψών- Βάσσο Λυσσαρίδη, ενώ ο Λοΐζος επικεντρώνεται στην αντιπαράθεση του Γεωργιάδη με τον Αντώνη Γεωργιάδη για το ποιος θα έπαιρνε με το μέρος του την πλειοψηφία των αγωνιστών, στο Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωργιάδης*, σ. 211. Μεγάλο θέμα συζήτησης είχε εγερθεί στην ελληνοκυπριακή πλευρά και με τις επιλογές του Μακαρίου κατά τη στελέχωση των κυβερνήσεών του, καθώς σχεδόν όλοι οι Υπουργοί ήταν εξαιρετικά νεαρής ηλικίας. Λεπτομέρειες στο Τζερμιάν, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σ. 340

μας είτε τα αντίθετα, μαζί με τον Γεωρκάτζη συγκρουστήκαμε μαζί του»⁸¹. Η εσωτερική αντιπαράθεση κλιμακώθηκε από τα φραστικά επεισόδια της περιόδου 1959- 60 στις σκληρές πράξεις ένοπλης βίας από το 1961 και μετά⁸². Οι αιτίες της ενδοκυπριακής ρήξης ήταν πολυπαραγοντικές και οι οιωνοί για το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας απείχαν παρασάγγας από το να χαρακτηριστούν θετικοί.

1.4 Η ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο

Από τη στιγμή που έγιναν γνωστοί οι όροι της Συνθήκης Συμμαχίας περί της ταυτόχρονης μετάβασης και στάθμευσης ελληνικών και τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο, το ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) και η Κρατική Υπηρεσία Πληροφοριών άρχισαν, ως όφειλαν, να προετοιμάζουν την κάθοδο της ΕΛΔΥΚ στο νησί⁸³. Παρότι οι Έλληνες αξιωματικοί θεωρούσαν το κυπριακό έδαφος ως ελληνική γη, η κατάσταση δεν έπαυε να είναι ιδιόρρυθμη αλλά και πρωτοφανής, καθώς αφενός επρόκειτο για την αποβίβαση στρατιωτικού αποσπάσματος στην επικράτεια έτερου ανεξάρτητου κράτους, αφετέρου έπρεπε να βρεθεί *modus vivendi* (κυρίως σε ψυχολογικό επίπεδο) για τη συνύπαρξη με την αντίστοιχη τουρκική ένοπλη δύναμη.

Διοικητής της ΕΛΔΥΚ ανέλαβε ο συνταγματάρχης Διονύσιος Αρμπούζης, ικανός και μάχιμος αξιωματικός του Πεζικού, με εμπειρία στο ελληνοϊταλικό μέτωπο, τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο, αλλά και τον Πόλεμο της Κορέας⁸⁴. Το Σύνταγμα της ΕΛΔΥΚ, το οποίο εγκαταστάθηκε στον Γερόλακκο, βορειοδυτικά της Λευκωσίας, αποτελείτο από τη Διοίκηση και το Επιτελείο, το 1^ο και το 2^ο Τάγμα Πεζικού, τον Λόχο Υποστήριξης και τον Λόχο Διοίκησης, υπαγόταν δε απευθείας στο Τριμερές Στρατηγείο⁸⁵. Τα καθήκοντα της ΕΛΔΥΚ ήταν τα εξής: Συμμετοχή στα σχέδια άμυνας του κυπριακού κράτους για αποτροπή κάθε απειλής. Παροχή διευκολύνσεων στην εκπαιδευτική ομάδα του Κυπριακού Στρατού. Συστηματική εκπαίδευση των μονάδων της. Διατήρηση του εθνικού φρονήματος του προσωπικού της σε υψηλό βαθμό και σύσφιξη των σχέσεων της με τους Ελληνοκύπριους.

⁸¹ Συνέντευξη Κιόση, στις 26 Ιουνίου 2019

⁸² Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 938. Ο Σταύρου αποδίδει το αιματηρό ένοπλο επεισόδιο που καταγράφηκε στις 16 Αυγούστου 1961 στη Λεμεσό μεταξύ αστυνομικών και δύο πρώην στελεχών της ΕΟΚΑ, βασικών αντιμακαριακών πυρήνων της περιοχής, και κατέληξε με το θάνατο των δύο, στην ενδοελληνοκυπριακή αντιπαράθεση. Συνέντευξη Σταύρου

⁸³ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 830-831

⁸⁴ Ο Αρμπούζης διακρίθηκε για τη γενναία δράση του στον Πόλεμο της Κορέας. Σύμφωνα με τον Σταύρου, ο Αρμπούζης διακινδύνευσε τη ζωή του για να μεταφέρει στρατιώτη, ο οποίος είχε τραυματιστεί κοντά στις γραμμές του εχθρού. Το περιστατικό αυτό έγινε ευρύτερα γνωστό στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών, προσδίδοντας στον Αρμπούζη επιπλέον κύρος και σεβασμό.

⁸⁵ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 22

Οι αξιωματικοί και οι άνδρες της ΕΛΔΥΚ έτυχαν θερμότητας υποδοχής από τους Ελληνοκύπριους, ήδη από την αποβίβασή τους στο λιμάνι της Αμμοχώστου⁸⁶. Ο Συμεωνίδης, ο οποίος ήταν παρών κατά την άφιξη του ελληνικού αποσπάσματος, θυμάται ότι «η αγάπη των Ελληνοκυπρίων προς τους άνδρες της ΕΛΔΥΚ ήταν τόση που δεν περιγράφεται»⁸⁷, ενώ ο Αγγελίδης αναφέρει πως «τέτοια τιμή όπως αυτή που γνώρισαν οι άνδρες της ΕΛΔΥΚ όταν έφθασαν στην Κύπρο δεν έχει γνωρίσει ποτέ Έλληνας αξιωματικός»⁸⁸. Χαρακτηριστικά είναι και όσα είπε εκείνη την ημέρα ο δήμαρχος της Αμμοχώστου Ανδρέας Πούγιουρος, απευθυνόμενος στο απόσπασμα της ΕΛΔΥΚ: «Εισ το πρόσωπό σας, αξιωματικοί και άνδρες του Ελληνικού Στρατού, βλέπουμε και χαιρετούμε τον δοξασμένον Ελληνικόν Στρατόν, ο οποίος πάντοτε στη μακραίωνα ιστορία της Ελλάδος (...) έγραψε σελίδες εποποιίας και ηρωικής αυταπαρνήσεως απαράμιλλου εις την ανθρώπινην ιστορίαν. Εισ το πρόσωπό σας βλέπουμε και χαιρετίζουμε τον ηρωικόν Ελληνικόν λαόν, ο οποίος βλέπων το αναπόσπαστον αυτό κομμάτι του ελληνισμού να θυσιάζεται εις τον βωμόν της ελευθερίας (...) δεν εδίστασε να διεξάγει ποικιλοτρόπως αγώνα συμπαραστάσεως προς τους Έλληνας αδελφούς της Κύπρου»⁸⁹. Σύμφωνα, δε, με τον Αυγουστίδη, οι Ελληνοκύπριοι υποδέχθηκαν τους Ελλαδίτες αξιωματικούς και οπλίτες «σαν σωτήρες»⁹⁰. Επίσης χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι από τις πρώτες μέρες της διαβίωσής τους στην Κύπρο τα μέλη της ΕΛΔΥΚ φιλοξενούνταν κατά κόρον στα σπίτια Ελληνοκυπρίων, προκειμένου να γευματίζουν, να ξεκουράζονται, ακόμα και να κοιμούνται⁹¹, ενώ ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε στην ελληνοκυπριακή κοινωνία ήταν το πρώτο ρεπορτάζ εφημερίδας για την παρουσία της ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο, αυτό του *Φιλελεύθερου* της 20^{ης} Αυγούστου 1960 (συνοδευόμενο από πλούσιο φωτογραφικό υλικό για την καθημερινότητα στο στρατόπεδο), στο οποίο οι Ελλαδίτες άνδρες αποκαλούνται «λεβέντες» και «πραγματικοί αδελφοί»⁹².

Ήταν φανερό, ότι για την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων η παρουσία της ΕΛΔΥΚ στο κυπριακό έδαφος είχε ειδική βαρύτητα. Παρά το γεγονός ότι αποτελούσε απότοκο των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου, η επίσημη εμφάνιση ελλαδικής ένοπλης δύναμης στην Κύπρο δημιουργούσε τον απαραίτητο χώρο για την καλλιέργεια κοινής

⁸⁶ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σ. 238

⁸⁷ Συνέντευξη Συμεωνίδη

⁸⁸ Συνέντευξη Αγγελίδη

⁸⁹ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 22-23

⁹⁰ Συνέντευξη Αυγουστίδη

⁹¹ Συνέντευξη Συμεωνίδη και συνέντευξη Αγγελίδη. Ο δήμαρχος Αμμοχώστου ανέφερε, άλλωστε, στην ομιλία του: «Στο κάθε σπίτι θα βρείτε τη φιλοξενία που χαρακτηρίζει τους Έλληνες. Θα βρείτε την αγάπη και την κατανόηση», στο Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 23

⁹² Εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, Σάββατο 20 Αυγούστου 1960, «Δυο ώρες με τους λεβέντες της ΕΛΔΥΚ στο στρατόπεδον των».

εθνικής συναισθηματικής βάσης μεταξύ Ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων, με κύριο γνώμονα τη δημιουργία αρραγούς ενότητας ανάμεσα σε Αθήνα και Λευκωσία⁹³. Η άφιξη της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης εξελήφθη ως ένας προάγγελος της πολυπόθητης Ένωσης με την Ελλάδα⁹⁴ και ενδεχομένως να κάλυψε σε κάποιο βαθμό το κενό που είχε δημιουργηθεί μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και της κυβέρνησης Καραμανλή εξαιτίας των όρων της ανεξαρτησίας, για τους οποίους κατηγορείτο ευθέως ο Έλληνας Πρωθυπουργός⁹⁵.

Σύμφωνα, όμως, με άλλες προσεγγίσεις, δεν ήταν λίγοι αυτοί που είδαν με αρνητισμό την παρουσία της ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο, καθώς συνεπαγόταν την εγκατάσταση της τουρκικής ένοπλης δύναμης στο νησί⁹⁶, ενώ η μη συμπερίληψη ούτε ενός Ελληνοκύπριου αξιωματικού στις τάξεις της φάνταζε παράλογη και προκάλεσε αρνητικά σχόλια, τουλάχιστον από αυτούς που γνώριζαν εκ του σύνεγγυς τις στρατιωτικές εξελίξεις στο νησί⁹⁷. Το βέβαιο είναι ότι η εντόνως φιλική διάθεση της πλειοψηφίας της ελληνοκυπριακής κοινωνίας έναντι της ΕΛΔΥΚ δεν θα κρατούσε για πολύ.

1.5 Αμοιβαία καχυποψία και αδύνατη συνύπαρξη

Ενώ με την πάροδο του χρόνου εκπληρώνονταν οι θεσμικές υποχρεώσεις που πήγαζαν από τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου, τόσο για τις δύο κοινότητες, όσο και για τις εγγυήτριες δυνάμεις, η δυσπιστία και η καχυποψία μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων διογκωνόταν. Όσον αφορά τους πρώτους, δεν ήταν μόνο οι φωνές αμφισβήτησης των όρων του νέου Συντάγματος που προκαλούσαν αμηχανία και φόβο για το μέλλον. Η δραστηριότητα της τουρκοκυπριακής παραστρατιωτικής οργάνωσης ΤΜΤ, υπεύθυνης για τις προαναφερθείσες επιθέσεις εναντίον Ελληνοκυπρίων την περίοδο 1957- 59⁹⁸, αντί να ελαττώνεται⁹⁹, εμφάνιζε σημάδια κλιμάκωσης: Στις 18 Οκτωβρίου 1959 σκάφος του Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού εντόπισε στη θαλάσσια περιοχή της Γιαλούσας το τουρκικό πλοίο «Ντενίζ», το οποίο επιχειρούσε να

⁹³ Ο Ιεροδιακόνου θυμάται ότι από μια εποχή και μετά το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (ΡΙΚ) κάλυπτε τηλεοπτικώς τις πασχαλινές εκδηλώσεις στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, γεγονός που συνέβαλε στην ενίσχυση του κοινού εθνικού συναισθήματος. Συνέντευξη Ιεροδιακόνου

⁹⁴ Συνέντευξη Συμεωνίδη

⁹⁵ Ο Καραμανλής βρέθηκε «κατηγορούμενος» για τα όσα συνέβησαν στη Ζυρίχη και το Λονδίνο σε δεκάδες ιστορικά έργα με αντικείμενο το Κυπριακό Ζήτημα.

⁹⁶ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 104

⁹⁷ Συνέντευξη Αγγελίδη

⁹⁸ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 81. Οι περισσότεροι από τους Τουρκοκύπριους άνδρες της Βρετανικής Αστυνομίας είχαν ενταχθεί στην ΤΜΤ, στο Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ.236.

⁹⁹ Υπενθυμίζεται ότι το αντίπαλο δέος της ΤΜΤ (πρώην Βολκάν), η ΕΟΚΑ είχε διακόψει τη δράση της από τα μέσα του 1959.

ξεφορτώσει σημαντική ποσότητα οπλισμού, προοριζόμενη για την ενίσχυση της TMT¹⁰⁰. Δεν ήταν η πρώτη φορά που Αθήνα και Λευκωσία διέθεταν απτές αποδείξεις για τη στρατιωτική βοήθεια που λάμβαναν οι Τουρκοκύπριοι από τη «μητέρα-πατρίδα». Άλλωστε, τα διχοτομικά σχέδια (το λεγόμενο «taksim») του σκληρού πυρήνα της τουρκοκυπριακής πλευράς, με επικεφαλής τον πολιτικό διοικητή της TMT Ραούφ Ντεκτάς, ήταν γνωστά πριν ακόμα από τη δημιουργία της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας¹⁰¹, ενώ το γεγονός ότι οι κινήσεις της οργάνωσης επικεντρώνονταν αφενός στην ισχυροποίησή της σε ανθρώπινο δυναμικό και μέσα, αφετέρου στη δημιουργία μιας όσο το δυνατόν πιο συμπαγούς, εκπαιδευμένης και υπό τον κεντρικό έλεγχο της Άγκυρας τουρκοκυπριακής κοινότητας, ώστε να μην υπάρχουν εσωτερικές διαφοροποιήσεις, αποκάλυπτε τις πραγματικές διαθέσεις της¹⁰². Οργανωτικά στελέχη της TMT υπήρχαν σε όλο το κυπριακό έδαφος, ενώ οι οδηγίες για τον εξοπλισμό και την εκπαίδευση προέρχονταν κατευθείαν από το τουρκικό ΓΕΕΘΑ, το οποίο φρόντιζε και για την αποστολή Τούρκων αξιωματικών- εκπαιδευτών στην Κύπρο¹⁰³. Όταν ενέσχυε η κρίση αναφορικά με τον τρόπο σύστασης του Κυπριακού Στρατού, οι Τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν μαζικά το Τριμερές Στρατηγείο και μεταπήδησαν κατευθείαν στην TMT, η οποία από ένα σημείο και στο εξής ήταν σε άμεση οργανωτική επαφή και με το απόσπασμα της ΤΟΥΡΔΥΚ¹⁰⁴.

Παράλληλα, από τα πρώτα κιάλια ανεξάρτητα βήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας ο Ντεκτάς επεδίωκε να συσπειρώνει γύρω του τα πιο φανατικά στοιχεία των Τουρκοκυπρίων και έδινε ιδιαίτερη βάση στην εφαρμογή μόνο των συνταγματικών διατάξεων που εξασφάλιζαν προνόμια για την τουρκοκυπριακή κοινότητα, προκειμένου ν' αναδεικνύονται οι διαφορές μεταξύ των δύο πλευρών. Όπως, άλλωστε, είχε αναφέρει στον συνταγματολόγο Νιχάτ Ερίμ, με τον οποίο συνεργάστηκε στην κατάρτιση του Κυπριακού Συντάγματος, «αυτό το κράτος ούτως ή άλλως δεν πρόκειται να λειτουργήσει. Να συμπεριφερθούμε λοιπόν ανάλογα»¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*. τόμος Α', σ. 340 και Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 880 και Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 52

¹⁰¹ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.38

¹⁰² Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σσ. 797-798 και 929-930, Μακάριος Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση. Κύπρος 1963-1964*, (Λευκωσία 2005), σ. 16. Αξίζει ν' αναφερθεί το δόγμα «Από Τούρκο σε Τούρκο»: Εμπνεύσεως Ντεκτάς, η πολιτική αυτή αποσκοπούσε να περιορίσει τους Τουρκοκύπριους από το να συναλλάσσονται με Ελληνοκύπριους. Όσοι δεν συμμορφώνονταν με αυτήν την πολιτική, υποχρεώνονταν σε υψηλά πρόστιμα. Το ίδιο συνέβαινε και σε όσους Τουρκοκύπριους μιλούσαν ελληνικά. Στο ίδιο, σ. 17.

¹⁰³ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.38. Αρκετά στελέχη της TMT εκπαιδεύονταν και στην Τουρκία.

¹⁰⁴ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 29

¹⁰⁵ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 81

Όσον αφορά τους Τουρκοκύπριους, πηγή της καχυποψίας για το τι μέλλει γενέσθαι ήταν η ολοένα και αυξανόμενη ρητορική αμφισβήτηση των θεμελίων της ανεξαρτησίας, δηλαδή του Συντάγματος και των Συμφωνιών, από την ελληνοκυπριακή πλευρά. Χωρίς να μπορεί κανείς ν' αποκλείσει την άποψη ότι οι δεύτερες σκέψεις των δύο κοινοτήτων ήταν ένα αλληλοτροφοδοτούμενο φαινόμενο, ότι δηλαδή η κίνηση της μιας πλευράς οδηγούσε στην αυτόματη αντίδραση της άλλης μεγεθύνοντας την αμοιβαία καχυποψία, είναι βέβαιο πως οι δηλώσεις για ανατροπή του στάτους κβο της Κυπριακής Δημοκρατίας, ειδικά όταν αυτές προέρχονταν από την πλευρά του Μακαρίου, αύξαναν το φόβο και την ανασφάλεια της τουρκοκυπριακής κοινότητας¹⁰⁶.

Πέρα από τους φανατικούς «ενωτικούς», κάθε φορά που Ελληνοκύπριοι λειτουργοί και αξιωματούχοι του κράτους, ακόμα και Υπουργοί, στελέχη δηλαδή προσκείμενα στον Αρχιεπίσκοπο έβρισκαν την ευκαιρία, έσπευδαν να χαρακτηρίσουν τις Συμφωνίες μόνο ως ένα βήμα πριν από τον τελικό στόχο, υπονοώντας ότι το σχήμα του νέου κράτους δεν ήταν οριστικό¹⁰⁷. Αλλά και ο ίδιος ο Εθνάρχης, ειδικά μετά το 1961, είχε αρχίσει να γίνεται όλο και ελαστικότερος στην ιδέα μιας νέας αγωνιστικής εξόρμησης. Όπως ανέφερε με στόμφο στο μνημόσυνο του αγωνιστή της ΕΟΚΑ Μάρκου Δράκου στις 28 Οκτωβρίου 1962: «Ο αγών δεν έληξε, το χρέος θα εξακολουθήσει να υφίσταται, μέχρις ότου ο ιερός σκοπός διά τον οποίο ο ήρωας εθυσίασε την ζωήν του εκπληρωθεί, μέχρις ότου το όνειρον της εθνικής αποκαταστάσεως γίνει πραγματικότης. Διότι αμετάθετοι μένουν οι σκοποί και αναλλοίωτον το τέρμα των αγώνων μας. Η ιστορία δεν πλαστογραφείται, αι δε συμβάσεις τας οποίας υπαγόρευσαν δεδομένα συνθήκαι δεν δύνανται να δεσμεύουν επ' άπειρον τας συνειδήσεις»¹⁰⁸.

Ο Μακάριος, πράγματι, επιχειρούσε μέσω αυτών των νοημάτων να αμβλύνει τις επιθέσεις που δεχόταν στο εσωτερικό περί εγκατάλειψης του αγώνα για την Ένωση, αλλά όπως αποδείχθηκε αργότερα από την ιστορική εξέλιξη, είχε πάντα στο μυαλό του, αν όχι την ανατροπή των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου, τουλάχιστον την επαναδιαπραγμάτευση ορισμένων βασικών άρθρων τους¹⁰⁹. Η ατμόσφαιρα που

¹⁰⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πρώτος Πρόεδρος της Κυπριακής Βουλής και μετέπειτα Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Γλαύκος Κληρίδης αναφέρει ότι «οι Τουρκοκύπριοι είχαν περισσότερους λόγους να φοβούνται καθ' ότι μειονότητα», στο Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 211

¹⁰⁷ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 82

¹⁰⁸ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 29

¹⁰⁹ Για πολλούς ο Αρχιεπίσκοπος δεν πίστεψε ποτέ στις Συνθήκες Ζυρίχης- Λονδίνου και το Κυπριακό Σύνταγμα, βλ. Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 14-15. Κατά τους Αλεξανδράκη, Λαγάκο, Θεοδωρόπουλο όταν ο Μακάριος στις 27 Νοεμβρίου 1959, πριν ακόμα από την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, έλεγε «το οικοδόμημα όμως δεν τελείωσε (...) Το πνεύμα της Επανάστασεως δεν ολοκληρώθηκε», έδινε το σήμα για τη διατήρηση του μαχητικού πνεύματος στις τάξεις των αγωνιστών, στο Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 29. Άλλες αναφορές του Μακαρίου περιορίζονταν στην ανάγκη συνέχισης του «ειρηνικού αγώνα», σε ένα νέο δρόμο, αυτόν που θα

επικρατούσε στην ελληνοκυπριακή πλευρά, ειδικά όσο περισσότερο κυκλοφορούσαν οι πληροφορίες για τη στρατιωτική οργάνωση των Τουρκοκυπρίων της ΤΜΤ, γινόταν όλο και πιο αποπνικτική. Οι Ελληνοκύπριοι αντιμετώπιζαν την εν λόγω παραστρατιωτική δραστηριότητα στο νησί σαν υπαρξιακή απειλή¹¹⁰ και με το πέρασμα του χρόνου η συμβίωση με τους Τουρκοκυπρίους περνούσε σταδιακά στη σφαίρα του αδύνατου. Η μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινωνίας που ήταν σχεδόν εθισμένη στην οπλοκατοχή ήδη από τον αγώνα της ΕΟΚΑ¹¹¹ άρχισε να αναζητεί μανιωδώς περισσότερο οπλισμό, ώστε όταν έρθει η στιγμή να είναι έτοιμη για την ένοπλη αντιπαράθεση με τους Τουρκοκύπριους. Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 στο νησί υπήρχε εκατέρωθεν αφθονία ελαφρύ οπλισμού, πυρομαχικών και εκρηκτικών¹¹². Όπως αναφέρει με ενάργεια ο αξιωματικός της ΚΥΠ Ιωάννης Μπήτος, η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν ένα «άοπλο κράτος με πάνοπλους πολίτες»¹¹³.

Αν, πάντως, πρέπει υποδειχθεί μια καίρια εξέλιξη που λειτούργησε ως αφετηρία των παράλληλων πορειών προς τη σύγκρουση που ακολούθησε, αυτή δεν είναι άλλη από το περιστατικό με το «Ντενίζ». Μπορεί να είναι οξύμωρο, αλλά δεν παύει να είναι αληθινό, ότι το γεγονός που πυροδότησε τις εξελίξεις ανέκυψε πριν καν ακόμα ιδρυθεί η Κυπριακή Δημοκρατία. Σύμφωνα με τον Κιόσση, ο Μακάριος αμέσως μόλις έγινε γνωστή η υπόθεση του «Ντενίζ» φώναξε τον ίδιο και τον Γεωρκάτζη και τους ανέθεσε τη συγκρότηση μιας οργάνωσης, ενός «στρατού σε εθελοντική βάση, με παγκυπριακό βεληνεκές»¹¹⁴. Σε ένα χρόνο οι Κιόσσης και Γεωρκάτζης είχαν έρθει σε άμεση ή έμμεση επαφή με 10.000 άτομα¹¹⁵. Όπως επισημαίνει συμπερασματικά ο διατελέσας πρώτος Γενικός Γραμματέας του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζομένου Λαού (ΑΚΕΛ) Πλουτής Σέρβας, ακόμα από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 «το φάντασμα της Ένωσης και η στρατηγική της διχοτόμησης κυριαρχούσαν. Η μετριοπάθεια θεωρούνταν κατάσταση προδοτική».¹¹⁶

οδηγούσε στην πρόοδο και την ευημερία του νέου κράτους, βλ. Μήνυμα του Μακαρίου από το Λονδίνο προς τον Κυπριακόν λαόν μετά την υπογραφή των Συμφωνιών, 20/2/1959, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σ. 97-98. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κιόσση όταν μετά τη λήξη του αγώνα ζήτησε από τον Μακάριο να φύγει στο εξωτερικό για να σπουδάσει, ο Αρχιεπίσκοπος του ζήτησε να παραμείνει στην Κύπρο διότι «ο ειρηνικός αγώνας συνεχίζεται (...) Μου είπε να μείνω να στήσουμε αυτό που υποτίθεται πετύχαμε», συνέντευξη Κιόσση

¹¹⁰ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.38

¹¹¹ Ο Μπήτος γράφει χαρακτηριστικά ότι «τα όπλα ασκούσαν μια ακαταμάχητη γοητεία στους Κύπριους, στο Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 42

¹¹² Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.38

¹¹³ Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 57

¹¹⁴ Συνέντευξη Κιόσση

¹¹⁵ ό.π.

¹¹⁶ Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό. Ευθύνες*, (Αθήνα 1985), τόμος Β', ημίτομος II, σ. 333

1.6 Η Οργάνωση «Ακρίτας» ως παραστρατιωτικός βραχίονας του ελληνοκυπριακού κράτους και οι σχέσεις με την ΕΛΔΥΚ

Η εντολή του Μακαρίου προς τους Κιόση και Γεωρκάτζη να ξεκινήσουν τις διαδικασίες οργάνωσης παραστρατιωτικού δικτύου αναλύεται από την πλειοψηφία της βιβλιογραφίας ως «απάντηση» στις πληροφορίες για τις κινήσεις της Άγκυρας και των Τουρκοκυπρίων προς ένοπλη ενίσχυση της ΤΜΤ¹¹⁷. Ιστοριογραφικό ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι οι βιβλιογραφικές αναφορές, αλλά και οι προσωπικές μαρτυρίες, ως προς το πότε ακριβώς έδωσε ο Μακάριος τις κατευθύνσεις για τη συγκρότηση ένοπλης οργάνωσης διαφέρουν, επικαλύπτοντας μια σχετικά μεγάλη περίοδο, δηλαδή από τα τέλη του 1959 έως και τα μέσα του 1963¹¹⁸. Το πιθανότερο είναι πως πράγματι ο Αρχιεπίσκοπος έκανε τις πρώτες επαφές λίγο πριν εκπνεύσει το 1959, αλλά η ενημέρωση των υπολοίπων στελεχών του κύκλου του για τη συγκεκριμένη δράση γινόταν σταδιακά, ώστε να τηρούνται και οι σχετικοί συνωμοτικοί κανόνες. Όποια κι αν είναι η πραγματικότητα, βέβαιο είναι πως η επιλογή του Μακαρίου για την κινητοποίηση παρακρατικής ένοπλης δύναμης μπορεί μεν να στηρίχθηκε στις επισημασμένες κινήσεις των Τουρκοκυπρίων, αλλά τελικά εξαρτάτο από περισσότερα κίνητρα, τα οποία και θα αναδειχθούν στη συνέχεια.

Οι Γεωρκάτζης και Κιόσης, οι οποίοι ανήκαν πια στον πολύ στενό κύκλο των συνεργατών του Μακαρίου, κατείχαν από τα τέλη του 1960 καίριες θέσεις στο νεοσυσταθέν Κυπριακό Κράτος. Υπουργός Εσωτερικών ο πρώτος και βουλευτής ο δεύτερος, ήλεγχαν απολύτως τόσο το ευρύ δίκτυο πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ, όσο και τις υπό διαμόρφωση κρατικές δομές (όπως για παράδειγμα ήταν ο Κυπριακός Στρατός), καθώς και τις διαδικασίες στελέχωσής τους¹¹⁹. Πέραν αυτού του κομβικού προτερήματος, ο Γεωρκάτζης ως πρώην τομεάρχης της ΕΟΚΑ στη Λευκωσία είχε ιδιαίτερη έφεση στις μεθόδους στρατολόγησης¹²⁰, ενώ σύμφωνα με μαρτυρίες συναγωνιστών του διέθετε «τεράστια ικανότητα να συγκεντρώνει πληροφορίες», καθώς γνώριζε «όλους τους Τουρκοκύπριους της Λευκωσίας και ήξερε που κρύβουν όπλα και χειροβομβίδες»¹²¹. Αναλαμβάνοντας στις αρχές του 1961 τη δημιουργία της

¹¹⁷ Βλ. για παράδειγμα Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 937

¹¹⁸ Ο Αζίνας αναφέρει ότι ο ίδιος ενημερώθηκε από τον Μακάριο για τη συγκρότηση της οργάνωσης στις αρχές του 1962, στο Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ.936. Ο Γαρουφαλιάς τοποθετεί την ίδρυση τον Αύγουστο του 1963, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 50

¹¹⁹ Σύμφωνα με τον Κιόση: Είχαμε με τον Γεωρκάτζη τότε τον Υπουργό Εσωτερικών, εγώ και ορισμένοι άλλοι, ελέγχαμε βασικά τα πάντα. Είχαμε μια τεράστια δύναμη σαν αγωνιστές, με όλα αυτά και στηρίζαμε τον Μακάριο», συνέντευξη Κιόση

¹²⁰ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 235

¹²¹ Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωρκάτζης*, σ. 85 και 87. Κατά τον Ιεροδιακόνου «ο Γεωρκάτζης είχε μάτια παντού», στο Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 31

κυπριακής Κρατικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ), στην οποία και τοποθέτησε ανθρώπους της απόλυτης εμπιστοσύνης του¹²², ο πολυμήχανος Υπουργός του Μακαρίου επέκτεινε ήδη το μεγάλο δίκτυο πληροφοριών του. Ελέγχοντας την ΚΥΠ, ο Γεωρκάτζης ήταν σε θέση να κατευθύνει τις πληροφορίες που έφταναν στον Μακάριο, γεγονός που του έδινε τη δυνατότητα να «πειθεί» τον Αρχιεπίσκοπο για την αναγκαιότητα- ή μη- πράξεων που σχετιζόνταν με την υπό σχεδιασμό ένοπλη παραστρατιωτική δράση¹²³. Ο Κιόσης από την πλευρά του, διαθέτοντας ως βουλευτής μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων από τον Υπουργό Γεωρκάτζη, εκτελούσε ατύπως χρέη επιτελάρχη, με κύριο καθήκον την επιλογή των ανθρώπων που θα στελέχωναν την παρακρατική δομή.¹²⁴

Μετά τις πρώτες κινήσεις, οι οποίες σχετιζόνταν κατά κύριο λόγο με τη δημιουργία ενός στενού οργανωτικού πυρήνα και τη διερεύνηση των προθέσεων πλειάδας πρώην αγωνιστών προς στρατολόγηση, η παρακρατική οργάνωση άρχισε να παίρνει σάρκα και οστά. Ως όνομα επελέγη το «Οργάνωση Ακρίτας», με έμπνευση προφανώς από το ψευδώνυμο του Γεωρκάτζη επί εποχής ΕΟΚΑ (Ακρίτας), αλλά και ως αντίστιξη στον αντίπαλο τότε Γρίβα- Διγενή. Εν τέλει κυριάρχησε το όνομα «Οργάνωση», με το οποίο και έμεινε γνωστή η παραστρατιωτική δύναμη σε ιστοριογραφικό επίπεδο¹²⁵.

Η επιλογή όσων μούνταν στην Οργάνωση γινόταν με ιδιαίτερη προσοχή και συγκεκριμένα κριτήρια. Η βάση της Οργάνωσης αποτελείτο από άνδρες πιστούς κατά κύριο λόγο στον Μακάριο και δευτερευόντως στον Γεωρκάτζη και τον Κιόση, οι οποίοι γνωρίζοντας λεπτομερέστατα το διαχωρισμό των πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ σε «γριβικούς- μακαριακούς», απέκλειαν τόσο τους προσκείμενους στον Διγενή, όσο και αυτούς που ήταν αφοσιωμένοι σε άλλους, σημαίνοντες πρώην τομεάρχες¹²⁶. Από τις τάξεις της Οργάνωσης περιθωριοποιήθηκαν «επιμελώς» και οι αριστεροί¹²⁷, καθώς ειδικά ο Γεωρκάτζης ήθελε να προσδώσει στο όλο εγχείρημα σαφές αντικομμουνιστικό πρόσημο¹²⁸. Η διάσταση αυτή έδινε στην Οργάνωση διακριτό

¹²² Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ.31

¹²³ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.40

¹²⁴ Μαρτυρία Νίκου Κιόσης, στο Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωρκάτζης*, σ. 225. Ο Κιόσης μάλιστα ισχυρίζεται ότι είχε περισσότερες ευθύνες από τον Γεωρκάτζη, ο οποίος δεσμευόταν από την υπουργική ιδιότητά του.

¹²⁵ Και στην παρούσα εργασία, από αυτό το σημείο και στο εξής, θα χρησιμοποιείται ο όρος «Οργάνωση».

¹²⁶ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 235- 236 και Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963 και η Χάραξη της Πράσινης Γραμμής», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 32 Δεκέμβριος 2013, σ. 29. Κατά τον Σταύρου η Οργάνωση είχε κυρίως εσωτερικό προσανατολισμό: «Την Οργάνωση την έκαναν για τους δικούς εσωτερικούς τους λόγους. Απόδειξη ότι δεν συμπεριέλαβαν ούτε έναν αντιμακαριακό», συνέντευξη Σταύρου

¹²⁷ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 103 και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 236

¹²⁸ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 124

πολιτικό χαρακτήρα και αποδείκνυε ότι πλην των όποιων εθνικών στόχων- που θα αναλυθούν στη συνέχεια- ο σχηματισμός της έγινε με το βλέμμα στραμμένο και στο εσωτερικό και είχε ως επιμέρους στόχο την περαιτέρω περιθωριοποίηση της Αριστεράς, απομακρύνοντάς την από τις γενικότερες εξελίξεις¹²⁹. Αν ανατρέξει κανείς σε ορισμένες από τις πρώτες διαταγές της Οργάνωσης θα αντιληφθεί χωρίς δυσκολία τον σαφώς αντικομμουνιστικό χαρακτήρα της¹³⁰. Μάλιστα, το γεγονός ότι στην Οργάνωση σταδιακά συμμετείχαν ως κορυφαίοι στην ιεραρχία και άλλοι κυβερνητικοί παράγοντες πρώτης γραμμής, όπως ο Πρόεδρος της Βουλής Γλαύκος Κληρίδης και ο Υπουργός Εργασίας Τάσος Παπαδόπουλος, καθώς και έτεροι Υπουργοί και υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του ελληνοκυπριακού κράτους¹³¹, καθιστούσε τον «Ακρίτα» έναν κρατικοδίαιτο παραστρατιωτικό μηχανισμό, διαρθρωμένο στο ανώτερο δυνατό επίπεδο, με εθνικά, πολιτικά και ταξικά χαρακτηριστικά.

Η πλειοψηφία των μεσαίων και κατώτερων στελεχών της Οργάνωσης, πλην των απλών Ελληνοκυπρίων πρώην αγωνιστών που τότε εργάζονταν ως δάσκαλοι και δημόσιοι υπάλληλοι, αλλά και των φοιτητών που ταξίδεψαν από την Ελλάδα στην Κύπρο, αποτελείτο από τους άνδρες και κυρίως τους αξιωματικούς και τους υπαξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού¹³². Οι Ιάκωβος Συμεωνίδης και Χαράλαμπος Λόττας είχαν ενταχθεί στην Οργάνωση ως μέλη του Κυπριακού Στρατού¹³³, ενώ πλησιάζοντας προς το κομβικό 1963 ο αριθμός των αξιωματικών που προσεγγίζονταν από τον Γεωρκάτζη και τους ανθρώπους του μεγάλωνε διαρκώς¹³⁴. Πάντως, το επιτελείο της Οργάνωσης απέφευγε να πλησιάζει Ελληνοκύπριους αξιωματικούς προερχόμενους από τη Σχολή Ευελπίδων, οι οποίοι εξακολουθούσαν να υπηρετούν

¹²⁹ Σύμφωνα με τον Κιόση το Υπουργείο Εσωτερικών της Κύπρου, δηλαδή ο Γεωρκάτζης, λάμβανε τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960, εν γνώσει του Μακαρίου, αμερικανικά κονδύλια για να κάνει αντικομμουνιστικό αγώνα. Κάποια από τα χρήματα αυτά, χρησιμοποιήθηκαν και για τις ανάγκες της Οργάνωσης. Συνέντευξη Κιόση

¹³⁰ Ενδεικτικά: «Το ΑΚΕΛ αποτελεί κόμμα διεθνιστικό και ξενοκίνητο. Εξυπηρετεί σκοπούς και πρακτορεύει συμφέροντα καθ' ολοκληρίαν αντίθετα από τους εθνικούς σκοπούς και πόθους του λαού μας. Το ΑΚΕΛ είναι πάνω από όλα κόμμα ΑΝΤΕΘΝΙΚΟ. Για τους κομμουνιστές δεν υπάρχει ΕΘΝΟΣ και ΠΑΤΡΙΔΑ. Για το ΑΚΕΛ δεν υπάρχει θέμα ΕΝΩΣΗΣ και ΕΛΛΑΔΑΣ», στο *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 221, «Οι κομμουνιστάι και εμείς»

¹³¹ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 103. Κατά τον Λάμπρου οι Κληρίδης και Παπαδόπουλος διετέλεσαν υπαρχηγοί της Οργάνωσης. Κατά τον Δρουσιώτη ο Κληρίδης δεν συμμετείχε τόσο ενεργά στην Οργάνωση, αντιθέτως με τον Τάσο Παπαδόπουλο, τον οποίο ο συγγραφέας χαρακτηρίζει, μαζί με τον Γεωρκάτζη, ως «πυρήνες» του «Ακρίτα», στο Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 113. Κατά τον Χρυσοστόμου, η πολιτική ηγεσία της Κύπρου στήριξε την Οργάνωση, στο Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 4

¹³² Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.41. Σύμφωνα με τον Αυγουστίδη «υπήρχε σημαντική μερίδα Κυπρίων αξιωματικών που ήταν μέλη της Οργάνωσης», συνέντευξη Αυγουστίδη, 3 Ιουλίου 2019.

¹³³ Συνέντευξη Συμεωνίδη, συνέντευξη Λόττα

¹³⁴ Μάλιστα, όπως αναφέρει ο αξιωματικός του Κ.Σ. Χρυσάφης Χρυσάφη «ήταν τιμή μας να ενταχθούμε στην Οργάνωση», στο Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 124

στην Ελλάδα¹³⁵. Έτσι, όπως ακριβώς ο Κυπριακός Στρατός μετατράπηκε αρχικά σε κρατικό όργανο για την τοποθέτηση φιλομακαριακών πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ, με τον ίδιο τρόπο έγινε στη συνέχεια η ραχοκοκαλιά της παραστρατιωτικής Οργάνωσης. Η εύπλαστη μάζα των υποστηρικτών του Αρχιεπισκόπου αναλάμβανε σταδιακά νέα, περισσότερο εντατικά, αλλά και πιο επικίνδυνα καθήκοντα.

Όταν το δυναμικό της Οργάνωσης είχε αρχίσει να πληθαίνει και με δεδομένα τα στεγανά όσον αφορά την επιλογή των ηγετικών μελών, στο προσκήνιο εμφανίστηκαν ορισμένοι ακόμα παραστρατιωτικοί σχηματισμοί. Φοβούμενοι την άκρατη μεγέθυνση της δύναμης του Γεωρκάτζη και του Κιόσση, ο Νίκος Σαμψών, πρώην στέλεχος της ΕΟΚΑ με διακριτή δράση στον ένοπλο αγώνα και ο Βάσσος Λυσσαρίδης, προερχόμενος από το ΑΚΕΛ, αλλά υποστηρικτής της δράσης της ΕΟΚΑ και προσωπικός γιατρός του Μακαρίου, αμφότεροι βουλευτές της Κυπριακής Βουλής, προχώρησαν στη συγκρότηση δικών τους ένοπλων ομάδων¹³⁶. Πλην αυτών, στήθηκαν και ορισμένες μικρότερες ομάδες φιλογριβικών πρώην αγωνιστών, καθώς επίσης και οι λεγόμενοι «Κηρυναϊκοί»¹³⁷, προσκείμενοι στον μητροπολίτη Κηρυναίας Κυπριανό. Ο Αρχιεπίσκοπος, όντας γνώστης των κινήσεων και της ισχύος που αποκτούσαν οι Γεωρκάτζης και Κιόσσης δια της Οργάνωσης, δεν δημιούργησε κανενός είδους ανάχωμα στους Σαμψών και Λυσσαρίδη¹³⁸. Φαίνεται πως ο Μακάριος αισθανόταν περισσότερο ασφαλής με τη διασπορά, παρά με τη συγκέντρωση των παρακρατικών δυνάμεων σε ένα μόνο δυναμικό κέντρο¹³⁹. Βέβαια, η διασπορά αυτή, σε συνδυασμό με την αδυναμία επιβολής κεντρικού ελέγχου στη δραστηριότητα των παραστρατιωτικών ομάδων και την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ τους¹⁴⁰, δεν θα αργούσαν να μετατραπούν σε μείζονα προβλήματα και αιτίες σύγκρουσης ανάμεσα στους βασικούς παίκτες του Κυπριακού Ζητήματος.

Κομβικό σημείο για τις περαιτέρω εξελίξεις ήταν η άρνηση των Τουρκοκυπρίων (άσκησαν το συνταγματικό δικαίωμα του αντιπροέδρου για βέτο) να ψηφίσουν το φορολογικό νομοσχέδιο που είχε κατατεθεί στη Βουλή στις 31 Μαρτίου 1961¹⁴¹. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με τις προαναφερθείσες πληροφορίες που έφθαναν στο επιτελείο του Μακαρίου για τη στρατιωτική ενίσχυση της ΤΜΤ, αποτέλεσαν το έναυσμα για την εφαρμογή μιας πιο επιθετικής πολιτικής από την

¹³⁵ Συνέντευξη Σταύρου

¹³⁶ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ.952

¹³⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 51

¹³⁸ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σσ.225 και 236

¹³⁹ Οι φιλομακαριακές οργανώσεις (Οργάνωση, Σαμψών και Λυσσαρίδης) είχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Κύριος στόχος τους ήταν να κερδίσουν την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εύνοια και υποστήριξη του Μακαρίου, στο Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σσ. 119-121.

¹⁴⁰ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 33

¹⁴¹ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 113

πλευρά των Ελληνοκυπρίων. Ο Αρχιεπίσκοπος φαινόταν πλέον πεπεισμένος ότι οι Τουρκοκύπριοι, με επικεφαλής τον Ντενκτάς, πράγματι ύψωναν ανυπέρβλητα εμπόδια στη λειτουργία του Κυπριακού Κράτους, έχοντας ως απώτερο σκοπό την ανατροπή του στάτους κβο, προφανώς και δια της χρήσης των όπλων. Είναι αλήθεια, πως η αδυναμία εκπόνησης ενιαίου φορολογικού σχεδίου στερούσε από το δημόσιο ταμείο τους απαραίτητους πόρους, καθιστώντας ανέφικτο τον οποιοδήποτε κρατικό σχεδιασμό. Οι Ελληνοκύπριοι θεώρησαν ότι είχε έρθει η ώρα να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τη διευθέτηση των ανάλογων προβλημάτων που πηγάζαν από τις συνταγματικές προβλέψεις. Όπως είχε αρχίσει να γίνεται αντιληπτό οι πρωτοβουλίες αυτές θα εκπορευόνταν μονομερώς, καθώς η θετική επικοινωνία με την ηγεσία της τουρκοκυπριακής κοινότητας καθίστατο με την πάροδο του χρόνου σχεδόν ανέφικτη. Τις πρώτες μέρες του 1962 ο Μακάριος προέβη σε δημόσιες δηλώσεις, λέγοντας ότι ήταν υποχρεωμένος να παραγνώρισει τις Συμφωνίες και να ζητήσει την αναθεώρηση συγκεκριμένων άρθρων του Συντάγματος, βρίσκοντας μάλιστα έναν ανέλπιστο σύμμαχο, την εφημερίδα *Times* του Λονδίνου, που την ίδια ακριβώς περίοδο χαρακτήριζε ορισμένες συνταγματικές προβλέψεις ως «εξαμβλωτικές»¹⁴². Το σχέδιο του Αρχιεπισκόπου για τις συνταγματικές αλλαγές θα έπρεπε αφενός να στηριχθεί όχι μόνο σε πολιτικά και διπλωματικά ερείσματα, αφετέρου να θωρακιστεί απέναντι στις αντιδράσεις που θα προκαλούσε στο εσωτερικό του νησιού και συγκεκριμένα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Η Οργάνωση αποκτούσε έτσι απτό και συγκεκριμένο λόγο ύπαρξης.

Λίγους μήνες μετά, περί τα μέσα του 1963, η Οργάνωση σχηματοποίησε τους στόχους της στο λεγόμενο «Σχέδιο Ακρίτας», στην εκπόνηση του οποίου έπαιξαν κύριο ρόλο οι στενοί συνεργάτες του Μακαρίου¹⁴³ Γεωργιάδης, Κιόσης, Παπαδόπουλος. Πρωταρχικός στόχος του Σχεδίου ήταν η μονομερής αναθεώρηση του Συντάγματος¹⁴⁴, ώστε ο κυπριακός λαός να απελευθερωθεί «από τα δεσμά που επέβαλλαν οι συνθήκες εγγύησης και συμμαχίας» και να μπορέσει να ασκήσει ελεύθερα το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης¹⁴⁵. Πλην λοιπόν της ανατροπής του συνταγματικού πλαισίου, ετίθετο ξανά επί τάπητος το ζήτημα της Ένωσης με την Ελλάδα, μέσω της οδού της αυτοδιάθεσης. Σε περίπτωση τουρκοκυπριακής ή/και τουρκικής αντίδρασης στο Σχέδιο Ακρίτας, η Οργάνωση θα λειτουργούσε αμυντικά¹⁴⁶, συμπληρώνοντας τη

¹⁴² Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ.935

¹⁴³ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 224. Ολόκληρο το Σχέδιο Ακρίτας στο ίδιο, σσ. 227- 236

¹⁴⁴ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό 1950-1974*, σ. 30

¹⁴⁵ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 222

¹⁴⁶ Συνέντευξη Λόττα και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 225

δράση των ελλειμματικών κρατικών δυνάμεων ασφαλείας¹⁴⁷. Προκειμένου, όμως, να καταστεί αποτελεσματική, η Οργάνωση θα έπρεπε πρώτα να καλύψει δύο δομικά κενά: Αυτό της στρατιωτικής εκπαίδευσης, τόσο επιτελικά, όσο και επί του πεδίου, καθώς και αυτό του οπλισμού.

Η στρατιωτική εκπαίδευση της Οργάνωσης έγινε από στελέχη της ΕΛΔΥΚ, τα οποία υπηρετούσαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην Κύπρο. Σύμφωνα με τον Κιόσση, η εκπαίδευση ξεκίνησε μυστικά το 1962 και ήταν εν γνώσει του Μακαρίου¹⁴⁸. Ο Κιόσσης είχε έρθει ήδη από το 1960 σε επαφή και μυήθηκε- μαζί με ορισμένα ακόμα στελέχη της Οργάνωσης- στα μυστικά του κόσμου της Αντικατασκοπείας από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο¹⁴⁹, ο οποίος ως υπηρέτων στην ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών λειτουργούσε ως σύνδεσμος για τη συγκρότηση της κυπριακής ΚΥΠ. Κατά τα λεγόμενα του Κιόσση, ο Παπαδόπουλος ήταν εκείνη την εποχή πολύ καλός συνεργάτης του Γεωρκάτση¹⁵⁰. Βασικός εκπαιδευτής της Οργάνωσης ήταν ο ταγματάρχης Δημήτριος Ιωαννίδης¹⁵¹, με τον οποίο ο Κιόσσης βρισκόταν σε άμεση επαφή για τουλάχιστον 3 με 4 χρόνια¹⁵². Ο Ιωαννίδης υπηρετούσε στην ΕΛΔΥΚ ως διευθυντής του 2^{ου} Επιτελικού Γραφείου. Σύμφωνα με τον Μπήτο, ο μετέπειτα «αόρατος δικτάτορας», ως σκληρός αντικομμουνιστής «επιθεωρούσε τα φρονήματα των Ελλαδιτών αξιωματικών» που στέλνονταν στην Κύπρο¹⁵³, ενώ κατά τον Γεώργιο Τσουμή, ο οποίος υπηρέτησε στην Κύπρο από τα μέσα του 1964 έως το 1966, λειτουργούσε και ως σύνδεσμος του Μακαρίου με την ΕΛΔΥΚ¹⁵⁴. Ο Ιωαννίδης ήταν ο υπεύθυνος για τα πρώτα σχέδια επί χάρτου της Οργάνωσης το 1962¹⁵⁵, ενώ όπως λέει ο Κιόσσης οι επαφές και η συνεργασία ανάμεσα στην ΕΛΔΥΚ και την Οργάνωση ήταν εξ αρχής γνωστές τόσο στον διοικητή του ελληνικού αποσπάσματος συνταγματάρχη Τζουβελέκη, όσο και στον διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου ταξίαρχο Περίδη¹⁵⁶. Την εκπαίδευση στις μεθόδους προπαγάνδας είχε αναλάβει ο αξιωματικός της ΕΛΔΥΚ

¹⁴⁷ Κατά τον Χατζηβασιλείου το Σχέδιο Ακρίτας, το οποίο έβριθε κενών, παραλείψεων και λάθος αναλύσεων, ήταν ενδεικτικό της προχειρότητας με την οποία κινείτο η ελληνοκυπριακή πλευρά, στο Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ.391

¹⁴⁸ Συνέντευξη Κιόσσης, 26 Ιουνίου 2019

¹⁴⁹ ό.π.

¹⁵⁰ ό.π.

¹⁵¹ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ.103

¹⁵² Συνέντευξη Κιόσσης

¹⁵³ Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Απτίλες*, σ. 41

¹⁵⁴ Γεώργιος Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ. 1964- 1966*, (Αθήνα, 2011), σ. 19. Κατά τον Δρουσιώτη ο Ιωαννίδης διατηρούσε στενές επαφές και με τον Σαμψών, στο Δρουσιώτη, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 119

¹⁵⁵ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 123

¹⁵⁶ Συνέντευξη Κιόσσης

Μάριος Φραγκίσκος¹⁵⁷, ενώ κατά τον Αυγουστίδη δύο από τους κύριους αξιωματικούς-εκπαιδευτές των ανδρών της Οργάνωσης στο πεδίο ήταν οι Ελλαδίτες αξιωματικοί Λάσκαρης και Νίκας¹⁵⁸. Ο Συμεωνίδης θυμάται ότι οι Ελλαδίτες αξιωματικοί ήταν άριστοι, εξαιρετικοί στη δουλειά τους και σωστά επιλεγμένοι για την αποστολή που είχαν αναλάβει στην Κύπρο¹⁵⁹. Κατά τον ίδιο, τα κορυφαία στελέχη της Οργάνωσης, σχεδόν όλοι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού, εκπαιδεύονταν από την ΕΛΔΥΚ και στη συνέχεια εκγύμναζαν στα όπλα και τις στρατιωτικές μεθόδους τα χαμηλότερα κλιμάκια, τα οποία αποτελούνταν από πολίτες και οργανώνονταν σε Τάγματα και Λόχους με διασπορά σε όλη την κυπριακή επικράτεια¹⁶⁰. Στα μέσα του 1963 η δύναμη της Οργάνωσης υπολογιζόταν σε 20 Λόχους Πεζικού¹⁶¹. Αντίστοιχη εκπαίδευση γινόταν και στην άλλη πλευρά του Τριμερούς Στρατηγείου, από τους άνδρες της ΤΟΥΡΔΥΚ στα μέλη της ΤΜΤ¹⁶², γεγονός που συνηγορεί στην άποψη ότι ήταν σχεδόν απίθανο οι Έλληνες και Τούρκοι επιτελικοί αξιωματικοί να μην γνώριζαν εν συνόλω ότι ελληνοκυπριακές και τουρκοκυπριακές παραστρατιωτικές οργανώσεις εκπαιδεύονταν σε απόσταση λίγων εκατοντάδων μέτρων¹⁶³.

Η ΕΛΔΥΚ συνέβαλε δια της διαρκούς επαφής και της εντατικής εκπαίδευσης, τόσο στη σύμπληξη, όσο και στη νομιμοποίηση της Οργάνωσης. Χωρίς τη βοήθεια της ΕΛΔΥΚ, η Οργάνωση ενδεχομένως να συνέχιζε να υπάρχει, αλλά σε ουδεμία περίπτωση θα αποκτούσε την τεχνογνωσία και τη στρατιωτική ετοιμότητα που χρειαζόταν για να δράσει. Το γεγονός, άλλωστε, ότι κάθε υπαρχηγείο της Οργάνωσης λειτουργούσε δυαδικά, με δύο αρχηγούς, έναν Ελληνοκύπριο και έναν Ελλαδίτη αξιωματικό¹⁶⁴, υποδεικνύει την σχέση αλληλεξάρτησης των δύο μερών. ΕΛΔΥΚ και Οργάνωση συνδέονταν επίσης και με το νήμα του άκρατου αντικομμουνισμού, ο οποίος ήταν κοινό και κεντρικό γνώρισμα αμφοτέρων των πλευρών. Δεδομένων των θεωρητικών θέσεων της Οργάνωσης, όπως αυτές παρουσιάστηκαν στο Σχέδιο Ακρίτας με επίκεντρο τη διάθεση ανατροπής του στάτους κβο της Κυπριακής Δημοκρατίας και

¹⁵⁷ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 123 Ο Φραγκίσκος ήταν επικεφαλής του Γραφείου Διαφώτισης, Προπαγάνδας και Ψυχολογικού Πολέμου, στο Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, (Λευκωσία 1988) σ. 211

¹⁵⁸ Συνέντευξη Αυγουστίδη

¹⁵⁹ Συνέντευξη Συμεωνίδη

¹⁶⁰ «Μας εκπαιδευε η ΕΛΔΥΚ κι εμείς εκπαιδεύαμε πολίτες. Οργανώσαμε Τάγματα και Λόχους στην Κύπρο (...) Εγώ ξεκίνησα εκπαιδεύσεις το 1961-62 στην επαρχία». Συνέντευξη Συμεωνίδη

¹⁶¹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Αττίλες*, σ.60

¹⁶² Σύμφωνα με τον Γαρουφαλιά, την εκπαίδευση της ΤΜΤ είχε επιθεωρήσει τον Απρίλιο του 1963 και ο ίδιος ο υπαρχηγός του τουρκικού στρατού, ο οποίος ταξίδεψε και έμεινε στην Κύπρο για περίπου μία εβδομάδα, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 51

¹⁶³ Σχετικές αναφορές για την εκπαίδευση της ΤΜΤ από την ΤΟΥΡΔΥΚ στα Χρυσοστόμου, «Τριμερές Στρατηγείον Κύπρου», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 38, 2016, σ. 17, Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 221, Άγγελος Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 6

¹⁶⁴ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.41

απώτερο στόχο την αυτοδιάθεση- Ένωση με την Ελλάδα, προκύπτει ότι οι Ελλαδίτες αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ, και ειδικά οι κατέχοντες τις κορυφαίες θέσεις στη διοικητική πυραμίδα, είδαν την παρουσία τους στην Κύπρο ως μια μοναδική ευκαιρία επίτευξης ενός μεγαλεπήβολου εθνικού σκοπού, εξ ου και αποτέλεσαν το βασικό έρεισμα για την ανάπτυξη της Οργάνωσης. Τα αποσπάσματα ενός προσχεδίου όρκου που ετοίμασε η ελλαδική στρατιωτική ηγεσία στην Κύπρο το 1962 και στο οποίο θα ορκίζονταν οι συμμετέχοντες στην Οργάνωση (οι Ελλαδίτες αξιωματικοί πρότειναν τότε το όνομα ΙΔΕΑ¹⁶⁵ ως εναλλακτικό του Οργάνωση Ακρίτας), ήταν ενδεικτικά του τρόπου σκέψης των αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ: «Ορκίζομαι (...) Να εργάζομαι συνεχώς δια την ΕΝΩΣΙΝ με την Μητέρα ΕΛΛΑΔΑ και ν' αγωνισθώ δι' αυτήν μέχρι και της τελευταίας ρανίδος του αίματός μου (...) Να διάγω δε εν γένει ως χρηστός και φιλόνομος Ιδεάτης»¹⁶⁶.

Φυσικά, οι Ελλαδίτες αξιωματικοί δρούσαν εκτός του πολιτικού πλαισίου που είχε θέσει με κόπο η κυβέρνηση των Αθηνών και δεν ήταν άλλο από τη διαρκή υποστήριξη της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ενδεχομένως ο Καραμανλής να υποστήριζε σε θεωρητικό επίπεδο ότι έπειτα από αρκετά χρόνια και με κοινό παρονομαστή την εμπιστοσύνη ανάμεσα πρώτον σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους και δεύτερον μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας, η Τουρκία να αποδεχόταν την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα¹⁶⁷, αλλά σε καμία περίπτωση η εξέλιξη αυτή δεν θα μπορούσε να προκύψει ως αποτέλεσμα μεμονωμένων δράσεων στρατιωτικού ή παραστρατιωτικού χαρακτήρα. Έτσι, η πολυεπίπεδη βοήθεια των αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ προς την Οργάνωση μπορεί να ιδωθεί ως μια επί του πρακτέου αυτονόμηση της στρατιωτικής από την πολιτική ηγεσία. Ενός φαινομένου το οποίο, όπως επισημάνθηκε εισαγωγικά, διατρέχει διαχρονικά τη σύγχρονη ελληνική Ιστορία. Η έντονη ροπή των Ελλαδιτών αξιωματικών για την επίτευξη της Ένωσης, η οποία αποτελούσε εν πολλοίς μια λανθάνουσα μορφή εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας¹⁶⁸,

¹⁶⁵ Κατά τον Παπαγεωργίου ο εμπνευστής της πρότασης να λάβει η Οργάνωση το όνομα ΙΔΕΑ, ήταν ο συνταγματάρχης Φραγκίσκος, στο Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, σ. 211

¹⁶⁶ Σχέδιο όρκου για την αμυντική οργάνωση των Ελληνοκυπρίων (1962), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σσ. 97-98.

¹⁶⁷ Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ.374 και Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 290

¹⁶⁸ Έχει ενδιαφέρον να επισημανθούν ορισμένα αποσπάσματα των λεγόμενων του στρατηγού Αγγελίδη, ο οποίος ως απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων και υπηρετήσας σε αρκετές μονάδες ανά την ελληνική επικράτεια είχε καθημερινή επαφή με Έλληνες αξιωματικούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Αγγελίδη «η Ελλάδα έστελνε αξιωματικούς- εκπαιδευτές στην Κύπρο για να συνεχίσουν τον ενωτικό αγώνα, όχι για να στηρίξουν την Κυπριακή Δημοκρατία». Ακόμα «Πολλοί αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ ερχόντουσαν στην Κύπρο ως κατακτητές, να ολοκληρώσουν το έργο που είχαν ξεκινήσει (σσ: εννοεί την Ένωση). Ο Αγγελίδης θυμήθηκε, μάλιστα, την ομιλία ενός αξιωματικού κατά τη διάρκεια μιας αναφοράς όταν φοιτούσε στη Σχολή Ευελπίδων: «Τι είναι η Κύπρος;» αναρωτήθηκε ο αξιωματικός. «Είναι ένα τουρκικό νησί που παλεύει να γίνει ελληνικό», συνέντευξη Αγγελίδη

τους καθιστούσε επιρρεπείς στη λήψη άκαιρων πρωτοβουλιών, με ανεξέλεγκτα αποτελέσματα.

Όσο πλησίαζε το καλοκαίρι του 1963 η εκπαίδευση της Οργάνωσης από την ΕΛΔΥΚ γινόταν όλο και εντονότερη και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις (παραμένουν διφορούμενες) ο αριθμός των μνημένων είχε φθάσει τουλάχιστον στις 2. 000¹⁶⁹. Δημιουργήθηκαν κέντρα εκπαίδευσης, καταρτιζόνταν επιτελικά σχέδια δράσης, με ιθύνοντα νου τον Ιωαννίδη¹⁷⁰, ενώ με τη συνεργασία της ΕΛΔΥΚ συστήθηκε το Αρχηγείο της Οργάνωσης σε ένα από τα κτήρια της Μονής Κύκκου, στο όρος Τρόδος¹⁷¹. Οι ένοπλες ασκήσεις και οι βολές της Οργάνωσης γίνονταν με όπλα και πυρομαχικά της ΕΛΔΥΚ, τα οποία και επέστρεφαν αυθημερόν στις αποθήκες, υπό την αυστηρή επίβλεψη των αρμόδιων Ελλαδιτών αξιωματικών.

Ενώ η θεωρητική, επιτελική και επί του πεδίου βοήθεια της ΕΛΔΥΚ στην Οργάνωση δινόταν απλόχερα, αντιστρόφως ανάλογη ήταν η παροχή του εξοπλισμού. Σε πολύ πρώιμο στάδιο συγκρότησης της Οργάνωσης, ακόμα το 1961, ο Γεωρκάτζης φέρεται να αποτάθηκε στον Παπαδόπουλο ζητώντας του αποστολή όπλων από την Αθήνα, όπως και τελικά συνέβη, όταν κατά τη διάρκεια μιας εκ των αφίξεων υλικού της ΕΛΔΥΚ, ξεφορτώθηκαν επιπλέον περίπου 1.000 όπλα με αποδέκτες τον Υπουργό Εσωτερικών και τους συνεργάτες του¹⁷². Το εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι προηγουμένως ο Γεωρκάτζης είχε απευθυνθεί για παραχώρηση οπλισμού στον Αβέρωφ, ο οποίος όμως εμφανώς ενοχλημένος του υπέδειξε ν' αναχωρήσει αμέσως για την Κύπρο, χωρίς ν' αναφερθεί ξανά στο συγκεκριμένο ζήτημα¹⁷³, προειδοποιώντας ταυτόχρονα τον Μακάριο ότι παρόμοιες ενέργειες θα προκαλούσαν σοβαρή κρίση μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου¹⁷⁴. Μάταιες εκκλήσεις για οπλισμό είχε κάνει προς την κυβέρνηση Καραμανλή και ο Κληρίδης¹⁷⁵, ενώ αντίστοιχη πρωτοβουλία έλαβε και ο Κιόσσης, ο οποίος έγραψε σχετικά στον Αβέρωφ για να πάρει την απάντηση «αφήστε μας πίσω από τις διαφορές σας»¹⁷⁶. Ήταν φανερό, ότι η Αθήνα ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη σε οποιαδήποτε δυναμική ενέργεια που θα μπορούσε να προκαλέσει

¹⁶⁹ Λάμπρου «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963» τεύχος 32, σ.30 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 104 Άλλες εκτιμήσεις θέλουν τους άνδρες να φτάνουν ακόμα και τις 10.000.

¹⁷⁰ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 119 και Λάμπρου «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963» σ.29

¹⁷¹ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 124

¹⁷² *Ό.π.* 117-118. Σύμφωνα τον Παπαγεωργίου τα πρώτα όπλα της Οργάνωσης ήταν όπλα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που συγκεντρώθηκαν από όλη την Κύπρο, την Κρήτη και άλλες περιοχές της Ελλάδας. Μεταξύ των όπλων ήταν τουφέκια, αυτόματα, πυροβόλα, όλμοι, μπαζούκας και πιστόλια, Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β*. σ. 207

¹⁷³ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σσ.937-938 και Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ.33

¹⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 290

¹⁷⁵ Λάμπρου «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963», σ.30

¹⁷⁶ Συνέντευξη Κιόσσης. Ο Κιόσσης επισημαίνει ότι ο Αβέρωφ είχε ενοχληθεί ιδιαίτερος και από τις σχέσεις που ανέπτυξε εκείνη την περίοδο η κυπριακή κυβέρνηση με τον Νάσερ της Αιγύπτου.

ραγδαίες εξελίξεις και ανατροπές στην Κύπρο, παραμένοντας σταθερή στη θέση της για την ειρηνική διευθέτηση των όποιων προβλημάτων, εντός πάντοτε του συνταγματικού πλαισίου και των όσων όριζαν οι Συνθήκες Ζυρίχης και Λονδίνου. Αυτό έγινε, άλλωστε, εναργέστερο και λίγο αργότερα, όταν δηλαδή είχαν αρχίσει να διακρίνονται οι αναθεωρητικές τάσεις του Μακαρίου. Τότε, ο Αβέρωφ με αυστηρή επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο, ανέδειξε τις εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες που θα μπορούσαν να προκύψουν όχι μόνο για τη βιωσιμότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ως αποτέλεσμα πιθανών μονομερών κινήσεων για την αλλαγή των συνταγματικών διατάξεων¹⁷⁷.

Εκτός του προσωπικού οπλισμού που διέθεταν πολλοί από τους πρώην αγωνιστές της ΕΟΚΑ, είτε επρόκειτο για στελέχη του Κυπριακού Στρατού, είτε για κρατικούς αξιωματούχους, αλλά και απλούς πολίτες¹⁷⁸, ο επιπλέον εξοπλισμός της Οργάνωσης υλοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά μέσω της ΕΛΔΥΚ¹⁷⁹. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη: «Το 1963 ο Λόχος μου είχε 14 τυφέκια. Τα υπόλοιπα ήταν κυνηγετικά. Είχαμε πιάσει και ορισμένα ζοαρια από την ΕΛΔΥΚ»¹⁸⁰. Ένας σημαντικός αριθμός όπλων, ενδεχομένως μαζί με αυτά που έλαβε ο Γιωρκάτζης από τον Παπαδόπουλο, είχε συγκεντρωθεί κατόπιν εντολής του Μακαρίου στις αποθήκες της Αρχιεπισκοπής¹⁸¹. Σύμφωνα με τους Κιόση και Κληρίδη ο Αρχιεπίσκοπος ήθελε να ελέγχει τον εξοπλισμό, προκειμένου όταν αποφάσιζε να κινήσει τις διαδικασίες για την αναθεώρηση του Συντάγματος και σε περίπτωση που υπάρξει αντίδραση της ΤΜΤ να αποφευχθούν ακρότητες εις βάρος της Τουρκοκυπριακής κοινότητας¹⁸². Άλλωστε, τόσο ο Μακάριος, όσο και οι στενοί συνεργάτες του και καθοδηγητές της Οργάνωσης δεν έχαναν τότε ευκαιρία να υπενθυμίζουν ότι οι στόχοι τους ήταν αμυντικοί¹⁸³, ενώ ποτέ δεν έπαυσαν να φοβούνται τις επιπτώσεις που θα είχε μια στρατιωτική επέμβαση

¹⁷⁷ Επιστολή του υπουργού Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ προς τον Πρόεδρο Μακάριο, 19/4/1963, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σσ. 227-231

¹⁷⁸ Κατά τον Μπήτο οι άνδρες της Οργάνωσης, αλλά και αυτοί του Λυσσαρίδη και του Σαμψών προμηθεύονταν όπλα από την ελεύθερη αγορά, στο Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Αττίλες*, σ. 60

¹⁷⁹ Σύμφωνα με τον Μπήτο, πολλοί Έλληνες αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ διευκόλυναν τους άνδρες της Οργάνωσης να βρίσκουν οπλισμό, καθώς διαφωνούσαν με την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης να μην παρέχει η ίδια τον απαραίτητο εξοπλισμό, στο Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Αττίλες*, σ. 58. Πάντως ο επικεφαλής του Τριμερούς Στρατηγείου Περίδης ήταν σφόδρα αντίθετος στον εξοπλισμό «ατάκτων», στο ίδιο σ. 54

¹⁸⁰ Συνέντευξη Συμεωνίδη. Στην άποψη ότι τόσο τα ελαφρά, όσο και τα λίγα βαριά όπλα που διέθετε η Οργάνωση είχαν αποσταλεί από την Αθήνα συνηγορεί και ο Γαρουφαλιάς, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 50. Την ΕΛΔΥΚ υποδεικνύει ως παροχέα του όποιου εξοπλισμού και ο Καούλλας, στο Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.41

¹⁸¹ Συνέντευξη Κιόση και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σσ.225 και 236

¹⁸² Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 104

¹⁸³ Κληρίδης, ό.π. σ. 225 και ό.π. συνέντευξη Κιόση και Μαρτυρία Νίκου Κιόση, στο Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωρκάτζης*, σ. 255-256

της Τουρκίας επί του κυπριακού εδάφους. Επρόκειτο για μια επικίνδυνη άσκηση ισορροπίας, από αυτές που αρεσκόταν ο Μακάριος να κάνει.

1.7 Οργάνωση και ΕΛΔΥΚ στην ένοπλη σύγκρουση του Δεκεμβρίου 1963

Στις 5 Αυγούστου 1963 ο Μακάριος παραχώρησε κοινή συνέντευξη στις εφημερίδες *Έθνος* των Αθηνών και *Φιλελεύθερος* της Κύπρου, στην οποία αποκάλυψε την τελική απόφασή του να προχωρήσει στη συνταγματική αναθεώρηση¹⁸⁴, παρά τις αυστηρές συστάσεις που είχαν προηγηθεί τον Απρίλιο από τον Αβέρωφ. Από τότε βέβαια είχε μεσολαβήσει, τον Ιούνιο, η παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή μετά τη ρήξη του Πρωθυπουργού με τα Ανάκτορα και ο σχηματισμός της μεταβατικής υπό τον Παναγιώτη Πιπινέλη¹⁸⁵. Εντός του Νοεμβρίου, λίγες μέρες μετά την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου, και αφού ήταν καθ' όλα έτοιμος να καταθέσει την πρότασή του με τα αναθεωρητέα άρθρα, ο Μακάριος ζήτησε από τον Κιόση να συγκεντρώσει στη Λευκωσία τους επικεφαλής των επιμέρους τομέων της Οργάνωσης από όλη την Κύπρο, προκειμένου να συμμετάσχουν σε σύσκεψη στο Προεδρικό Μέγαρο¹⁸⁶. Στη σύσκεψη, στην οποία παρέστησαν οι διοικητές του Κυπριακού Στρατού Παντελίδης και της ΕΛΔΥΚ Τζουβελέκης, ο Αρχιεπίσκοπος ενημέρωσε τους παρευρισκόμενους αφενός ότι πρόκειται να ζητήσει την αναθεώρηση 13 άρθρων του Κυπριακού Συντάγματος και αφετέρου πως διαθέτει πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες μετά την ανακοίνωση της αναθεωρητικής πρωτοβουλίας ενδέχεται να εξαπολυθεί οργανωμένη ένοπλη επίθεση από την τουρκοκυπριακή πλευρά¹⁸⁷. Ο Μακάριος ενδιαφερόταν να μάθει αν η Οργάνωση ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει μια τέτοια επιθετική ενέργεια¹⁸⁸. Ο Κιόσης ήταν επιφυλακτικός, εξαιτίας της έλλειψης οπλισμού, σε αντίθεση με τον Τζουβελέκη, ο οποίος δήλωσε εκ των πραγμάτων έτοιμος¹⁸⁹, προφανώς μην υπολογίζοντας τις πιθανές διαταγές που θα έφθαναν από την Αθήνα.

Τελικά, ο Μακάριος επέδωσε στις 30 Νοεμβρίου 1963 στον Τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο Κιουτσούκ υπόμνημα, με το οποίο καλούσε την τουρκοκυπριακή πολιτική ηγεσία σε διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση 13 σημείων¹⁹⁰ του

¹⁸⁴ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 91

¹⁸⁵ Κατά τον Τερλεξή «όσο ήταν στην αρχή ο Καραμανλής, η Λευκωσία δεν ήταν δυνατόν να υπολογίζει στην ελληνική υποστήριξη για οποιαδήποτε απόπειρα αναθεωρήσεως του Συντάγματος», στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ.403

¹⁸⁶ Συνέντευξη Κιόσης

¹⁸⁷ ό.π

¹⁸⁸ ό.π

¹⁸⁹ ό.π. Ο Κιόσης είπε στον Μακάριο ότι είναι αδύνατο η Οργάνωση να πολεμήσει όταν τα όπλα είναι στην Αρχιεπισκοπή και τα πυρομαχικά στην ΕΛΔΥΚ

¹⁹⁰ Αναλυτικά τα 13 σημεία στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σσ. 231-247.

Κυπριακού Συντάγματος, τονίζοντας παραλλήλως ότι πρόκειται για εσωτερικό ζήτημα, άρα δεν αιτιολογείται δικαίωμα ανάμιξης ή επέμβασης από καμία άλλη δύναμη¹⁹¹. Ο Κιουτσούκ δεν ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα του Μακαρίου, με την απάντηση να έρχεται τελικά απευθείας από την Άγκυρα, σε δύο φάσεις, και να είναι σαφώς απορριπτική, αλλά και προειδοποιητική¹⁹².

Οι μέρες που ακολούθησαν ήταν μέρες έντασης, με τις φήμες για εκατέρωθεν στρατιωτικές προετοιμασίες να οργιάζουν. Σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες που έφτασαν στον Γεωρκάτζη, 300 αυτόματα όπλα βρισκόνταν κρυμμένα στο σπίτι ενός Τουρκοκύπριου της Λευκωσίας, με σκοπό να διανεμηθούν σε διάφορες περιοχές της Κύπρου¹⁹³. Ο Ελληνοκύπριος Υπουργός Εσωτερικών διέταξε να ενταθούν οι περιπολίες της Αστυνομίας, στις οποίες συμμετείχαν και άνδρες της Οργάνωσης¹⁹⁴. Ήταν η πρώτη φορά που η παραστρατιωτική δραστηριότητα των τελευταίων ετών αποκτούσε αντίκρισμα και πραγματικό πεδίο δράσης. Οι άνδρες της Οργάνωσης βρισκόνταν στους δρόμους της κυπριακής πρωτεύουσας, ασκώντας καθήκοντα κρατικών λειτουργιών. Αντιστοίχως, ο διοικητής της ΤΜΤ στην περιοχή της Λευκωσίας έδωσε εντολή στους Τουρκοκυπρίους να μην σταματούν στα ελληνοκυπριακά μπλόκα¹⁹⁵. Μια σπίθα αρκούσε για να ανάψει το φυτίλι της αιματηρής διακοινοτικής σύγκρουσης. Όπως κι έγινε το βράδυ της 21^{ης} Δεκεμβρίου, όταν Ελληνοκύπριοι αστυνομικοί επιχείρησαν να ελέγξουν αυτοκίνητο, το οποίο έβγαινε από τον τουρκοκυπριακό τομέα της πόλης. Οι επιβαίνοντες αρνήθηκαν τον έλεγχο με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί επεισόδιο, στο οποίο έσπευσαν να εμπλακούν άνδρες της Οργάνωσης, αλλά και Τουρκοκύπριοι της ευρύτερης περιοχής. Τελικά, από τους εκατέρωθεν πυροβολισμούς σκοτώθηκαν οι δύο από τους τρεις Τουρκοκύπριους επιβαίνοντες στο αυτοκίνητο, ενώ μερικά λεπτά αργότερα τραυματίστηκε και ένας Ελληνοκύπριος αστυνομικός¹⁹⁶. Λίγη ώρα μετά η Λευκωσία είχε χωριστεί στη μέση από τα καταγιστικά πυρά που εξαπολύονταν από τις δύο πλευρές της πόλης.

Όταν πλέον τα Χριστούγεννα του 1963 η σύρραξη έλαβε ανεξέλεγκτες διαστάσεις, άρχισε ν' αποκαλύπτεται ότι οι Τουρκοκύπριοι ήταν καλύτερα οργανωμένοι, διέθεταν σημαντικές ποσότητες αξιόπιστου και σύγχρονου οπλισμού, ενώ είχαν προχωρήσει σε υπόγεια οχυρωματικά έργα και διατρήσεις σπιτιών, ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους και να κυκλοφορούν απρόσκοπτα, χωρίς να είναι

¹⁹¹ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 100

¹⁹² ό.π., σ. 102. Οι Τούρκοι προειδοποιούσαν να μη θιγεί η «ισορροπία» που είχε επιτευχθεί στη Ζυρίχη.

¹⁹³ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 238

¹⁹⁴ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 107

¹⁹⁵ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 238-239

¹⁹⁶ Αζίνιας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ.976 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 108

απαραίτητη η εμφάνισή τους στους δρόμους της Λευκωσίας¹⁹⁷. Το μεσημέρι της 25^{ης} Δεκεμβρίου η ΤΟΥΡΔΥΚ έλαβε διαταγή να εξέλθει από τις εγκαταστάσεις της και να κινηθεί προς τα βορειοανατολικά με στόχο να καταλάβει το δρόμο που ενώνει τη Λευκωσία με την Κυρήνεια και το καιρίο ύψωμα του Αγίου Ιλαρίωνα στον Πενταδάκτυλο¹⁹⁸. Η έξοδος και η ανάπτυξη της ΤΟΥΡΔΥΚ στις συγκεκριμένες περιοχές αποδείχθηκαν καίριες στρατηγικές κινήσεις, οι οποίες όχι μόνο δημιούργησαν σημαντικά τετελεσμένα που φθάνουν ακόμα μέχρι και την εισβολή του 1974, αλλά και προκάλεσαν τον πανικό των Ελληνοκυπρίων¹⁹⁹.

Η ηγεσία της Οργάνωσης- Γεωρκάτζης, Κιόσσης, Παπαδόπουλος-αιφνιδιάστηκε, ενώ η αδυναμία άμεσης πρόσβασης σε οπλισμό πολλαπλασίασε τον διάχυτο προβληματισμό. Όπως ήταν λογικό, οι Γεωρκάτζης και Κιόσσης απευθύνθηκαν αμέσως στον Τζουβελέκη και τον Περίδη, ζητώντας τους να κινητοποιήσουν τις δυνάμεις της ΕΛΔΥΚ και να μοιράσουν όπλα στο επιτελείο της Οργάνωσης²⁰⁰. Η στενότερη συνεργασία των προηγούμενων ετών μεταξύ της Οργάνωσης και της ΕΛΔΥΚ έδινε το δικαίωμα στην Ελληνοκυπριακή ηγεσία να είναι βέβαιη πως σε περίπτωση διακοινοτικών συγκρούσεων το ελληνικό απόσπασμα θα έσπευδε να προασπίσει τα ελληνοκυπριακά συμφέροντα²⁰¹. Όμως, την ώρα που η Αθήνα βρισκόταν σε φάση πολιτικής μετάβασης, με την κυβέρνηση Παπανδρέου να οδεύει υπό παραίτηση λίγο πριν προκηρυχθούν νέες εκλογές για τις 16 Φεβρουαρίου 1964²⁰², ακόμα και η πιθανότητα απευθείας πολεμικής εμπλοκής με την Τουρκία φάνταζε σχεδόν καταστροφική. Εξ ου και οι διαταγές από την Αθήνα ήταν να παραμείνει η ΕΛΔΥΚ εκτός της διακοινοτικής σύγκρουσης²⁰³. Άλλωστε, σύμφωνα με

¹⁹⁷ Γρηγόριος Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, (Αθήνα 1986), σ. 20. Ο Μπονάνος υπηρετούσε τον Δεκέμβριο του 1963 στο 2^ο Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΣ ως διευθυντής του Τμήματος Πληροφοριών Μάχης με αρμοδιότητα τα όμορα κράτη μεταξύ των οποίων και η Κύπρος. Για την ετοιμότητα των Τουρκοκυπρίων βλ. επίσης συνέντευξη Συμεωνίδη, συνέντευξη Κιόσση, Λάμπρου, «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963» τεύχος 32, σ.32 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 106- 107 και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 295

¹⁹⁸ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 142

¹⁹⁹ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 110 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 142

²⁰⁰ Συνέντευξη Κιόσση

²⁰¹ Στο Ενημερωτικό Σημείωμα από τον Α/ ΓΕΕΘΑ Ι. Πιπιλή στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Δημ. Παπανικολόπουλο, 6 Δεκεμβρίου 1963, το οποίο παρατίθεται στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σ. 261, ο Πιπιλής υπογραμμίζει τους «ισχυρότατους ηθικούς και ψυχικούς δεσμούς» ανάμεσα στην ΕΛΔΥΚ και τους Ελληνοκύπριους, γεγονός που καθιστά αναπόφευκτη την εμπλοκή του ελληνικού αποσπάσματος σε περίπτωση σύγκρουσης με τους Τουρκοκύπριους.

²⁰² Στις 30 Δεκεμβρίου ανέλαβε η υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο.

²⁰³ Τη διαταγή μη εμπλοκής επιβεβαίωσε αργότερα ο μετέπειτα αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Γεώργιος Καραγιάννης, στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 404. Κατά τον Μπονάνο ήταν ο ίδιος που μετέφερε τη διαταγή στον Τζουβελέκη για να παραμείνει αδρανής η ΕΛΔΥΚ, στο Μπονάνο, *Η Αλήθεια*, σ. 17. Μάλιστα, ο Μπονάνος, ο οποίος ήταν παρών στη σύσκεψη που έγινε στο Καστρί υπό τον Παπανδρέου στις 25 Δεκεμβρίου, ισχυρίζεται ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός είπε τη φράση «μη δώσετε ούτε φυσίγγι στον παλαιοκαλόγερο», εννοώντας προφανώς τον Μακάριο.

τις Συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας η ΕΛΔΥΚ βρισκόταν στην Κύπρο ως δύναμη αποτρεπτική έναντι κάθε έξωθεν απειλής κατά της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Και τέτοια απειλή προς το παρόν και στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία τυπικώς δεν υφίστατο- και αυτό παρά το γεγονός ότι υπήρχαν πληροφορίες περί προσέγγισης των κυπριακών ακτών από πλοία του τουρκικού Πολεμικού Ναυτικού²⁰⁴. Μάλιστα, λίγο μετά την έναρξη των διακοινοτικών συγκρούσεων οι αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ που είχαν ατύπως τοποθετηθεί στη δυαδική διάρθρωση των Υπαρχηγείων της Οργάνωσης αποχώρησαν από τις θέσεις τους²⁰⁵, με αποτέλεσμα η ηγεσία της Οργάνωσης να αισθάνεται «εγκαταλελειμμένη» από την ΕΛΔΥΚ και μάλιστα κατά την πιο κρίσιμη ώρα της μάχης.

Ευρισκόμενοι ενώπιον αδιεξόδου, Γεωρκάτζης και Κιόσσης προχώρησαν σε μια κίνηση απελπισίας. Έστειλαν έξω από το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ ένα αυτοκίνητο τύπου βαν με μικροφωνική εγκατάσταση και κάλεσαν τους Ελλαδίτες στρατιώτες να βγουν στο δρόμο και να πολεμήσουν²⁰⁶. Κατόπιν τούτου, προκλήθηκε γενικότερη αναταραχή στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα της Λευκωσίας, η οποία πλέον απαιτούσε επιτακτικά την ένοπλη συμπαράσταση της ΕΛΔΥΚ. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη, ο οποίος ήταν παρών στα γεγονότα, όσο περνούσε η ώρα έφτανε όλο και περισσότερος κόσμος έξω από το στρατόπεδο φωνάζοντας στους «Έλληνες αδελφούς» να βοηθήσουν²⁰⁷. Ήταν φανερό ότι οι Ελληνοκύπριοι είχαν γαλουχηθεί τα τελευταία χρόνια με την ιδέα ότι η παρουσία της ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο ισοδυναμούσε με την ένοπλη συμμετοχή της σε οποιασδήποτε μορφής σύγκρουση με τους Τουρκοκύπριους. Τα τεκταινόμενα στο υψηλό επίπεδο της διπλωματίας και όσα ρυθμιζόνταν από τις Συμφωνίες και το Κυπριακό Σύνταγμα ωχριούσαν μπροστά στο λαϊκό αίσθημα που καθοριζόταν αφενός από την κοινή εθνική συνείδηση και αφετέρου από τα συναισθήματα της ανασφάλειας και του κινδύνου εν μέσω μιας σφοδρής ένοπλης σύγκρουσης. «Εμείς δεν ξέραμε πολλά πράγματα... Σε υψηλό επίπεδο γίνονταν άλλα», λέει χαρακτηριστικά ο Συμεωνίδης²⁰⁸, αποτυπώνοντας τη διάρρηξη που υπήρχε

²⁰⁴ Όταν ο Κιόσσης μίλησε τηλεφωνικώς με τον Περίδη με αντικείμενο το τι θα πράξει η ΕΛΔΥΚ, ο διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου ρωτούσε τον επιτελάρχη της Οργάνωσης αν διαθέτει πληροφορίες περί τουρκικής απόβασης ή ναυτικής επίθεσης. Σύμφωνα με τον Κιόσση, ο Περίδης προσπαθούσε να κερδίσει χρόνο και να αποφύγει να εμπλέξει τις δυνάμεις της ΕΛΔΥΚ στις διακοινοτικές συγκρούσεις. Συνέντευξη Κιόσσης. Σημειώνεται ότι σε περίπτωση απόβασης η δύναμη της ΕΛΔΥΚ θα ήταν υποχρεωμένη να πολεμήσει τους εισβολείς.

²⁰⁵ Ιεροδακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 39 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 153

²⁰⁶ Συνέντευξη Κιόσσης και Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 977 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 144 και Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, σ. 225

²⁰⁷ Συνέντευξη Συμεωνίδη

²⁰⁸ ό.π. «Η Ελλάδα μας πούλησε. Οι Τούρκοι μας σφάζουν κι εσείς κάθεστε και βλέπετε» είναι μια άλλη χαρακτηριστική αποστροφή που παρουσιάζει ο Αζίνας, στο Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 977. «Εξοργισμένους» με την ΕΛΔΥΚ παρουσίασε ΤΟΥΣ Ελληνοκύπριους ο απεσταλμένος του Παπανδρέου στη Λευκωσία πρέσβης Γεώργιος Μελάς, στο Μπονάκος, *Η Αλήθεια*, σ. 17. Ορισμένες από τις

ανάμεσα στις πολιτικές αποφάσεις της Αθήνας και τις λαϊκές απαιτήσεις στη Λευκωσία.

Εκείνες τις μέρες οι σχέσεις ΕΛΔΥΚ- Οργάνωσης- Ελληνοκυπρίων επανατοποθετήθηκαν σε νέα βάση, με παρονομαστή την απογοήτευση για την παθητική στάση που τήρησε το ελληνικό απόσπασμα. Η παρέλαση που έκανε ένας από τους λόχους της ΕΛΔΥΚ στη Λευκωσία δεν ήταν ικανή να αμαβλύνει τις εντυπώσεις, απλώς λειτούργησε ενισχυτικά στην όποια ανύψωση του καταρρακωμένου ηθικού της Ελληνοκυπριακής κοινότητας²⁰⁹. Βέβαια, δεν έλειψαν τότε και οι φωνές που θεωρούσαν λογική την αποχή της ΕΛΔΥΚ από τις συμπλοκές²¹⁰. Άλλωστε και ο ίδιος ο Κιόσσης είχε πει στον Τζουβελέκη κατά τη διάρκεια της σύσκεψης του Νοεμβρίου ότι σε περίπτωση σύγκρουσης με τους Τουρκοκυπρίους τελικά δεν θα επιτραπεί στην ΕΛΔΥΚ να λάβει μέρος²¹¹. Παρότι ο κλονισμός της ενότητας μεταξύ μεγάλης μερίδας των Ελληνοκυπρίων και της «μητέρας- πατρίδας» ήταν μεγάλος²¹², οι δεσμοί παρέμεναν ακόμα ισχυροί²¹³. Μετά το τέλος των συγκρούσεων η Οργάνωση σημείωνε σε κείμενό της ότι παραμένει ευγνώμων στην ΕΛΔΥΚ και πως το πρόβλημα εντοπιζόταν στις διαταγές από την Αθήνα²¹⁴, ενώ τις ίδιες μέρες κυκλοφόρησε στη Λευκωσία προκήρυξη μιας νεοεμφανισθείσας οργάνωσης, των λεγόμενων «Μαχητών», οι οποίοι ένοιωσαν την ανάγκη να εκφραστούν υπέρ της Ελλάδας και της ΕΛΔΥΚ, χρησιμοποιώντας όρους όπως «μάννα», «σύμβολο» κλπ²¹⁵.

Πέραν, όμως, του ρήγματος στο χαμηλό επίπεδο, η πυρετώδης αναζήτηση βοήθειας και οπλισμού δημιούργησε επιπλέον εντάσεις και μεταξύ των πολιτικών ηγεσιών Αθήνας- Λευκωσίας. Όταν ο Μακάριος ενημερώθηκε ότι στις 24 Δεκεμβρίου θα έφθανε με στρατιωτικό αεροπλάνο στη Λευκωσία ο πρόεδρος Γεώργιος Μελάς ως απεσταλμένος του Παπανδρέου για να εκτιμήσει την κατάσταση, έκανε μέσω του πρόεδρου της Ελλάδας στην Κύπρο Ευστάθιου Λαγάκου αίτημα στην ελληνική

εκκλήσεις έξω από το στρατόπεδο ήταν: «Αδέλφια εμείς για την Ελλάδα μαχόμεθα, θέλουμε τη βοήθειά σας» και «η ΤΟΥΡΔΥΚ έφυγε βαδίζει προς την Λευκωσία, εσείς τι θα κάνετε;», Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, σ. 225

²⁰⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 49

²¹⁰ Αναρωτιέται χαρακτηριστικά ο Σταύρου: «Από που κι ως που περίμεναν από την ΕΛΔΥΚ να τους δώσει όπλα; Τι να έκανε δηλαδή; Να αφόπλιζε τους δικούς της φαντάρους;»

²¹¹ Συνέντευξη Κιόσσης

²¹² Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 85. Οι τρεις πρόεδροι αναφέρουν ότι μετά τον Δεκέμβριο του 1963 ο φιλομακαριακός τύπος εξαπέλυε μύδρους κατά των Ελλαδιτών αξωματικών της ΕΛΔΥΚ. Παρότι από την έρευνα του γράφοντος σε τουλάχιστον τρεις φιλομακαριακές εφημερίδες της εποχής δεν προέκυψε κάτι τέτοιο, ήταν φανερό ότι ειδικά στη Λευκωσία επικρατούσε αναβρασμός εξαιτίας της μη συμμετοχής της ΕΛΔΥΚ στις συγκρούσεις.

²¹³ Συνέντευξη Κιόσσης

²¹⁴ Προκηρύξεις της Οργανώσεως «Ακρίτας» αμέσως μετά την πρώτη φάση των συγκρούσεων, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σ. 281-284

²¹⁵ Προκήρυξη στη Λάρνακα με τίτλο «Προς τον Ελληνικόν λαόν της πόλεως και επαρχίας Λάρνακος» και υπογραφή «Μαχηταί», τέλος Δεκεμβρίου 1963, ό.π., σ. 280

κυβέρνηση για αποστολή- με το ίδιο αεροπλάνο- όπλων και πυρομαχικών²¹⁶. Τελικά, ενώ στο αεροδρόμιο είχε αναπτυχθεί και δύναμη του Κυπριακού Στρατού προκειμένου να παραλάβει τα όπλα, από το αεροπλάνο κατέβηκε μόνος ο Μελάς, γεγονός που απογοήτευσε τον Μακάριο και εξόργισε τους παρόντες Ελλαδίτες αξιωματικούς.²¹⁷ Καθώς η προτεραιότητα όλων εκείνες τις ημέρες ήταν να πολεμήσουν²¹⁸, ο Εθνάρχης υπέκυψε στις πιέσεις και παρά τους φόβους για γενίκευση της σύρραξης επέτρεψε τη διανομή των όπλων που υπήρχαν αποθηκευμένα στην Αρχιεπισκοπή και στην Αστυνομία²¹⁹. Σύμφωνα με άλλες βιβλιογραφικές αναφορές τα όπλα δόθηκαν από τον Μακάριο για να σωθούν οι ελληνοκυπριακές γειτονιές που- πράγματι- κινδύνευαν να αφανισθούν από τις δυνάμεις της ΤΜΤ²²⁰. Πάντως, αντιφατικό παραμένει το γεγονός και αναπάντητο το σχετικό ερώτημα γιατί ενώ ο Μακάριος διέθετε όπλα, δεν τα διένειμε εξ αρχής στην Οργάνωση, παρά περίμενε τη βοήθεια από την ΕΛΔΥΚ και την Αθήνα. Ενδεχομένως, ο Αρχιεπίσκοπος να μην ήθελε να χρεωθεί την επέκταση της αιματοχυσίας, καθότι γνώριζε ότι η δράση της Οργάνωσης δεν θα μπορούσε να ελεγχθεί κεντρικά. Πάντως, ο Αρχιεπίσκοπος όφειλε να είχε εκτιμήσει ότι με την υποβολή της πρότασης αναθεώρησης μεγιστοποιούσε τις πιθανότητες ένοπλης σύγκρουσης²²¹, άρα θα έπρεπε να είχε προσχεδιάσει και τις απαραίτητες κινήσεις σε σχέση με την αμυντική θωράκιση της Ελληνοκυπριακής κοινότητας.

Από τις 26 Δεκεμβρίου οι διακοινοτικές συγκρούσεις επεκτάθηκαν σχεδόν σε όλες τις πόλεις και τις κωμοπόλεις της Κύπρου, αλλά το επίκεντρό τους παρέμενε στη Λευκωσία, τα γύρω προάστια και τον Πενταδάκτυλο²²², καθώς στόχος των Ελληνοκυπρίων ήταν ν' αναλάβουν τον πλήρη έλεγχο της πρωτεύουσας²²³. Παρότι οι επεμβάσεις της Οργάνωσης και των ομάδων Λυσσαρίδη και Σαμψών διέσωσαν πράγματι πολλές περιοχές από την τουρκοκυπριακή κυριαρχία, δεν έλειψαν τα περιστατικά βαρβαρότητας και οι ωμότητες από την ελληνοκυπριακή πλευρά. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτή της Ομορφίτας, ενός προαστίου στο οποίο ζούσε πλειοψηφία Τουρκοκυπρίων και όπου στις 24 Δεκεμβρίου πραγματοποιήθηκε

²¹⁶ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 45-46

²¹⁷ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Αττίλες*, σ. 54

²¹⁸ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 976. Σύμφωνα με τους τρεις πρέσβεις τα Χριστούγεννα του 1963 ο Μακάριος δεν ήθελε συστάσεις για αυτοσυγκράτηση, δεν ήθελε ηττοπάθεια και υποχώρηση, το μόνο που ήθελε ήταν όπλα, στο Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 45

²¹⁹ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 241 και Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 39

²²⁰ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 109

²²¹ Σέρβας, *Κυπριακό*, σ. 336

²²² Λεπτομερέστατες καταγραφές των επιμέρους μαχών στο Ιεροδακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 39-40. Πρωταγωνιστές από πλευράς της Οργάνωσης στις συγκρούσεις ήταν οι Τάσος Μάρκου, Χαράλαμπος Λόττας, Νίκος Βαρναβίδης, Ιάκωβος Συμεωνίδης, Χρήστος Μασωνίδης κλπ, ενώ από τις υπόλοιπες ομάδες διακρίθηκαν οι δύο λόχοι του Λυσσαρίδη και η ομάδα του Σαμψών.

²²³ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 244

ευρεία εκκαθάριση από τον Σαμφών και τους άνδρες του, κατόπιν εντολής του Γεωρκάτζη²²⁴. Αντίστοιχα περιστατικά με σφαγές Τουρκοκυπρίων καταγράφηκαν στο μεικτό χωριό Άγιος Βασίλειος, στη Σκυλλούρα και την Δένεια. Όλα τα προαναφερθέντα περιστατικά χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον από την τουρκική προπαγάνδα σε μια προσπάθεια ν' αποδείξει την άποψη ότι οι Τουρκοκύπριοι υποφέρουν και κινδυνεύουν ζώντας κάτω από τον ελληνοκυπριακό ζυγό²²⁵. Η ελληνοκυπριακή πλευρά κατηγορήθηκε διεθνώς για γενοκτονία²²⁶, ενώ αποδείχθηκε περίτρανα ότι τόσο η Οργάνωση, όσο και οι άλλες ομαδοποιήσεις δεν διακρίνονταν από τον παραμικρό βαθμό πειθαρχίας και ήταν αδύνατον να ελεγχθούν κεντρικά²²⁷, ακόμα και από τον ίδιο τον Μακάριο. Είναι ενδιαφέρον ότι ο ίδιος ο Κληρίδης μιλά για «κτηνωδίες» των Ελληνοκυπρίων²²⁸, ενώ ο Κιόσσης υποστηρίζει ότι ήταν οι άλλες ομάδες που δημιούργησαν «ντροπιαστικά θέματα», αλλά όλα φορτώθηκαν στην Οργάνωση²²⁹. Ο Μπήτος θυμάται ότι ο ίδιος, ο οποίος συμμετείχε στην εκπαίδευση των ανδρών της Οργάνωσης, γινόταν τότε σχεδόν καθημερινά αποδέκτης φραστικών επιθέσεων από δημοσιογράφους ξένων Μέσων για τις αγριότητες των Ελληνοκυπρίων εις βάρος της τουρκοκυπριακής κοινότητας²³⁰.

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις ολοκληρώθηκαν με την παρέμβαση των Βρετανών στις 30 Δεκεμβρίου και τη χάραξη της λεγόμενης «πράσινης γραμμής», βάσει της οποίας έγινε ο πρώτος διαχωρισμός της Λευκωσίας. Χιλιάδες Τουρκοκύπριοι μετακινήθηκαν πρώτα σε καταυλισμούς της κυπριακής πρωτεύουσας και κατόπιν στους λεγόμενους θύλακες, οι οποίοι καταλάμβαναν περίπου το 4, 5% της συνολικής έκτασης του νησιού. Εκπληρωνόταν έτσι ένας διαχρονικός στόχος της TMT, που ήταν ο ντε φάκτο διαχωρισμός του πληθυσμού της Κύπρου, ως το πρώτο βήμα για την επιθυμητή διχοτόμηση. Παραλλήλως, σε διεθνές επίπεδο δημιουργείτο η εντύπωση ότι οι ισχυροί και κατέχοντες την εξουσία Ελληνοκύπριοι στράφηκαν εναντίον της τουρκοκυπριακής μειονότητας σε μια λυσσώδη προσπάθεια εξόντωσής της²³¹. Ο αριθμός των νεκρών και των αγνοουμένων στα διακοινοτικά επεισόδια του

²²⁴ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Απτίλες*, σ. 69

²²⁵ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 113

²²⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 55

²²⁷ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 244

²²⁸ ό.π., σ. 244

²²⁹ Συνέντευξη Κιόσσης

²³⁰ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Απτίλες*, σ. 59

²³¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 η διεθνής κοινή γνώμη ήταν εξαιρετικά ευαίσθητη σε θέματα σχετικά με τις μειονότητες και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Έτσι, ανεξαρτήτως της παρακρατικής δράσης και από την πλευρά της TMT πριν από, αλλά και τη διάρκεια των διακοινοτικών συγκρούσεων, η Τουρκοκυπριακή κοινότητα είχε λάβει εξαρχής τη θέση του «θύματος» και οι Ελληνοκύπριοι αυτή του «θύτη».

Δεκεμβρίου παραμένει αδιευκρίνιστος²³². Οι σφαγές των Τουρκοκυπρίων από τις άτακτες ομάδες των Ελληνοκυπρίων έδωσαν την αφορμή στην Άγκυρα ν' απειλήσει με εισβολή²³³, κίνηση που θα επαναλαμβάνετο ανά τακτά χρονικά διαστήματα έως να γίνει τελικά πράξη στις 20 Ιουλίου 1974. Η μη αντίδραση της ΕΛΔΥΚ και οι ασυντόνιστες και σπασμωδικές ενέργειες της Ελληνοκυπριακής ηγεσίας και της Οργάνωσης, εκτός από τα όσα αρνητικά επέφεραν στις ενδοελληνοκυπριακές σχέσεις σε επίπεδο κοινωνίας, επέτρεψαν στους Τουρκοκύπριους της ΤΜΤ να καταλάβουν σχεδόν όλα τα στρατηγικά σημεία της Λευκωσίας και του Πενταδάκτυλου²³⁴, στοιχείο που αποδείχθηκε κομβικό για τη μετέπειτα εξέλιξη των πραγμάτων. Παρά το γεγονός αυτό, η Οργάνωση σε κείμενα που κυκλοφόρησαν μετά την ολοκλήρωση των συγκρούσεων πανηγύριζε για την επιτυχή έκβαση της σύρραξης²³⁵. Οι δε ηγήτορες της θεωρούσαν πως επικράτησαν των καλύτερα οργανωμένων και εξοπλισμένων Τουρκοκυπρίων επειδή ήταν περισσότερο «ψυχωμένοι» και αποφασισμένοι για την νίκη²³⁶.

Πέραν αυτών, τα όσα συνέβησαν τον Δεκέμβριο του 1963 στην Κύπρο και κυρίως η κίνηση του Μακαρίου για τη μονομερή και άνευ συνεννόησης με την ελληνική κυβέρνηση πρόταση αναθεώρηση των 13 σημείων του Κυπριακού Συντάγματος αποτέλεσαν την αρχή μιας νέας αλυσίδας διαδοχικών συγκρούσεων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας²³⁷ και συνέβαλαν στην άρδην αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο Κυπριακό Ζήτημα. Τέλος, μπορεί μεν ο Γεώργιος Παπανδρέου να θεωρούσε ότι η κίνηση του Μακαρίου ήταν μια πολιτική ενέργεια που στρεφόταν απευθείας εναντίον της κυβέρνησής του και του ίδιου προσωπικά²³⁸, αλλά η νεοπαγής εξουσία στην Αθήνα θα έπρεπε πρώτον να είχε αντιληφθεί από τα ξεκάθαρα μηνύματα των τελευταίων μηνών ότι ο Αρχιεπίσκοπος δεν θα κάνει πίσω όσον αφορά το Σύνταγμα και δεύτερον να προετοιμάσει τον τρόπο αντίδρασής της, ενδεχομένως αποτρέποντας εν τη γεννέσει τους τις δυσμενείς εξελίξεις²³⁹.

²³² Βλ. λεπτομέρειες στο Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 113- 114

²³³ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 141

²³⁴ Συνέντευξη Σταύρου

²³⁵ Προκηρύξεις της Οργανώσεως «Ακρίτας» αμέσως μετά την πρώτη φάση των συγκρούσεων, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σ. 281-284.

²³⁶ Συνέντευξη Κιόση και συνέντευξη Λόττα

²³⁷ Χαρακτηριστική είναι η σε αυστηρότατους τόνους επιστολή του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών στον Πρόεδρο Μακάριο στις 29 Δεκεμβρίου 1963, στην οποία ο Βενιζέλος ξεκαθαρίζει στον Αρχιεπίσκοπο ότι η Αθήνα δεν πρόκειται να συρθεί ξανά πίσω από την Λευκωσία εξαιτίας απροειδοποίητων ενεργειών της κυπριακής κυβέρνησης, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σσ. 285- 287. Εξίσου αυστηρή ήταν και η απόρριψη του αιτήματος για βοήθεια που υπέβαλε το βράδυ των Χριστουγέννων ο πρέσβης της Κύπρου στην Ελλάδα Νίκος Κρανιδιώτης στον Βενιζέλο, σε κατ' ιδίαν συνάντηση που είχαν σε δεξίωση στο σπίτι του δεύτερου, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 30

²³⁸ Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α΄, σ. 93-94

²³⁹ Σέρβας, *Κυπριακό*, σ. 343- 345 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ.102

Ανασύροντας κανείς τα δύο ενημερωτικά σημειώματα του Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγού Ιωάννη Πιπιλή προς το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, με ημερομηνία 6 Δεκεμβρίου 1963, στα οποία αναλύονται τα πιθανά στρατιωτικά, πολεμικά, αλλά και πολιτικά σενάρια σε περίπτωση υλοποίησης των εξαγγελιών του Μακαρίου, αντιλαμβάνεται ότι ενδεχομένως οι Παπανδρέου και Βενιζέλος να ήταν ενημερωμένοι για την επερχόμενη «καταιγίδα» και πως όφειλαν να έχουν έτοιμο σχέδιο αντιμετώπισης της²⁴⁰. Πάντως, από εκείνο το σημείο και στο εξής θα ξεκινούσε μια άνευ όρων πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, βασική πτυχή της οποίας ήταν ο έλεγχος των όπλων και των στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί.

²⁴⁰ Ενημερωτικό Σημείωμα από τον Α/ ΓΕΕΘΑ Ι. Πιπιλή στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Δημ. Παπανικολόπουλο, 6 Δεκεμβρίου 1963, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α΄*, σσ. 258- 260. Τα σημειώματα αυτά είναι επίσης ενδεικτικά του τρόπου σκέψης και της διάθεσης πολιτικής παρέμβασης της ανώτατης ηγεσίας του στρατεύματος, η οποία επιμένει αναφανδόν στην Ένωση, χαρακτηρίζοντας τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου «αδυναμία της Ελλάδας».

Κεφάλαιο Δεύτερο

Η στρατιωτικοποίηση της Κύπρου. Η Εθνική Φρουρά, η Ελληνική Μεραρχία και οι απαρχές της σύγκρουσης για τον έλεγχο των όπλων

Η μονομερής κίνηση του Μακαρίου για την αναθεώρηση του Συντάγματος ανέδειξε, πλην των άλλων, ότι ο Αρχιεπίσκοπος ήταν πλέον αποφασισμένος ν' ανατρέψει τις Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου, ανεξαρτήτως τιμήματος και χωρίς τη συμβολή των εγγυητριών δυνάμεων²⁴¹. Άλλωστε, μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου οι Συνθήκες θεωρούνταν ντε φάκτο «νεκρές». Η στρατηγική του Μακαρίου, που όπως αποκαλύφθηκε σκόπευε στην πλήρη κυριαρχία του στο νησί με την περιθωριοποίηση του τουρκοκυπριακού στοιχείου, θορύβησε εντόνως και τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες διέκριναν ότι μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963 μια πολεμική σύρραξη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, δηλαδή των δύο βασικών συνιστωσών της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ, ήταν εξαιρετικά πιθανή. Η Ουάσινγκτον, αφού αντιλήφθηκε ότι οι Βρετανοί αδυνατούσαν να συμβάλουν στην επίτευξη των απαραίτητων συμβιβασμών στην πενταμερή διάσκεψη που εξελισσόταν τον Ιανουάριο- Φεβρουάριο 1964 στο Λονδίνο²⁴², αποφάσισε να εμπλακεί από το σημείο εκείνο και στο εξής ενεργά στις προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος. Η πρώτη πρόταση που κατέθεσαν οι Αμερικανοί στις εμπλεκόμενες πλευρές περιλάμβανε την αποστολή στην Κύπρο ειρηνευτικής δύναμης του ΝΑΤΟ αποτελούμενης από 10. 000 άνδρες, με αμερικανική συμμετοχή 1. 200 ανδρών, για χρονικό διάστημα τριών μηνών²⁴³.

Ο Αρχιεπίσκοπος από τη μεριά του, αφού απέρριψε το αμερικανικό σχέδιο²⁴⁴, ζήτησε την συγκρότηση ειρηνευτικής δύναμης μετά από έγκριση και υπό τον έλεγχο του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Οι ΗΠΑ θεώρησαν αυτήν την κίνηση του Μακαρίου ως μια προσπάθεια νομιμοποίησης της ανάμειξης της Μόσχας στα θέματα του Δυτικού Κόσμου²⁴⁵. Πρέπει να σημειωθεί ότι ήδη από τις 31 Δεκεμβρίου 1963 η

²⁴¹ Όταν αργότερα ο Μακάριος υποχρεώθηκε εκ των συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί να αιτιολογήσει την αιτία της μεταστροφής του από την αποδοχή των Συμφωνιών το 1959, στην ανατροπή τους τον Νοέμβριο του 1963 δήλωσε ότι οι Συμφωνίες δεν ήταν αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης του κυπριακού λαού και πως το καθεστώς της Ζυρίχης επεβλήθη στο λαό παρά τη θέλησή του, στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία Ενός Λάθους*, σ.371

²⁴² Σωτήρης Ριζάς, Ένωση, Διχοτόμηση, Ανεξαρτησία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία σε αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963- 1967 (Αθήνα, 2000) σ. 61 και Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 411

²⁴³ Λεπτομέρειες για την πενταμερή διάσκεψη του Λονδίνου και την αμερικανική πρόταση (το λεγόμενο και Σχέδιο Μπολ) στο Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ.102

²⁴⁴ Ριζάς, *Το Κυπριακό στην Κρίσιμη Καμπή*, σ.17

²⁴⁵ Άγγελος Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964- 1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων», στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό και*

Μόσχα, κατόπιν αιτήματος του Αρχιεπισκόπου²⁴⁶, είχε στείλει μήνυμα στην Λευκωσία με το οποίο επαναλάμβανε την έμφασή της στην ανεξαρτησία και την κυριαρχία της Κύπρου, στηρίζοντας την πολιτική της μηδενικής ανάμειξης ξένων δυνάμεων στις εσωτερικές υποθέσεις του νησιού²⁴⁷. Ο Μακάριος, ο οποίος στις 29 Ιανουαρίου 1964 πραγματοποίησε νέα, αυτή τη φορά δημόσια έκκληση προς την Μόσχα²⁴⁸, με αίτημα την αποφυγή της νατοποίησης του νησιού, πέτυχε τελικά να φέρει το θέμα στον ΟΗΕ. Εκεί αποφασίστηκε η αποστολή ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο²⁴⁹. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν σε Αθήνα, Ουάσινγκτον και Λονδίνο να διαμορφωθεί η άποψη ότι ο Αρχιεπίσκοπος είχε ξεκινήσει μια αυτόνομη και εν πολλοίς ανεξέλεγκτη πορεία, εκτός του αμιγώς δυτικού πλαισίου. Μια πορεία την οποία- τουλάχιστον στο αντινατοϊκό σκέλος της και στη στροφή προς τη Μόσχα- στήριζε και το ισχυρό κομμουνιστικό Κόμμα της Κύπρου (ΑΚΕΛ)²⁵⁰. Κατά την εν λόγω περίοδο τα αντιαμερικανικά αισθήματα κυριαρχούσαν στην ελληνοκυπριακή κοινωνία, ενώ η αποδοχή του Μακαρίου βρισκόταν στο ζενίθ, κυρίως λόγω της σθεναρής αντίστασής του ν' αποδεχθεί το νατοϊκό στρατιωτικό απόσπασμα στο κυπριακό έδαφος. Χαρακτηριστικά είναι τα δημοσιεύματα των ελληνοκυπριακών εφημερίδων, στα οποία πλην του έκδηλου αντιαμερικανισμού, υποστηρίζεται αναφανδόν ο εναγκαλισμός του Μακαρίου με την Μόσχα. «Η Δύση μας πρόδωσε», έγραφε στο κύριο άρθρο της εφημερίδας *Μάχη*, ο εκδότης της Νίκος Σαμφών, προσθέτοντας ότι ορθώς «στρέφει η Κύπρος το πρόσωπό της προς την Ανατολή»²⁵¹. Μάλιστα, στις 8 Φεβρουαρίου 1964 η *Μάχη* υποδέχθηκε με πηχυαίους τίτλους την προειδοποιητική επιστολή του σοβιετικού ηγέτη Νικίτα Χρουστσόφ, προς όλες τις

το Διεθνές Σύστημα από το 1945 έως το 1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο, (Λευκωσία, 2013), σ. 271 και Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 414

²⁴⁶ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση. Κύπρος 1963- 1964*, σ. 15

²⁴⁷ «Η Σοβιετική Ένωση αισθάνεται ελκρινή συμπάθεια προς τον θαρραλέο και ελεύθερο λαό της Κύπρου, συμμερίζεται δε τους νόμιμους αυτούς πόθους, όπως εξασφαλίζει την εθνική του ανεξαρτησία, την αυτοτέλεια και την εδαφική ακεραιότητα της πατρίδος του», ήταν το ακριβές περιεχόμενο του μηνύματος της Σοβιετικής Κυβέρνησης στον Μακάριο, όπως καταγράφεται στο *Μακάριος Γ', Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, Άπαντα, τόμος Ε*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου (Λευκωσία), σ. 333

²⁴⁸ Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964- 1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων», σ. 270. Κατά τον Χατζηβασιλείου το αίτημα του Αρχιεπισκόπου «τρομοκράτησε τους ηγέτες και των δύο μεγάλων ελλαδικών κομμάτων. Από τη σκοπιά της Αθήνας αυτό δημιούργησε την ανάγκη να “να ελεγχθεί” ο Αρχιεπίσκοπος, στο Ευάnthης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952- 1967* (Αθήνα 2006) σ. 316

²⁴⁹ Λεπτομέρειες για τις διαπραγματεύσεις και τη σκληρή στάση του Μακαρίου στο Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, από σ. 258 και στο Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*. σσ. 161- 206

²⁵⁰ Ήταν η εποχή που : «Ο Μακάριος φάνταζε ως ο νέος Φίντελ Κάστρο και η Κύπρος αντιμετωπιζόταν ως η Κούβα της Μεσογείου», στο Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964- 1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων», σ. 271. Βέβαιο είναι πως την εποχή εκείνη το ΑΚΕΛ στήριζε εν γένει το κυβερνητικό πρόγραμμα του Μακαρίου, στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 399

²⁵¹ Εφημερίδα *Μάχη*, «Με την Ελλάδα και την Ανατολή», 28/1/1964

ενδιαφερόμενες πρωτεύουσες²⁵²: «Κάτω τα χέρια από την Κύπρο»²⁵³, ενώ λίγες μέρες μετά, το κύριο άρθρο της εφημερίδας και πάλι δια χειρός Σαμφών, ήταν ένας λίβελος κατά του αμερικανού προέδρου Λίντον Τζόνσον και του Υπουργού Εξωτερικών Ντιν Ρασκ²⁵⁴. Αντιθέτως και παρά τα όσα είχαν συμβεί με την ΕΛΔΥΚ λίγες εβδομάδες πριν, οι Ελλαδίτες αξιωματικοί στο νησί ακόμα έχαιραν πλειοψηφικής αποδοχής²⁵⁵, όπως αποτυπώνεται και στο αποθεωτικό ρεπορτάζ της *Μάχης* για την άφιξη του νέου κλιμακίου της ελληνικής δύναμης στην Κύπρο²⁵⁶. Προκύπτει, πάντως, από τα γραφόμενα της εφημερίδας η ανάγκη ανάδειξης της ενότητας του έθνους και της συμπαγούς συμπόρευσης Αθήνας- Λευκωσίας, τις οποίες υποστήριξε λίγες μέρες πριν και ο Σαμφών κατακεραυνώνοντας τους κακεντρεχείς που λένε ότι «η Ελλάς δεν έκανε το καθήκον της, ολιγώρησε έναντι των ευθυνών της»²⁵⁷. Εν μέσω αυτού του κλίματος ο αμερικανός Υφυπουργός Εξωτερικών Μπολ, ο οποίος είχε αναλάβει την υπόθεση του Κυπριακού από την πλευρά της Ουάσινγκτον, ξεκίνησε να εργάζεται επί εναλλακτικών σεναρίων για τον έλεγχο της εσωτερικής κατάστασης στην Κύπρο²⁵⁸.

Διάχυτη ήταν, όμως, και η ανησυχία στην Αθήνα, η οποία όφειλε ν' αντιμετωπίσει τα νέα δεδομένα. Το θετικό στοιχείο ήταν ότι η νέα κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου με Πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου στηριζόταν σε μια ευρύτατη λαϊκή και κοινοβουλευτική πλειοψηφία²⁵⁹, γεγονός που της έδινε ισχυρή νομιμοποιητική βάση, αλλά και αυτοπεποίθηση στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της. Το αρνητικό δεδομένο ήταν διττό: Αφενός είχε πλέον εμπεδωθεί ότι τόσο ο πολιτικός έλεγχος του Μακαρίου, όσο και ο περιορισμός των παραστρατιωτικών ομάδων που έδρασαν στις διακοινοτικές συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1963 δεν θα ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση. Αφετέρου, μετά τα επεισόδια, η Άγκυρα είχε πλέον εμπλακεί βαθιά στις εξελίξεις, με κύριο όπλο την απειλή στρατιωτικής εισβολής, ενώ επί του κυπριακού εδάφους οι Τουρκοκύπριοι είχαν δημιουργήσει προγεφυρώματα σε Αμμόχωστο, Πάφο, Μανσούρα, Λευκωσία και Άγιο Ιλαρίωνα²⁶⁰, δίνοντας έτσι σε μια μελλοντική τουρκική απόβαση σαφώς μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας. Άρα η κυβέρνηση του Παπανδρέου αναλάμβανε εξαρχής μια εξαιρετικά δύσκολη αποστολή στην Κύπρο: Να περιορίσει πολιτικά τον Μακάριο και να εξασφαλίσει την εδαφική

²⁵² Αποσπάσματα της επιστολής Χρυσόστοφ στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 412- 414

²⁵³ Εφημερίδα *Μάχη*, 8/2/1964

²⁵⁴ Εφημερίδα *Μάχη*, 21/2/1964

²⁵⁵ Σύμφωνα με τον Μπήτο στις αρχές του 1964 «ελληνικός αέρας έπνεε στο νησί», στο Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 78

²⁵⁶ Εφημερίδα *Μάχη*, «Με την Ελλάδα και την Ανατολή», 28/1/1964

²⁵⁷ Εφημερίδα *Μάχη*, ρεπορτάζ για την άφιξη του νέου κλιμακίου της ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο, 29/1/1964

²⁵⁸ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση. Κύπρος 1963- 1964* σ. 209

²⁵⁹ Στις εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου 1964 η Ένωση Κέντρου έλαβε 52,7% και 171 έδρες.

²⁶⁰ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 52

ακεραιότητά της. Τον Φεβρουάριο του 1964 μια νέα σελίδα, γεμάτη αβεβαιότητες, άνοιγε στο νησί.

2.1 Η πολιτική του «Εθνικού Κέντρου»

Έχοντας ως αξιωματική αντιπολίτευση μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 1961, καταγγέλλει με εξαιρετικά μεγάλη σφοδρότητα τις Συνθήκες Ζυρίχης- Λονδίνου, αποκαλώντας τις «βλασφημία εναντίον του ελληνισμού»²⁶¹ και «προδοσία και εθνικό έγκλημα»²⁶², ακολουθώντας έτσι την στρατηγική του ανένδοτου αγώνα περί πλήρους αποδόμησης της πολιτικής του Καραμανλή²⁶³, ο Γεώργιος Παπανδρέου προχώρησε αμέσως μετά την εκλογική νίκη του Φεβρουαρίου στην εκτέλεση ενός ανατρεπτικού σχεδίου για τη διαχείριση του Κυπριακού Ζητήματος²⁶⁴. Στο τέλος του μήνα ο Έλληνας Πρωθυπουργός με επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, αφού τον ψέγει για τις διπλωματικές αβρότητες με την Μόσχα, τις οποίες όπως γράφει χαρακτηριστικά «δεν γίνεται να μαθαίνουμε από τον διεθνή Τύπο», παρουσίασε την πολιτική του «Εθνικού Κέντρου»²⁶⁵, σύμφωνα με την οποία από εκείνο το χρονικό σημείο και στο εξής την πολιτική για το Κυπριακό χαράσσει η Αθήνα, σε συνεννόηση με την Λευκωσία, η οποία όμως οφείλει ν' ακολουθεί τις αποφάσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Ξεκάθαρος στόχος γινόταν ξανά, πέντε μόλις χρόνια μετά την επίτευξη της ανεξαρτησίας, η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η πολιτική του «Εθνικού Κέντρου», εμποτισμένη με εθνικιστικά χαρακτηριστικά καθώς επανέφερε στο προσκήνιο την προοπτική μεγέθυνσης της Ελλάδας ως λανθάνουσα μορφή της Μεγάλης Ιδέας, αποκρύπτοντας

²⁶¹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων» στο Άλκης Ρήγος, Σεραφεΐμ Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Η «σύντομη» δεκαετία του 1960. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, (Αθήνα, 2008), σ. 308. Υπενθυμίζεται ότι όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, τον Φεβρουάριο του 1959 ο Γεώργιος Παπανδρέου ήταν σαφώς ο πιο μετριοπαθής και ήπιος ομιλητής σε σχέση με τους υπόλοιπους ηγέτες της αντιπολίτευσης, οι οποίοι κατακεραύνωσαν την κυβέρνηση για τον τρόπο και τα αποτελέσματα της διαπραγμάτευσης.

²⁶² Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 404

²⁶³ Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων» σ. 307-308. Ο Χατζηβασιλείου αναφέρει ότι το Κυπριακό είχε αποτελέσει την περίοδο 1955- 1959 την αιχμή του δόρατος της αντιπολίτευσης εναντίον του Καραμανλή, ο οποίος κατηγορείτο ότι είχε πάρει την εξουσία με «ξένα δεκανίκια», με σκοπό να μειοδοτήσει στο εθνικό θέμα.

²⁶⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Παπανδρέου στη συζήτηση που έγινε για τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου τον Φεβρουάριο του 1959 είχε απαντήσει με υπευθυνότητα σε όσους υποστήριζαν ότι οι συμφωνίες πρέπει ν' ακυρωθούν ότι «αι συμφωνία (...) δεν είναι εθνικώς συμφέρον να ακυρωθούν», στο Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*», σ.390

²⁶⁵ Επιστολή του Πρωθυπουργού της Ελλάδος Γ. Παπανδρέου προς τον Πρόεδρο Μακάριο στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Α'*, σσ. 300- 301. «Αναχωρώ από την επίγνωση ότι το Έθνος μας, ο Ελληνισμός αποτελεί ενιαίο σύνολο... Εν αυτή την έννοια της ενότητας του Ελληνισμού και της επαυξημένης ευθύνης των Αθηνών, ως Κέντρου του Ελληνισμού, επιθυμώ να εκδηλώσω την ζωηράν μου επιθυμία όπως συντελεσθή μεταξύ ημών πλήρης και συνεχής επαφή, συνεννόησις και εναρμόνισις απόψεων», είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά μέρη της επιστολής.

όμως τις διακριτές δυσκολίες και τους υφέρποντες κινδύνους, μπορεί να θεωρηθεί ως μια πλειοδοσία της Αθήνας έναντι της ανεξέλεγκτης πολιτικής του Μακαρίου, μια απάντηση στα σχέδια του Αρχιεπισκόπου, τα οποία αποκαλύφθηκαν μετά την πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος. Η Αθήνα, πρωτίστως, δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση να βρεθεί ξανά ενώπιον τετελεσμένων γεγονότων, όπως συνέβη τόσο στα τέλη του 1963, όταν ο Μακάριος όχι μόνο προχώρησε επί της ουσίας στην ανατροπή των Συνθηκών Ζυρίχης- Λονδίνου άνευ συνεννόησης με την ελληνική κυβέρνηση, αλλά επιχείρησε να εκμαιεύσει τη συμμετοχή της ΕΛΔΥΚ, άρα και της Ελλάδας στις διακοινοτικές συγκρούσεις, όσο και από τις αρχές του 1964 με τη χάραξη αυτόνομης διπλωματικής πορείας μακριά από το ελληνικό σύστημα ασφαλείας και το δυτικό πλαίσιο συνεργασίας. Πάντως, ο Παπανδρέου έχοντας γνώση των στρατιωτικών συσχετισμών, δεν ήταν διατεθειμένος, τουλάχιστον αρχικά, να εμπλακεί σε πόλεμο με την Τουρκία για να πετύχει την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, αναλογιζόμενος ορθά και τον λεγόμενο «από βορρά κίνδυνο»²⁶⁶.

Όσον αφορά καθ' εαυτή την υλοποίηση της πολιτικής του «Εθνικού Κέντρου», η οποία συνδεόταν άμεσα με την εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου, το εγχείρημα ήταν εκ των πραγμάτων δυσχερές. Το μεγάλο μειονέκτημα της απόστασης από το νησί προϋπέθετε την εκπόνηση εναλλακτικού σχεδίου, το οποίο θα έπρεπε να στηριχθεί στη στρατιωτικοποίηση του κυπριακού εδάφους, είτε δια της ενίσχυσης των ήδη υφιστάμενων ένοπλων δυνάμεων, δηλαδή του ανενεργού Κυπριακού Στρατού, της ΕΛΔΥΚ και των παραστρατιωτικών ομάδων, είτε δια της αποστολής επιπλέον ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο, είτε συνδυάζοντας τις παραπάνω δύο επιλογές. Όμως, όλες οι οδοί προς τη στρατιωτικοποίηση διατρέχονταν από μια κοινή συνισταμένη: Η στρατιωτικοποίηση σήμαινε την περαιτέρω και ακόμα πιο ενεργή συμπερίληψη του στρατιωτικού κατεστημένου στο παίγνιο της εξωτερικής πολιτικής. Ο Παπανδρέου είχε συγκρουστεί σφοδρά με τη στρατιωτική ηγεσία και τα Ανάκτορα κατά τη διάρκεια του ανένδοτου αγώνα, αλλά μετά την εκλογική νίκη του Νοεμβρίου 1963 ήταν έκδηλο ότι ο «Γέρος της Δημοκρατίας» επιχείρησε να αμβλύνει τις γωνίες, ερχόμενος σε διαρκείς συμβιβασμούς, τόσο με το Στέμμα, όσο και με τα υψηλά στρατιωτικά κλιμάκια²⁶⁷. Και όταν πλέον ήρθε η ώρα για την εφαρμογή της πολιτικής του Εθνικού Κέντρου δεν υπήρχε άλλη επιλογή, πέραν της συνέχισης των συμβιβασμών.

²⁶⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 305. Περισσότερες λεπτομέρειες για τον από «βορρά κίνδυνο», στο ίδιο, σσ. 350-353 και 358-362

²⁶⁷ Στην πρώτη κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου το Νοεμβρίου 1963ο Γεώργιος Παπανδρέου διατήρησε τον υπηρεσιακό υπουργό Εθνικής Άμυνας τον στρατηγό Δημήτριο Παπανικολόπουλο. Επρόκειτο για μια ξεκάθαρη υποχώρηση του πρωθυπουργού έναντι των Ανακτόρων.

Υπουργός Εθνικής Άμυνας της κυβέρνησης ανέλαβε τον Φεβρουάριο του 1964 ο Πέτρος Γαρουφαλιάς, προσωπικός φίλος και χρηματοδότης του Παπανδρέου, αλλά και άνδρας πιστός στο Στέμμα, διαθέτων μάλιστα καλές επαφές με τη στρατιωτική ηγεσία. Υφυπουργός του Γαρουφαλιά τοποθετήθηκε ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, ο οποίος με την ανάληψη των καθηκόντων του ενημερώθηκε από τον Παπανδρέου ότι βασικοί στόχοι της κυβέρνησης σε σχέση με τις Ένοπλες Δυνάμεις ήταν η αποκομματικοποίηση τους και η διατήρηση καλών σχέσεων με τον βασιλιά²⁶⁸. Ο Γαρουφαλιάς από την πλευρά του είχε αναλάβει αρχικά να λειτουργήσει ως γεφυροποιός ανάμεσα στον Παπανδρέου και τους φιλομοναρχικούς αξιωματικούς και να συμβάλει στην προσπάθεια διατήρησης του στρατού μακριά από την πολιτική²⁶⁹.

Η σύγκλιση των δύο πλευρών δεν ήταν εύκολη διαδικασία. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα με τον αρχηγό του Γ' Σώματος Στρατού, ο οποίος σε κατ' ιδίαν συνομιλία του με τον Παπακωνσταντίνου τον ενημέρωσε ότι θα παραιτηθεί από το στρατό, λέγοντάς του ευθέως ότι «δεν μου κάνετε σαν παράταξη»²⁷⁰. Επίσης ενδεικτικό της ατμόσφαιρας ήταν το περιστατικό με τους τρεις αρχηγούς των κλάδων, τον Α/ ΓΕΣ Σακελλαρίου, τον Α/ΓΕΝ Αυγέρης και τον Α/ΓΕΑ Αντωνάκος, οι οποίοι αμέσως μετά την ορκωμοσία της κυβέρνησης εμφανίστηκαν στον Γαρουφαλιά για να του εκφράσουν τις ανησυχίες τους για το τι μέλλει γενέσθαι στις Ένοπλες Δυνάμεις επί κεντρώας κυριαρχίας²⁷¹. Παραλλήλως, η κυβέρνηση του Παπανδρέου όσον αφορά τις τοποθετήσεις και τις μεταθέσεις των αξιωματικών²⁷² προσπαθούσε να ισορροπήσει σε τεντωμένο σχοινί: Από τη μία να ικανοποιήσει σημαντικό τμήμα της Κοινοβουλευτικής Ομάδας, αλλά και τη μεγαλύτερη μερίδα των ψηφοφόρων της που απαιτούσαν «κάθαρση στο στράτευμα» και από την άλλη να μην διαρρήξει εξαρχής τις σχέσεις της με τον βασιλιά και το στρατό, ειδικά αφού είχε αποφασιστεί η ευθεία, ανατρεπτική και επιθετική ανάμιξη στο Κυπριακό Ζήτημα²⁷³. Έπρεπε επίσης να

²⁶⁸ Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία 1961-1967*, (Αθήνα, 1997), σ. 158

²⁶⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 20

²⁷⁰ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 160 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 30 και Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, σ. 27.

²⁷¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 20

²⁷² Για τις λεπτομέρειες περί τοποθετήσεων κλπ βλ. αναλυτικά Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, από σ. 165 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, από σ. 25

²⁷³ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της ισορροπίας που προσπαθούσε να κρατήσει ο Παπανδρέου ήταν η αντικατάσταση του στρατηγού Σακελλαρίου ως Α/ΓΕΣ από τον στρατηγό Γεννηματά. Ο Σακελλαρίου αποτελούσε «κόκκινο πανί» για την Ένωση Κέντρου, ως συμμετοχος στην εφαρμογή της «βίας και νοθείας» στις εκλογές του 1961. Αλλά και ο Γεννηματάς θεωρείτο άκρως φιλομοναρχικός αξιωματικός, με αποτέλεσμα τόσο οι εφημερίδες του Κέντρου, όσο και οι βουλευτές, καθώς και οι ψηφοφόροι της Ε.Κ. να απορήσουν και να διαμαρτυρηθούν για την επιλογή του από τον Παπανδρέου. Πάντως, ο Γεννηματάς ήταν κατά κοινή αποδοχή ένας ικανότατος αξιωματικός και σύμφωνα με τον Παπακωνσταντίνου η επιλογή του δικαιολογείτο επειδή το Κυπριακό βρισκόταν σε μεταίχμιο. Όπως αποκαλύπτει ο ίδιος ο Παπακωνσταντίνου, όταν ρώτησε τον Παπανδρέου γιατί επέλεξε τον

διαχειριστεί τις προσδοκίες των φιλικών προς το Κέντρο αξιωματικών, οι οποίοι είχαν αποστρατευθεί και επεδίωκαν αγωνιωδώς την «αποκατάστασή τους»²⁷⁴. Από αυτά τα δεδομένα διαμορφωνόταν η κατάσταση στην Αθήνα, την ώρα που στην Κύπρο βρίσκονταν σε εξέλιξη διαρκείς διακοινοτικές αιφμαχίες και συγκρούσεις²⁷⁵ κι ενώ η κυβέρνηση προετοίμαζε το έδαφος για την υλοποίηση της πολιτικής του Εθνικού Κέντρου και την προσπάθεια στρατιωτικοποίησης του νησιού.

2.2 Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς και της Ελληνικής Μεραρχίας

Η εμπειρία των μαχών στα αιματηρά διακοινοτικά επεισόδια του Δεκεμβρίου 1963, οι ωμότητες που διαπράχθηκαν κατά της τουρκοκυπριακής κοινότητας και τα πολιτικά, διπλωματικά και γεωστρατηγικά αποτελέσματα που καταγράφηκαν στο νησί από τις αρχές του 1964, έφεραν την ελληνοκυπριακή ηγεσία ενώπιον της ανάγκης λήψης παρεμβατικών αποφάσεων. Η απειθαρχία και η έλλειψη συντονισμού που επέδειξαν η Οργάνωση και οι έτερες παραστρατιωτικές ομάδες, σε συνδυασμό με τα νέα δεδομένα που είχαν δημιουργήσει οι Τουρκοκύπριοι ως κυρίαρχοι εδαφών (θύλακες- προγεφυρώματα), αλλά και οι απειλές της Άγκυρας για στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, ανάγκασαν τον Μακάριο και τους συνεργάτες του να εκκινήσουν τις διαδικασίες διάλυσης των «καπετανάτων» και δημιουργίας τακτικής- ή έστω σαφώς πιο οργανωμένης και ελεγχόμενης- στρατιωτικής δύναμης²⁷⁶. Επιβλέπουσα και έχουσα το γενικό πρόσταγμα της εν λόγω διαδικασίας ήταν ήδη από τις αρχές Ιανουαρίου η κυβέρνηση των Αθηνών, η οποία βρισκόταν σε άμεση επαφή και είχε αλληπάλληλες συσκέψεις με Ελληνοκύπριους αξιωματούχους. Πρώτη απαίτηση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ν' απομακρυνθεί από την ηγεσία της Οργάνωσης ο Γεωρκάτζης, ο οποίος είχε συγκεντρώσει την οργή του Παπανδρέου, ως ο κύριος υπεύθυνος για όσα συνέβησαν εις βάρος των Τουρκοκύπριων αμάχων²⁷⁷. Ειδικότερος στόχος της Αθήνας ήταν να περιοριστούν τα ούτως ή άλλως ανεπαρκή σε αριθμό μάχιμων μελών²⁷⁸, ατελώς εκπαιδευμένα και με έντονο μεταξύ τους ανταγωνισμό, άτακτα σώματα, οι ανεύθυνες επιλογές των οποίων μπορούσαν να

Γεννηματά, ο πρωθυπουργός του απάντησε «μισά δικά μας, μισά του βασιλιά», στο Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σσ. 163-164 και 171

²⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ.343

²⁷⁵ Εφημερίδα *Μάχη*, 7/2/1964 «5 Ελληνοκύπριοι νεκροί, 15 τραυματίες. Μέγας αριθμός Τούρκων νεκρών», στη μάχη στον Άγιο Σωζόμενο.

²⁷⁶ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 49

²⁷⁷ Συνέντευξη Κιόσση. «Με φώναξε τότε ο Μακαριότατος μου λέει Νίκο ήρθε μήνυμα από την Ελλάδα και πρέπει να αφαιρεθεί η εξουσία από τον Γιωρκάτζη» είναι τα ακριβή λόγια του Κιόσση.

²⁷⁸ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 52

επιφέρουν ανά πάσα στιγμή πολεμική ανάφλεξη με την Τουρκία²⁷⁹. Στις συσκέψεις, στις οποίες συμμετείχε ως άτυπος στρατιωτικός σύμβουλος ο Γρίβας, παρίστατο και ο Κιόσσης, ο οποίος ζήτησε από την Αθήνα την αποστολή Ελλαδιτών αξιωματικών της Ευελπίδων προκειμένου να βοηθήσουν στη δημιουργία μιας τακτικής στρατιωτικής δύναμης. Έτσι, αποφασίστηκε να ταξιδέψουν στη Λευκωσία ο αντισυνταγματάρχης Εμμανουήλ Μπερδαλής, ο ταγματάρχης Κώστας Τριανταφύλλου και ο λοχαγός Αντώνιος Παπατριανταφύλλου²⁸⁰.

Οι διεργασίες κεφαλαιοποιήθηκαν εν πρώτοις στις 4 Φεβρουαρίου 1964 όταν και συγκροτήθηκε το (άτυπο) Συμβούλιο Αμύνης, ένα πολιτικοστρατιωτικό επιτελείο στο οποίο συμμετείχαν ο Πρόεδρος Μακάριος, ο Πρόεδρος της Κυπριακής Βουλής Γλαύκος Κληρίδης, ο Υπουργός Εσωτερικών και μέχρι πρότινος επικεφαλής της Οργάνωσης Πολύκαρπος Γεωρκάτζης, ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού υποστράτηγος Μενέλαος Παντελίδης, ο διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου ταξίαρχος Γεώργιος Περίδης, ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ Μενέλαος Ψαρράκης (είχε εν τω μεταξύ αντικαταστήσει τον Τζουβελέκη), ο αντισυνταγματάρχης Εμμανουήλ Μπερδαλής, ο βουλευτής Νίκος Κιόσσης, καθώς και οι γραμματείς του Μακαρίου και του Περίδη²⁸¹. Ο ρόλος του Γεωρκάτζη ήταν, προς το παρόν, περιορισμένος και οι ευθύνες συγκρότησης της νέας δύναμης είχαν περάσει στους Μπερδαλή και Κιόσση ως επιτέλαρχη και συνεπιτελάρχη αντιστοίχως. Κύριο καθήκον του Συμβουλίου Αμύνης ήταν να θέσει υπό ενιαία διοίκηση τους άνδρες των παραστρατιωτικών οργανώσεων²⁸².

Η Αθήνα, όμως, πίεζε ακόμα περισσότερο τον Μακάριο για ταχύτερη και πιο αποτελεσματική δράση. Έτσι, δέκα μέρες μετά τη δεύτερη εκλογική νίκη της Ε.Κ., στις 25 Φεβρουαρίου 1964²⁸³, η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση εξήγγειλε επισήμως τη διάλυση της Οργάνωσης και των λοιπών παρακρατικών δυνάμεων, τον αφοπλισμό των περίπου 11.000 ανδρών τους και την ένταξη 5.000 εξ αυτών, σε προσωρινή βάση, στην

²⁷⁹ Συνέντευξη Κιόσσης και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 130

²⁸⁰ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 49-50

²⁸¹ Άγγελος Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνειο Αμμοχώστου 1964», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 37, Ιανουάριος 2016, σ. 47

²⁸² *ό.π.*, σ. 47

²⁸³ Κατά τους Γαρουφαλιά και Μπονάνο η πρώτη μετεκλογική σύσκεψη για το Κυπριακό Ζήτημα έγινε στις 23 Φεβρουαρίου 1964 στην κατοικία του πρωθυπουργού στο Καστρί. Εκεί τέθηκαν οι βάσεις για την υλοποίηση της στρατιωτικοποίησης της Κύπρου. Στα Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 94 και Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, σ. 25. Κατά τον Γαρουφαλιά πρώτο μέλημα της κυβέρνησης ήταν η ενίσχυση του Κυπριακού Στρατού, ο οποίος θα μπορούσε να σηκώσει το βάρος μιας τουρκικής εισβολής, ώστε η Ελλάδα να απομακρυνθεί από το σενάριο πολέμου με την Τουρκία. Η άποψη αυτή ενέχει ανακρίβειες και αντιφάσεις, αφενός διότι αλλιώς εξελίχθησαν τελικά τα πράγματα, αφετέρου διότι υπό τις επικρατούσες συνθήκες ήταν σχεδόν αδύνατη η δημιουργία τόσο ισχυρής κυπριακής άμυνας χωρίς ελληνική παρουσία στο νησί.

«Ειδική Αστυνομία», η οποία θα αποτελούσε τμήμα της Αστυνομικής Δύναμης²⁸⁴. Με αυτόν τον τρόπο ο Μακάριος μετακινούσε την εύπλαστη μάζα των ένοπλων υποστηρικτών του, ώστε να υπάγεται πάντα υπό κρατική αιγίδα: Από την ΕΟΚΑ στον Κυπριακό Στρατό και το Δημόσιο, από τον Κυπριακό Στρατό στην Οργάνωση και από την Οργάνωση στην Ειδική Αστυνομία.

Την 1^η Μαρτίου 1964 το Συμβούλιο Άμυνας προχώρησε στη δημιουργία 8 Τακτικών Συγκροτημάτων, σε Λευκωσία, Μόρφου, Κερύνεια, Λευκόνοικο, Αμμόχωστο, Λάρνακα, Λεμεσό και Πάφο²⁸⁵. Το Συμβούλιο Άμυνας και δη το επιτελείο του, μαζί με τα 8 Τακτικά Συγκροτήματα αποτέλεσαν το πρόπλασμα για τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς, η οποία έλαβε αρχικά την ονομασία «Σύστημα Εθνικής Φρουράς», με υπαγωγή στο Υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο μετονομάστηκε σε Υπουργείο Εσωτερικών και Άμυνας²⁸⁶. Τα Τακτικά Συγκροτήματα βασίστηκαν δομικά και οργανωτικά στα Υπαρχηγεία της Οργάνωσης²⁸⁷, ενώ η διοίκησή τους ήταν- ξανά όπως το 1963- δυαδική: Θεσμοθετήθηκε και πάλι μια ιδιόμορφη συναρχηγία του στρατιωτικού διοικητή, ο οποίος ήταν έμπειρος Ελλαδίτης αξιωματικός της Σχολής Ευελπίδων ή Ελληνοκύπριος αξιωματικός του Κυπριακού Στρατού²⁸⁸, με τον Ελληνοκύπριο πολιτικό προϊστάμενο. Η διοίκηση ασκείτο με τη μορφή συναποφάσεων, στοιχείο που αποτελούσε τη μοναδική, αλλά βασική διαφορά με τον τρόπο διοίκησης της Οργάνωσης, όπου οι Ελλαδίτες αξιωματικοί είχαν απλώς συμβουλευτικό και κυρίως εκπαιδευτικό ρόλο²⁸⁹. Εν τω μεταξύ, ήδη από τα τέλη Ιανουαρίου 1964 είχε ξεκινήσει η κρυφή και κατά μόνος αποστολή Ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων αξιωματικών της Ευελπίδων από την Ελλάδα στην Κύπρο. Μεταξύ αυτών ήταν οι Αγγελίδης και Σταύρου, με τον πρώτο να φθάνει στο νησί τον Φεβρουάριο του 1964 και τον δεύτερο να έχει προηγηθεί στο τέλος Ιανουαρίου του ίδιου έτους.

Παραλλήλως, άρχισε η στελέχωση των κατώτερων δομών της Εθνικής Φρουράς, η οποία ήταν εθελοντική και στηριζόταν αρχικά στους άνδρες των παραστρατιωτικών οργανώσεων και δη στους 5.000 της «Ειδικής Αστυνομίας»²⁹⁰. Παρότι η συγκρότηση των Τακτικών Συγκροτημάτων αποτελούσε ένα σημαντικό

²⁸⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 94 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 130, Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 49-50

²⁸⁵ Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου 1964», σ. 48

²⁸⁶ Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Η αμυντική θωράκιση της Κύπρου», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 37, Ιανουάριος 2016, σ. 66 και Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 50

²⁸⁷ Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 7

²⁸⁸ Λάμπρου, «Η αμυντική θωράκιση της Κύπρου», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, σ.70 και Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.41

²⁸⁹ Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου 1964», σ. 49

²⁹⁰ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 50

βήμα για την περαιτέρω οργάνωση, αφενός η δυαδική, ημι- στρατιωτική διοίκηση, αφετέρου η εθελοντική κατάταξη προκαλούσαν εξαρχής καίρια ελλείμματα στη λειτουργικότητα του σώματος²⁹¹. Η νέα «νόμιμη ημιστρατιωτική μορφή»²⁹² και η ανάμιξη στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας δημιουργούσαν ένα θολό πλέγμα αρμοδιοτήτων και κυρίως μια ρευστότητα στον κρίσιμο τομέα της ιεραρχίας. Χαρακτηριστικά της κατάστασης είναι τα όσα αφηγούνται οι Αγγελίδης και Σταύρου. Ο πρώτος, αμέσως μόλις προσγειώθηκε στην Κύπρο, παρουσιάστηκε μαζί με άλλους αξιωματικούς στην ΕΛΔΥΚ και έλαβε οδηγίες από τον Σαμψών για την αποστολή του, η οποία ήταν να μεταβεί στην Αμμόχωστο και ν' αναλάβει την εκπαίδευση νέων μελών της Εθνικής Φρουράς. Στα Κοκκινοχώρια όπου και εγκαταστάθηκε, ο Αγγελίδης διαπίστωσε με έκπληξη ότι η διοίκηση της περιοχής ασκείτο κατά τον προαναφερθέντα δυαδικό τρόπο²⁹³. Ο Σταύρου μεταφέρθηκε απευθείας στον Πενταδάκτυλο και συγκεκριμένα στο Δίκωμο, όπου τον υποδέχθηκε ο «πολιτικός διοικητής» της Οργάνωσης στην περιοχή, ο οποίος ήταν ο παντοπώλης του χωριού²⁹⁴. Τόσο η παρουσία του Σαμψών στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, όπως και η ανεξήγητη αρμοδιότητά του να δίνει εντολές στον Αγγελίδη, όσο και η συνάντηση του Σταύρου με τον κατ' απονομή «λοχαγό»- διοικητή της Οργάνωσης στο Δίκωμο²⁹⁵, αποτελούν απτά παραδείγματα της προχειρότητας με την οποία πραγματοποιείτο η διάρθρωση του νέου στρατιωτικού σώματος επί τη βάση του προηγούμενου παρακρατικού μοντέλου, καθώς επίσης και της έλλειψης σταθερών και απαραβάτων ιεραρχικών κανόνων. Κατά τον Μπήτο, η Εθνική Φρουρά είχε αποκτήσει εξαρχής πολιτική υπόσταση, η οποία ήταν το κατάλληλο υπόστρωμα για «ίντριγκες, συνωμοσίες και παραστρατιωτικές διαδικασίες»²⁹⁶.

Στις 6 Μαρτίου 1964 ορκίστηκαν, φορώντας πολιτικά ρούχα, τα πρώτα μέλη της Εθνικής Φρουράς²⁹⁷. Την ίδια περίοδο, ο Μακάριος και ο Γεωρκάτζης, ο οποίος αναλάμβανε εκ των πραγμάτων ως Υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας την πολιτική διοίκηση της Εθνικής Φρουράς, επανερχόμενος στην πρώτη γραμμή, ζήτησαν από τον πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα Νίκο Κρανιδιώτη να εξασφαλίσει όσο περισσότερο στρατιωτικό υλικό μπορούσε από το ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, καθώς πέραν της αδυναμίας σε εκπαίδευση και πειθαρχία, το κύριο πρόβλημα της νεοσυσταθείσας Εθνικής Φρουράς ήταν η έλλειψη όπλων²⁹⁸. Σύμφωνα με τον

²⁹¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 98

²⁹² Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου 1964», σ. 48

²⁹³ Συνέντευξη Αγγελίδη

²⁹⁴ Συνέντευξη Σταύρου

²⁹⁵ ό.π.

²⁹⁶ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 145

²⁹⁷ Σχετικό ρεπορτάζ στην εφημερίδα *Μάχη*, 6/3/1964

²⁹⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.176

αξιωματικό του Πολεμικού Ναυτικού Κωνσταντίνο Δημητριάδη, ο οποίος επίσης είχε μεταβεί κρυφά στην Κύπρο στο πλαίσιο των ενεργειών για τη συγκρότηση του Κυπριακού Ναυτικού, στις 28 Φεβρουαρίου 1964 πραγματοποιήθηκε η πρώτη παραλαβή πολεμικού υλικού του Στρατού Ξηράς²⁹⁹. Η Αθήνα έστειλε τότε στην Κύπρο όπλα και πολεμοφόδια αγγλικής προέλευσης, προκειμένου να μη θεωρηθεί ότι χρησιμοποιεί την αμερικανική βοήθεια για αλλότριους, πλην των συμμαχικών, σκοπούς³⁰⁰. Πρωτεύοντα ρόλο στην προετοιμασία των καταλόγων με τα απαραίτητα όπλα, αλλά και τη διαδικασία παραλαβής τους είχε αναλάβει ο ταξίαρχος Περίδης³⁰¹. Αρχικά, η Εθνική Φρουρά προμηθευόταν όπλα μόνο από την Ελλάδα³⁰² και κατά τον Γαρουφαλιά η αποστολή του οπλισμού έγινε ταχύτατα και χωρίς κανέναν ενδοιασμό³⁰³.

Ενώ τα πρώτα δείγματα γραφής από τις διαδικασίες συγκρότησης της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς δεν ήταν θετικά, στις 13 Μαρτίου 1964 πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Έλληνα Πρωθυπουργού στο Καστρί σύσκεψη με στόχο αφενός να γίνει μια πρώτη αποτίμηση της κατάστασης, αφετέρου να χαραχθεί η περαιτέρω πορεία, με κυρίαρχο δεδομένο τις νέες τουρκικές απειλές για απόβαση, μετά τα αιματηρά επεισόδια που σημειώθηκαν στις 7 Μαρτίου στην πόλη της Πάφου³⁰⁴. Στη σύσκεψη προήδρευσε ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου και παρευρέθησαν ο Υπουργός Εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας Γαρουφαλιάς, ο Γρίβας, οι αρχηγοί των Γενικών Επιτελείων (Σακελλαρίου, Αντωνάκος, Αυγέρης), ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ ταξίαρχος Περίδης, ο Πρόεδρος Μάκαριος, ο Υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου Σπύρος Κυπριανός και ο πρέσβης της Κύπρου στην Ελλάδα Νίκος Κρανιδιώτης. Οι διαδοχικές παρουσίες του Γρίβα στις κυβερνητικές συσκέψεις αποτελούσαν μια έμμεση- προς το παρόν- νομιμοποίηση της ούτως ή άλλως αεικίνητης δραστηριοποίησής του γύρω από εξελίξεις επί του

²⁹⁹ Συνέντευξη Κωνσταντίνου Δημητριάδη στον γράφοντα, 9/7/2019, Αθήνα

³⁰⁰ Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 19 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 131

³⁰¹ Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου 1964», σ. 50

³⁰² Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 96

³⁰³ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 97

³⁰⁴ Στις 7/3/1964 ένοπλοι της ΤΜΤ επιτέθηκαν αναιτίως εναντίον Ελληνοκύπριων στην κεντρική αγορά της πόλης, σκοτώνοντας επτά πολίτες. Ως αντίποινα της επίθεσης, οι Ελληνοκύπριοι εκτέλεσαν 7 Τουρκοκύπριους, οι οποίοι κρατούνταν ως όμηροι, μετά το αιματηρό περιστατικό της αγοράς. Ακολούθησαν βαριές ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων- Τουρκοκυπρίων, με τους πρώτους να επικρατούν και να διαλύουν τα τουρκοκυπριακά φυλάκια. Σημειώνεται ότι η Πάφος ήταν η κατεχοχόν μεικτή πόλη της Κύπρου. Περισσότερες λεπτομέρειες στο <https://papapolyviou.com/2014/03/15/paphos-martios-1964/>. Τα γεγονότα της Πάφου και όσα ακολούθησαν οδήγησαν τον Παπανδρέου να κάνει την περίφημη πλέον δήλωση «αν οι Τούρκοι θέλουν να ανοίξουν την πόρτα του φρενοκομείου και μπουν η Ελλάδα θα ακολουθήσει», στο *Σέρβας Κυπριακό*, σ.399

Κυπριακού Ζητήματος³⁰⁵. Μακάριος και Γρίβας συναντήθηκαν στο Καστρί για πρώτη φορά ύστερα από πολλά χρόνια κι ενώ σοβούσε η ανοικτή και σφοδρή αντιπαράθεση μεταξύ τους. Μάλιστα, μερίδα του ελληνοκυπριακού Τύπου έσπευσε από τις αρχές Μαρτίου να πανηγυρίσει για την αποκατάσταση των σχέσεων του Αρχιεπισκόπου με τον Διγενή³⁰⁶, ενώ χαιρέτισε τη χειραψία και τα αστεία που καταγράφηκαν κατά τη συνάντηση των δύο ανδρών³⁰⁷.

Πέραν, όμως, των αστεϊσμών και της χειραψίας, τον τόνο στη σύσκεψη έδωσαν οι τουρκικές απειλές μονομερούς στρατιωτικής επέμβασης. Τόσο στην Αθήνα, όσο και στο επιτελείο του Μακαρίου είχε γίνει αντιληπτό ότι η υφιστάμενη Εθνική Φρουρά δεν αρκούσε για ν' αντιπαραταχθεί στις τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, ακόμα κι αν αμυνόταν μαζί με την ΕΛΔΥΚ και τα υπολείμματα των παρακρατικών οργανώσεων. Παρεμβαίνοντας ο Γρίβας πρότεινε τη δημιουργία ενός σώματος με αμιγώς στρατιωτική δομή και διάρθρωση, το οποίο και θα αντικαθιστούσε την εθελοντική Εθνική Φρουρά³⁰⁸. Ο Γαρουφαλιάς, μετά και τις εισηγήσεις του Αυγέρη και του Αντωνάκου για τις εξαιρετικά μεγάλες δυσχέρειες κάλυψης των αμυντικών αναγκών της Κύπρου με δυνάμεις της Πολεμικής Αεροπορίας και του Βασιλικού Ναυτικού εξαιτίας του μειονεκτήματος της απόστασης³⁰⁹, διατύπωσε την εκτίμηση ότι μόνη λύση για την προστασία του νησιού ήταν η αποστολή επιπλέον ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο³¹⁰, άποψη με την οποία συμφώνησε και ο Παπανδρέου³¹¹. Από τη στιγμή εκείνη ο Έλληνας Υπουργός Εθνικής Άμυνας ανέλαβε

³⁰⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 24 Ιανουαρίου 1964 ο Γρίβας πραγματοποίησε στο κτήριο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών ευρεία διάσκεψη (Συνέδριο) για τις εξελίξεις στην Κύπρο. Στη διάσκεψη συμμετείχαν περίπου 150 στελέχη της επιρροής του. Κατά την ομιλία του ο Διγενής, αφού κατέκρινε και πάλι τις Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου, προειδοποίησε ότι η εποχή που «παρέμεινε σιωπηλός» τελείωσε. «Η μερίς του Ελληνοκυπριακού λαού που παραμένει πιστή εις τον σκοπό του Αγώνα διώκεται και χαρακτηρίζεται αντιδραστική», τόνισε ο Γρίβας, υπογραμμίζοντας και τον κομμουνιστικό κίνδυνο που ελλοχεύει στο νησί: «Αυξήθη η δύναμη του κομμουνισμού. Εγώ την άφησα στο 5%», εφημερίδα *Μάχη*, 25/1/1964, «Ανταπόκριση από το Συνέδριο του Διγενή». Η προκήρυξη του Συνεδρίου είχε προκαλέσει νωρίτερα την οργή του Μακαρίου, ο οποίος αφού έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου περί εμφυλίου πολέμου, δεν δίστασε να υπονοήσει ότι ο Διγενής κινείται παρασκηνακά, με άγνωστους προς το παρόν σκοπούς, δημόσιες δηλώσεις του Μακαρίου, εφημερίδα *Μάχη*, 22/1/1964. Επιπλέον λεπτομέρειες για την οργή του Μακαρίου στα Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 214, Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.126 και Σέρβας, *Κυπριακό*, σ.374 και 378

³⁰⁶ «Αποκαθίστανται οι σχέσεις Μακαρίου- Γρίβα», εφημερίδα *Μάχη*, 1/3/1964

³⁰⁷ Εφημερίδα *Μάχη*, 14/3/1964

³⁰⁸ Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου» άρθρο στην εφημερίδα Καθημερινή 17 Ιουλίου 2016, στο <http://www.kathimerini.gr/867775/article/epikairothta/ellada/h-stratiwtikh-enisxys-hs-kyproy>

³⁰⁹ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σσ. 171-172

³¹⁰ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 98

³¹¹ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 172

το καθήκον να εκπονήσει σχέδιο ενίσχυσης της κυπριακής άμυνας με έμπυχο και στρατιωτικό υλικό³¹².

Σε νέα σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε και πάλι στο Καστρί στις 11 Απριλίου 1964, οργανώθηκε η σταδιακή διεκπεραίωση της ελληνικής στρατιωτικής αποστολής στην Κύπρο. Αποφασίστηκε, επίσης, η σύσταση του Ειδικού Μεικτού Επιτελείου Κύπρου (ΕΜΕΚ), υπό τον Γρίβα με έδρα την Αθήνα και της Στρατιωτικής Διοίκησης Κύπρου (ΣΔΙΚ), στην οποία θα υπάγετο πλέον η Εθνική Φρουρά, με διοικητή τον απόστρατο στρατηγό Γεώργιο Καραγιάννη³¹³ και έδρα την Λευκωσία. Την Εθνική Φρουρά θα στελέχωναν Ελλαδίτες εν ενεργεία και απόστρατοι αξιωματικοί, ενώ στην εκπαίδευσή της θα συμμετείχε ενεργά και η ΕΛΔΥΚ³¹⁴. Συμφωνήθηκε, επίσης, ότι σε περίπτωση τουρκικής απόβασης ο Γρίβας θα αναλάμβανε την αρχιστρατηγία όλων των δυνάμεων της Κύπρου. Το ΕΜΕΚ, υπαγόταν απευθείας στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας, είχε ως βασική αποστολή να «επιλαμβάνεται παντός στρατιωτικού ζητήματος διά την Κύπρον», αλλά διέθετε και τη δικαιοδοσία για όλα τα θέματα που αφορούσαν την Εθνική Φρουρά («εκπαίδευσις, οπλισμός, σύνταξις πολεμικών σχεδίων, διεξαγωγή επιχειρήσεων κλπ»)³¹⁵. Η ΣΔΙΚ, και δι' αυτής η Εθνική Φρουρά, θα λάμβαναν διαταγές από το ΕΜΕΚ. Ο Διγενής, του οποίου οι απαιτήσεις γίνονταν η μία μετά την άλλη αποδεκτές, ζήτησε από την κυβέρνηση τη στελέχωση του ΣΔΙΚ με 15 Έλληνες επιτελικούς αξιωματικούς, με επικεφαλής τον απόστρατο στρατηγό Ηλία Πρόκο³¹⁶. Καθ' όλη τη διάρκεια της σύσκεψης, ο Γρίβας, σε μια προσπάθεια ν' αναδείξει τα αμυντικά κενά της Κύπρου και να εμφανιστεί ο ίδιος ως ο κατέχων τις κατάλληλες λύσεις, μείωνε διαρκώς τον ταξίαρχο Περίδη για την αναποτελεσματική παρέμβαση των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών δυνάμεων στα επεισόδια του Δεκεμβρίου 1963³¹⁷, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να χαθούν καίριες θέσεις, με κρισιμότερη το ύψωμα του Αγίου Ιλαρίωνα.

Ο Γρίβας ήταν πλέον και επισήμως αναμεμειγμένος ξανά όχι μόνο στην υπόθεση άμυνας της Κύπρου, αλλά εν γένει στο Κυπριακό Ζήτημα³¹⁸, ενώ μάλιστα τις

³¹² Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.156

³¹³ Ο Καραγιάννης θεωρείται από τους εμπνευστές και τα πρώτα ηγετικά στελέχη του ΙΔΕΑ.

³¹⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 111

³¹⁵ Σημείωμα (χωρίς ημερομηνία) του Στρατηγού Γρίβα για τον Υπουργό Αμύνης Πέτρο Γαρουφαλιά, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α' σ. 306

³¹⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 97

³¹⁷ ό.π. σ. 97

³¹⁸ Έχει ενδιαφέρον ότι όταν πλέον ο Γρίβας είχε ενδυθεί τον μανδύα του στρατιωτικώς υπεύθυνου για τα τεκταινόμενα στην Κύπρο, προχωρούσε και σε ευθείες πολιτικές παρεμβάσεις. Σύμφωνα με πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας *Τελευταία Ώρα*, ο Γρίβας ζήτησε τον Μάιο από τον Μακάριο την υπουργοποίηση του στενού συνεργάτη του Αντώνη Γεωργιάδη (ως υφυπουργού Άμυνας), του πρώην δημάρχου Λευκωσίας και μέλος του «ενωτικού κύκλου» Θεμ. Δέρβη και του Μαρκίδη. Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 7/5/1964

πρώτες μέρες μετά τη σύσκεψη της 11^{ης} Απριλίου διακινούνταν πληροφορίες στον ελληνοκυπριακό Τύπο, σύμφωνα με τις οποίες η κάθοδος του Διγενή στο νησί ήταν απλώς θέμα λίγων ημερών³¹⁹. Τελικά επιλέχθηκε μια ενδιάμεση λύση, δηλαδή ο Γρίβας ν' αναλάβει την αρχιστρατηγία όλων των ελληνικών και ελληνοκυπριακών δυνάμεων μόνο σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης³²⁰. Παραμένει για πολλούς, ακόμα και έως σήμερα, η απορία γιατί ο Παπανδρέου συμπεριέλαβε στην υλοποίηση της πολιτικής του Εθνικού Κέντρου τον Γρίβα, ο οποίος παρά τα εγνωσμένα στρατιωτικά προτερήματά του, ειδικά επί του κυπριακού εδάφους³²¹, ήταν ένας άνθρωπος με κάκιστο πολιτικό κριτήριο, εγωκεντρικός, συγκρουσιακός και ορμητικός. Δρούσε πολύ συχνά κάτω από έντονο φόβο παραγκωνισμού ή αγνόησης³²². Όλοι συνέπιπταν στην εκτίμηση ότι επρόκειτο για μια παντελώς ανεξέλεγκτη προσωπικότητα. Σύμφωνα με την αφήγηση του Κιόσση, ήταν η ελληνοκυπριακή πλευρά- και συγκεκριμένα ο ίδιος, φυσικά εν γνώσει του Μακάριου- που ζήτησε την εμπλοκή του Γρίβα στην Κύπρο³²³. Ο Υφυπουργός Άμυνας Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, επικυρώνει το γεγονός ότι ο Αρχιεπίσκοπος συναίνεσε στην επιλογή του Γρίβα, προσθέτοντας ότι ο Διγενής μπορεί να ένοιωθε μονίμως παραπονεμένος, παραγκωνισμένος και να προκαλούσε γενικώς σειρά προβλημάτων, αλλά είχε φήμη και οπαδούς στην Κύπρο³²⁴. Κατά τον απόστρατο στρατηγό, φυλακισθέντα για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και στενό συνεργάτη του Γεωργίου Παπανδρέου, Τάκη Παπαγεωργόπουλο, ο Μακάριος ήθελε τον Γρίβα στην Κύπρο, διότι μόνο έτσι θα τον είχε υπό έλεγχο³²⁵. Πολλές είναι, τέλος, οι βιβλιογραφικές αναφορές, σύμφωνα με τις οποίες εμπνευστές για την επανεμπλοκή του Γρίβα στην Κύπρο ήταν οι Αμερικανοί και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, πριν αποβιώσει στις αρχές Φεβρουαρίου του 1964³²⁶. Ο Γρίβας, ο οποίος ήδη από το τέλος Ιανουαρίου οργάνωνε ένοπλες και μη ομάδες υποστηρικτών του σε Αθήνα και Κύπρο³²⁷, ήταν ίσως ο

³¹⁹ «Συνάντηση Μακαρίου- Γρίβα. Έρχεται ο Διγενής!!!», εφημερίδα *Μάχη*, 12/4/1964

³²⁰ «Δεν θα έλθει τελικά ο Γρίβας στην Κύπρο», εφημερίδα *Μάχη*, 15/4/1964 και «Ετοιμος να ηγηθώ του αγώνος αν η Κύπρος υποστεί επίθεση», δημόσιες δηλώσεις Γρίβα, εφημερίδα *Μάχη*, 16/4/1964

³²¹ Συνέντευξη Σταύρου και Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, σ.27. Σύμφωνα, δε, με τον Χρυσοστόμου και ο Παπανδρέου πίστευε πως οι γνώσεις του Γρίβα θα λειτουργούσαν ενισχυτικά για την άμυνα της Κύπρου, στο Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 8

³²² Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, σ. 79

³²³ Συνέντευξη Κιόσση. Ο Κιόσσης λέει ότι αρχικά ο Μακάριος ήταν διστακτικός, αλλά τελικά συμφώνησε. Ενδιαφέρον έχει η αφήγηση του Κιόσση όσον αφορά τη συνομιλία που είχε με τον Παπανδρέου σχετικά με τον Γρίβα: «Μου λέει, στα αλήθεια θέλετε να πάρετε τον Γρίβα στη Κύπρο; Λέω ναι κ. Πρόεδρε. Χαλάλι σας, λέει, αλλά εσείς τον θέλετε, δεν τον στέλνουμε εμείς, εσείς το ζητάτε».

³²⁴ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σσ. 189 και 199

³²⁵ Συνέντευξη απόστρατου στρατηγού Τάκη Παπαγεωργόπουλου στον γράφοντα, 13 Μαρτίου 2015, στην Αθήνα

³²⁶ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 980. Ο Αζίνας γράφει ότι ο Μπολ πρότεινε την κάθοδο του Γρίβα μετά την άρνηση του Μακαρίου να αποδεχτεί την αποστολή των νατοϊκών στρατευμάτων στην Κύπρο. Καρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.125. Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμη*, σ. 213

³²⁷ Καρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.127 και Σέρβας, *Κυπριακό*, σ.411

μοναδικός άνθρωπος που θα μπορούσε να αποτελέσει το αντίπαλο δέος του Μακαρίου, γεγονός που υποβοηθούσε την εκπλήρωση του στόχου του Παπανδρέου για τον περιορισμό των πολιτικών και διπλωματικών πρωτοβουλιών του Αρχιεπισκόπου.

Λίγες μέρες μετά τις κομβικές αποφάσεις που ελήφθησαν στην Αθήνα, ο Μακάριος, αισθανόμενος περισσότερο ενισχυμένος καθ' ότι αφενός είχε εν μέρει εξοπλιστεί και στελεχωθεί η εθελοντική Εθνική Φρουρά και αφετέρου βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη η διαδικασία περαιτέρω θωράκισης της Κύπρου, αποφάσισε να επιτεθεί εναντίον των τουρκοκυπριακών θέσεων στον Άγιο Ιλαρίωνα³²⁸. Στις 25 Απριλίου 1964 εθελοντές της Εθνικής Φρουράς υπό τον Ελλαδίτη ταγματάρχη Νίκα³²⁹, με τη συνδρομή των ανδρών του Λυσσαρίδη³³⁰, υπό την πολιτική διοίκηση του Γεωργιάδη³³¹ και αφού προηγήθηκε σύσκεψη του τελευταίου με τον Καραγιάννη³³², ο οποίος είχε αφιχθεί στην Κύπρο στις 20 Απριλίου, ξεκίνησαν την επιχείρηση ανακατάληψης του υψώματος³³³. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν ενήμερη για τη διεξαγωγή της επίθεσης³³⁴. Όπως αποδείχθηκε οι Τουρκοκύπριοι και η ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν καλά εξοπλισμένοι και κράτησαν τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις μακριά από το φρούριο. Έτσι, μια μάχη ανακατάληψης που θα έπρεπε να διαρκέσει όσο το δυνατόν λιγότερο, μακροήμερευσε, προκάλεσε νέες σφοδρές τουρκικές αντιδράσεις και εν τέλει αφού τελμάτωσε, διακόπηκε άδοξα³³⁵. Ακόμα μια πρωτοβουλία του Μακαρίου, όχι μόνο δεν απέδωσε τα αναμενόμενα, αλλά έγινε αφορμή για ν' αναδειχθούν τα ξεκάθαρα διοικητικά και στρατιωτικά ελλείμματα των ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων. Δόθηκε επίσης στον Γρίβα η λαβή να ασκήσει και πάλι έντονη κριτική τόσο εναντίον της υφιστάμενης διάρθρωσης των

³²⁸ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 97 και Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 71. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου η στρατολόγηση ανδρών για να πολεμήσουν ως εθελοντές Εθνοφρουροί στον Άγιο Ιλαρίωνα έγινε (και) τηλεφωνικά. «Η διοίκηση είχε τα τηλέφωνα των μαχητών και τους καλούσε», στο Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, σ. 250. Σημειώνεται ότι στον Άγιο Ιλαρίωνα πολέμησαν και οι Σταύρου και Αυγουστίδης, ως επικεφαλής λόχων τομέων στους εκατέρωθεν πρόποδες του Τρόοδος, στο ίδιο σ. 244

³²⁹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 85-86 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 147. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου αρχηγός της καταδρομικής επιχείρησης ήταν ο ταγματάρχης Δημήτριος Πούλιος, στο Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β'*, σ. 271

³³⁰ Συνέντευξη Αυγουστίδη και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 97 και Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.183

³³¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 101

³³² Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 230

³³³ Είχε προηγηθεί στις 23 Απριλίου 1964 η επιτυχής εκκαθάριση της ανατολικής κορυφής του υψώματος Άσπρη Μούττη, στο Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ.71

³³⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 318

³³⁵ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.181 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 148

μονάδων στην Κύπρο, όσο και κατά των ηγετών τους³³⁶, ενώ ο Γαρουφαλιάς, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, αντελήφθη ότι η τουρκοκυπριακή ένοπλη ισχύς ήταν μεγαλύτερη από αυτή που εκτιμούσε η Αθήνα, γεγονός που καθιστούσε άκρως απαραίτητη την επιπλέον στρατιωτική ενίσχυση των ελληνοκυπριακών γραμμών³³⁷. Τέλος, η ελληνοκυπριακή ενέργεια αποτέλεσε καίρια διπλωματική ήττα, καθώς αποκλήθηκε από τις ΗΠΑ και την Βρετανία «εξαιρετικά ατυχής»³³⁸.

2.3 Η κάθοδος της Μεραρχίας στην Κύπρο και η μετατροπή της Εθνικής Φρουράς σε στρατό υποχρεωτικής θητείας

Ενόσω συνέβαιναν αυτά στην Κύπρο, το ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Άμυνας βρισκόταν σε αναβρασμό, καθώς αναμενόταν να ξεκινήσει η μυστική αποστολή αξιωματικών, οπλιτών και πολεμικού υλικού στην Κύπρο³³⁹, σύμφωνα με τις αποφάσεις της 11^{ης} Απριλίου. Η δύναμη αυτή ονομάστηκε Ελληνική Μεραρχία (ΕΛΔΥΚ-Μ). Η πρώτη αναφορά του Γαρουφαλιά στον Κρανιδιώτη σχετικά με τον αριθμό των ανδρών που θα αποβιβάζονταν σταδιακά στην Κύπρο, έγινε στις 30 Μαρτίου 1964, και ήταν για 1.000 έως 2.000 ενόπλους, με τη δυνατότητα να φθάσει στους 7.000. Όπως αναφέρει ο Κρανιδιώτης η ελληνοκυπριακή πλευρά είδε την πρόταση αυτή σαν «από μηχανής θεό»³⁴⁰. Έως το τέλος Ιουνίου, περισσότεροι από 4.000 Έλληνες αξιωματικοί και οπλίτες είχαν διεκπεραιωθεί ατμοπλοϊκώς στην Κύπρο³⁴¹. Η Μεραρχία υπαγόταν απευθείας στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας, ενώ αρχηγός της επί της Κύπρου ορίστηκε αρχικά ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ ταξίαρχος Περίδης και στη συνέχεια ο υποστράτηγος Δημήτριος Γεωργιάδης. Τα πρώτα δείγματα γραφής αναφορικά με τη διάρθρωση και κυρίως τη λειτουργικότητα των ελληνικών και ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο δεν ήταν θετικά, καθώς είχε δημιουργηθεί ένα πολύπλοκο και ταυτοχρόνως πολυπρόσωπο σύστημα διοίκησης (ΕΜΕΚ στην Αθήνα, ΣΔΙΚ στην Κύπρο με αρμοδιότητα την Εθνική Φρουρά, ΕΛΔΥΚ-Μ στην Κύπρο με υπαγωγή όμως απευθείας στο ΓΕΕΘΑ, ΕΛΔΥΚ

³³⁶ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.184 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 230. Όπως αποδεικνύεται από την εσωτερική αλληλογραφία του Γρίβα με τους πολιτικούς και στρατιωτικούς αρμόδιους, ο Διγενής επαναφέρει διαρκώς στη συζήτηση το θέμα του Αγίου Ιλαρίωνα.

³³⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 101

³³⁸ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ.72

³³⁹ Σύμφωνα με την επίσημη κατάσταση του ΓΕΕΘΑ, η πρώτη αποστολή έμψυχων δυνάμεων έγινε στις 7 Μαΐου 1964, με το πλοίο «Ελένη», στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β' σ. 24

³⁴⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.177-178

³⁴¹ Επίσημη κατάσταση του ΓΕΕΘΑ, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β' σ. 24 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 100. Την αποστολή πλην του Γαρουφαλιά επέβλεπε ο νέος αρχηγός του ΓΕΣ, από τις 18 Απριλίου 1964, στρατηγός Γεννηματάς

στην Κύπρο ως δύναμη του ΓΕΣ, αλλά και του Τριμερούς Στρατηγείου), το οποίο δεν θα αργούσε ν' αποδειχθεί εξόχως προβληματικό. Όσον αφορά ειδικότερα τη Μεραρχία, βασικός στόχος της Αθήνας ήταν να γίνει αντιληπτό σε όλους τους Έλληνες και Ελληνοκύπριους εμπλεκόμενους ότι η εν λόγω στρατιωτική δύναμη βρίσκεται στην Κύπρο για να προστατεύσει το νησί σε περίπτωση τουρκικής εισβολής και όχι για να λάβει μέρος σε οποιασδήποτε μορφής διακοινοτικές συγκρούσεις.

Θέλοντας να παραμείνει πιστή σε όσα ορίζονταν από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου όσον αφορά τους αριθμούς των στρατιωτικών δυνάμεων κάθε εγγυήτριας χώρας επί του κυπριακού εδάφους και προφανώς για να μην κατηγορηθεί από την Τουρκία ότι στρατιωτικοποιεί το νησί, η Αθήνα έκανε ιδιαίτερη προεργασία για να μείνει κρυφή η αποβίβαση των χιλιάδων ανδρών στην Κύπρο. Εκ των πραγμάτων, όμως, κάτι τέτοιο δεν ήταν καθόλου εύκολο. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, τόσο η Ουάσινγκτον και το Λονδίνο, όσο και η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ είχαν επισημάνει την κάθοδο της Μεραρχίας³⁴². Παρά τις περί του αντιθέτου απαντήσεις των αρμόδιων Υπουργών Γαρουφαλιά και Κωστόπουλου, στις 11 Ιουλίου 1964 η ελληνοκυπριακή εφημερίδα, όργανο του ΑΚΕΛ, *Χαραυγή* μετέδωσε πως «η Γκάρντιαν ισχυρίζεται ότι 5. 000 στρατιώτες αφίχθησαν στην Κύπρο»³⁴³. Χαρακτηριστικά είναι όσα έγραψε αργότερα ο Γλαύκος Κληρίδης, τότε αντιπρόεδρος της Κυπριακής Κυβέρνησης και Πρόεδρος της Βουλής: «Η λέξη μυστικά ήταν ευφημισμός. Οι βρετανικές και οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών ήσαν πλήρως ενημερωμένες σχετικά με το τι συνέβαινε και το ίδιο ήσαν και οι κυβερνήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ, αλλά και το ΝΑΤΟ. Η μυστικότητα, όμως, ήταν μια αναγκαία επίφαση για να μην βρεθεί η τουρκική κυβέρνηση σε δύσκολη θέση»³⁴⁴. Σύμφωνα δε με τον στενό

³⁴² Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 132 και Τηλεγράφημα του Έλληνα πρέσβη στην Ουάσινγκτον Αλέξανδρου Μάτσα προς το Υπουργείο Εξωτερικών, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 67 και Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 133-134 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ.246 και Σέρβας *Κυπριακό*, σ.411

³⁴³ Εφημερίδα *Χαραυγή*, 11/7/1964. Ο Υπουργός Εξωτερικών Ελλάδος Στ. Κωστόπουλος σε δηλώσεις του προς τον ελληνικό Τύπο στις 12 Ιουλίου 1964 ισχυριζόταν : «Είναι απορίας άξιον πως επαναλαμβάνονται πληροφορίες περί δήθεν παρουσίας Ελληνικού Στρατού εις την Κύπρο, ενώ αγνοείται η καταγγελία ότι υπάρχει παράνομος τουρκικός στρατός εις την Κύπρο». Για «καμουφλαρισμένες» ελληνικές δυνάμεις βλ. και Αναφορά του πρέσβη της Ελλάδος στην Κύπρο Μιλτιάδη Δεληβάνη προς την Δ' Πολιτική Διεύθυνση του Υπουργείου Εξωτερικών, Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 68- 69.

³⁴⁴ Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τόμος Β' σσ. 115- 116. Στην εφημερίδα «Χαραυγή» της 2^{ης} Ιουλίου 1964 καταγράφηκε η δήλωση εκπροσώπου του ΟΗΕ για τις μυστικές κινήσεις ανδρών Μεραρχίας: «Κατά τη διάρκεια του Ιουνίου γύρω στις 3. 000 άνδρες μετακινήθηκαν μυστικά τη νύχτα από το λιμάνι της Λεμεσού. Για τις μετακινήσεις χρησιμοποιήθηκαν περί τα 100 λεωφορεία, σε 15 περίπου αυτοκινητοπομπές. Επίσης μετακινήθηκαν περί τα 300 φορτηγά, που μετέφεραν φορτία υπολογιζόμενα σε 900 περίπου τόνους στρατιωτικού υλικού. Όλες οι μετακινήσεις γίνονταν μεταξύ των ωρών 1^{ης} και 4^{ης} πρωινής. Στο διάστημα αυτό όλοι οι Τουρκοκύπριοι λιμενικοί εργάτες αποστέλλονταν στα σπίτια τους».

συνεργάτη του Παπανδρέου Νίκο Δεληπέτρο η Ουάσινγκτον ενθάρρυνε την Αθήνα να προχωρήσει στην αποστολή των δυνάμεων³⁴⁵. Οι Αμερικανοί μόνο να κερδίσουν είχαν από την παρουσία ενός συμμαχικού στρατού, όπως ήταν ο ελληνικός, στην Κύπρο³⁴⁶. Διασφάλιζαν τον έλεγχο του Μακαρίου. Δημιουργούσαν ισχυρό εμπόδιο σε μια πιθανή τουρκική εισβολή και απέτρεπαν την ενδο-νατοϊκή σύρραξη. Άφηναν επίσης ανοικτό το μελλοντικό ενδεχόμενο να επιβληθεί καταναγκαστικά λύση του Κυπριακού σε περίπτωση που Μακάριος και ΑΚΕΛ αντιδρούσαν³⁴⁷. Εκπλήρωναν έτσι το κενό που είχε παραμείνει ανοικτό από την περίοδο της ελληνοκυπριακής απόρριψης του σχεδίου Μπλ για τη μεταφορά 10.000 ανδρών του ΝΑΤΟ στο νησί.

Την εποχή εκείνη η CIA εκτιμούσε ότι οι πέραν των συμφωνηθεισών ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις στην Κύπρο ήταν περίπου 5.000, αλλά στο ίδιο δελτίο τονιζόταν ότι και οι Τούρκοι είχαν αποβιβάσει επιπλέον 1.000 άνδρες στις βορειοανατολικές ακτές της χώρας³⁴⁸. Πράγματι, ήδη από τα τέλη Μαΐου 1964 (σε συνέχεια της απόφασης που είχε λάβει η Τουρκική Εθνοσυνέλευση σε μυστική συνεδρίαση της 16^{ης} Μαρτίου 1964) η Τουρκική κυβέρνηση εξουσιοδοτήθηκε από την Βουλή ν' αποβιβάσει στρατεύματα στην Κύπρο³⁴⁹, όποτε το θεωρήσει αναγκαίο³⁵⁰ και αύξησε την δύναμη της ΤΟΥΡΔΥΚ κατά 1.000 άτομα³⁵¹. Η ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, επιρροής του Λυσσαρίδη, κατήγγειλε στις 6 και στις 19 Ιουνίου κινήσεις τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στην Μανσούρα³⁵², ενώ στις 11 Ιουλίου 1964 δημοσίευμα και πάλι της *Χαραυγής* αναφέρεται σε δήλωση εκπροσώπου των Ηνωμένων Εθνών στο Γαλλικό Πρακτορείο Ειδήσεων, σύμφωνα με την οποία οι Τούρκοι αποβίβασαν μέσα σε πέντε μέρες στην περιοχή της περίπου 2.500 άνδρες³⁵³. Το γεγονός, το οποίο προβλήθηκε και από τη *Μάχη* της 14^{ης} Ιουλίου 1964³⁵⁴, επιβεβαιώθηκε από εκπρόσωπο της Τουρκικής Κυβέρνησης, ο οποίος δήλωσε ότι η απόβαση των ανδρών αποτελούσε αντίμετρο για την αποστολή στην Κύπρο ελληνικών

³⁴⁵ Νίκος Δεληπέτρος *Αποφάσιμα να μιλήσω*, (Αθήνα 1988), σ. 115 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 246: «Στο Αμερικανικό Δημόσιο Αρχείο υπάρχει πλειάδα αναφορών του στρατιωτικού επιτετραμμένου στην Λευκωσία, για τις ημερομηνίες, τις ώρες άφιξης και τους αριθμούς των ελληνικών στρατευμάτων».

³⁴⁶ Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων», σ. 310-311.

³⁴⁷ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 133

³⁴⁸ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, (Αθήνα, 2017), σ. 123

³⁴⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 99

³⁵⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία τόμος Α'*, σ. 159

³⁵¹ Evanthis Hatzivasilleiou, *Greece and the Cold War: Front Line State, 1952- 1967*, (London 2006) σ. 163

³⁵² «Υποβρύχια με ατάκτους στην Μανσούρα», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 6 Ιουνίου 1964 και «Ανώτατος αξιωματικός της ΤΟΥΡΔΥΚ στην Μανσούρα», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 19 Ιουνίου 1964

³⁵³ Εφημερίδα *Χαραυγή*, 11/7/1964

³⁵⁴ «Οι Τούρκοι αποβίβασαν στρατό στην Μανσούρα, αναφέρει εκπρόσωπος του ΟΗΕ», εφημερίδα *Μάχη*, 14/7/1964

στρατιωτικών δυνάμεων³⁵⁵, την οποία η Άγκυρα είχε ήδη σπεύσει να καταγγείλει διεθνώς³⁵⁶.

Οι αποστολές των Ελλήνων αξιωματικών και οπλιτών γίνονταν με πλοία Ελλήνων εφοπλιστών και δη του Ανδρέα Ποταμιάνου, ο οποίος ήταν προσωπικός φίλος με τον Γρίβα³⁵⁷. Όλοι οι άνδρες αποβιβάζονταν στην Κύπρο με πλαστά διαβατήρια, φέροντας ανύπαρκτα ή και υπαρκτά ελληνοκυπριακά επίθετα, τα περισσότερα εκ των οποίων, σύμφωνα με τον Κρανιδιώτη, επιλέγονταν τυχαία από τους τηλεφωνικούς καταλόγους του νησιού³⁵⁸. Ο απόστρατος στρατηγός Γεώργιος Ξιφαράς, υπηρετών τον Ιούνιο 1964 ως διευθυντής του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου του 27^{ου} Συντάγματος Πεζικού στη Φλώρινα θυμάται ότι επιβιβάστηκε μαζί με τα 504 και 609 Τάγματα Πεζικού σε ένα από τα πλοία του εφοπλιστή Νομικού και πως λίγο πριν προσεγγίσουν τις κυπριακές ακτές οι άνδρες ανέβηκαν στο κατάστρωμα, παριστάνοντας τα ζευγάρια, προκειμένου να μην επισημανθούν ως στρατιώτες από τους Αμερικανούς ή τις δυνάμεις του ΟΗΕ³⁵⁹. Την κατά γενική ομολογία σχεδόν κωμική σκηνή επιβεβαιώνει με τα γραπτά του και ο Γαρουφαλιάς, ο οποίος αποκαλύπτει επιπλέον ότι σε συνεννόηση με τον Ποταμιάνο απομακρύνονταν όλοι οι κομμουνιστές από τα πληρώματα των πλοίων³⁶⁰, προφανώς διότι θεωρούνταν «επικίνδυνοι» να καταδώσουν τη μεταφορά των ελληνικών στρατευμάτων.

Ο Ιωάννης Τεσσέρης υπηρετούσε την άνοιξη του 1964 στο 606 Τάγμα Πεζικού στο Κιλκίς. Όταν αποβιβάστηκε ως «Κύπριος φοιτητής του εξωτερικού» μαζί με εκατοντάδες άλλους οπλίτες στη Λεμεσό, Ελληνοκύπριοι κάτοικοι της πόλης είχαν μαζευτεί στο λιμάνι και χαιρετούσαν τους αφιχθέντες στρατιώτες³⁶¹. Το ίδιο βράδυ και κατά τη διάρκεια της μεταφοράς του Τάγματος με πούλμαν από το λιμάνι προς την κυπριακή ύπαιθρο, άνδρες του ΟΗΕ σταμάτησαν την αυτοκινητοπομπή. Σύμφωνα με τον ίδιο «μίλησαν οι αξιωματικοί μεταξύ τους, αλλά δεν ξέρω τι είπαν»³⁶². Την επόμενη μέρα έξω από το χώρο που στρατοπέδευσε το Τάγμα του στο χωριό Κακοπετριά του όρους Τρόδος, μαζεύτηκαν σχεδόν όλοι οι κάτοικοι της περιοχής προκειμένου να μάθουν τι συμβαίνει. Ήταν έκδηλο ότι η ξαφνική παρουσία χιλιάδων Ελλήνων στρατιωτών σε ένα μικρό μέρος, όπως ήταν η Κύπρος, δεν θα μπορούσε να

³⁵⁵ Εφημερίδα *Χαραυγή*, 11/7/1964

³⁵⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 125

³⁵⁷ Σύμφωνα με τον Παπακωνσταντίνου, τόσο ο ίδιος, όσο και ο Παπανδρέου ήρθαν σε άμεση επαφή με Έλληνες εφοπλιστές, όπως ήταν ο Νομικός κ. α. προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι μεταφορές των Ελλήνων στρατιωτών στην Κύπρο, στο Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 188

³⁵⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 178

³⁵⁹ Γεώργιος Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, (Αθήνα, χωρίς ημερομηνία), σ. 57

³⁶⁰ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 125

³⁶¹ Συνέντευξη Ιωάννη Τεσσέρη, 18 Ιουλίου 2019, Ελιά Λακωνίας

³⁶² ό.π.

μείνει κρυφή. Παραμένει, πάντως, παράδοξο το γεγονός ότι τόσο ο Γαρουφαλιάς, όσο και άλλοι συμμετέχοντες στην αποστολή της Μεραρχίας στην Κύπρο, χαρακτηρίζουν τη διαδικασία απολύτως μυστική και επιτυχημένη³⁶³. Χωρίς να αμφισβητείται η αποτελεσματικότητα της Μεραρχίας όσον αφορά τη θωράκιση της Κύπρου από τουρκική επίθεση³⁶⁴, η εθελουφλία των Ελλήνων ιθυνόντων περί της δήθεν μυστικότητας προξενεί ακόμα μέχρι σήμερα προβληματισμό, τόσο για τη λογική και την αφέλεια, όσο και για τις πρακτικές των σχεδιαστών της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής της χώρας. Η σπουδή, δε, να υποδειχθούν ως υπαίτιοι της αποκάλυψης της ελληνικής στρατιωτικής καθόδου στην Κύπρο οι «λαλίστατοι Ελληνοκύπριοι»³⁶⁵ συμβάλλει στη μεγέθυνση του εν λόγω προβληματισμού.

Οι μονάδες που επιλέγονταν για να αποσταλούν στην Κύπρο προέρχονταν κατά κύριο λόγο από την ενδοχώρα, ώστε να μην αποδυναμωθεί η μεθοριακή άμυνα της Ελλάδας³⁶⁶. Ανάμεσα, όμως, στους άνδρες κάθε μονάδας γινόταν προεπιλογή και από τη μεταφορά αποκλειόταν ένας αξιόλογος αριθμός οπλιτών³⁶⁷, χωρίς να είναι δυνατόν- τουλάχιστον προς το παρόν- να υποστηριχθεί επιστημονικά η αιτία αποκλεισμού. Έως και την τελευταία στιγμή πριν από την επιβίβαση στα πλοία οι οπλίτες δεν γνώριζαν ούτε τον προορισμό τους, ούτε την αποστολή τους, ενώ υποχρεώνονταν να παραδώσουν τις στολές τους και όλα τα προσωπικά αντικείμενά τους. Όλοι οι μεταφερόμενοι, οι οποίοι ταξίδευαν με πολιτικά ρούχα, έπαιρναν μαζί τους σε βαλίτσες τον προσωπικό οπλισμό τους, είτε επρόκειτο για τυφέκια, είτε για ολμοβόλα, πυροβόλα και βαρύτερα στοιχεία³⁶⁸. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ανδρών που υπηρέτησαν στην Ελληνική Μεραρχία, οι δυσκολίες, ειδικά τις πρώτες εβδομάδες παραμονής τους στην Κύπρο ήταν μεγάλες, κυρίως διότι δεν τους

³⁶³ Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Απίλεις*, σ. 98: «Απόλυτη μυστικότητα και απόλυτη επιτυχία». Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 198: «Πραγματική εποποιία η αποστολή της Μεραρχίας». Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 100: «Ο ελληνικός λαός πρέπει να είναι υπερήφανος για τη μυστική αποστολή της Μεραρχίας». Αριστόδημος Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠ/ΔΑ*, (Αθήνα, 1989), σ. 191: «Θαύμα οργάνωσης και εκτέλεσης η αποστολή της Μεραρχίας στην Κύπρο».

³⁶⁴ Πανουργιάς Πανουργιάς, *Κύπρος. Η Αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας την 29^η Νοεμβρίου 1967. Εθνική Μειοδοσία*, (Αθήνα, χωρίς ημερομηνία), σ. 9-10 και συνέντευξη Συμεωνίδη: «Η Μεραρχία ήταν η σωτηρία μας». Κατά τον Χατζηβασιλείου: «Είχαν οι ελληνικές δυνάμεις Κύπρου τη δυνατότητα απόκρουσης τουρκικής εισβολής μετά το φθινόπωρο του 1964; Η απάντηση δεν είναι απλή: Δεν την είχαν, αλλά κέρδιζαν πολύτιμο χρόνο, στοιχείο που από μόνο του μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά», στο Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 409

³⁶⁵ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 102. «Φύσει φλύαρο» χαρακτηρίζει το ελληνοκυπριακό στοιχείο ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο Μιλτιάδης Δεληβάνης σε αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών στις 30/6/1964, με αφορμή της φήμης περί καθόδου ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 67-68

³⁶⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ.131

³⁶⁷ Συνέντευξη Τεσσέρη. Ο Τεσσέρης υπολογίζει ότι από το Τάγμα του μεταφέρθηκαν στην Κύπρο περίπου τα δύο τρίτα των ανδρών.

³⁶⁸ Συνέντευξη Ιωάννη Θεοδωρακάκου, Μολάοι Λακωνίας, 19 Ιουλίου 2019, συνέντευξη Τεσσέρη, Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, σ.55

επιτρεπόταν να επικοινωνήσουν με τους οικείους τους, οι οποίοι δεν γνώριζαν την τύχη των υπηρετούντων συγγενών τους³⁶⁹. Απορία, αλλά και ανασφάλεια, προκαλούσε δε στους στρατευμένους το γεγονός ότι πήγαιναν στην Κύπρο ως «λαθραίοι»³⁷⁰.

Οι Έλληνες αξιωματικοί που θα αναλάμβαναν επιτελικές ή καίριες θέσεις ως διοικητές μονάδων της Μεραρχίας ενημερώνονταν «επιμελώς» για τα στρατιωτικά, διπλωματικά, πολιτικά και κοινωνικά θέματα της Κύπρου³⁷¹, προφανώς σε μια προσπάθεια κεντρικής ιδεολογικής καθοδήγησης από την πλευρά του ΓΕΣ, η οποία όμως δεν αποτελεί- έως και σήμερα- εξαίρεση ή ειδική συνθήκη για τον Ελληνικό Στρατό. Ακόμα και σε χαμηλότερο επίπεδο, όπως στην περίπτωση του Ξιφαρά, η ενημέρωση παρότι σύμφωνα με τον ίδιο δεν ήταν διεξοδική, έγινε από τον Α/ΓΕΣ Ιωάννη Γεννηματά³⁷². Πάντως, κατά την άφιξη των μονάδων δεν έλειψαν τα οργανωτικά προβλήματα, ειδικά στους τομείς της επιλογής τοποθεσιών στρατοπέδευσης, του στρατωνισμού και της χαρτογράφησης³⁷³. Η μονάδα του Τεσσέρη, το «αντάρτικο τάγμα» όπως το αποκαλούσαν σύμφωνα με τον ίδιο οι φαντάροι των άλλων μονάδων, είχε ως αποστολή τη φύλαξη της παραλίας της Μόρφου από τουρκική απόβαση. Η απόσταση, όμως, από την Κακοπετριά έως τα παράλια ήταν μεγάλη και η κάλυψή της από τους φορτωμένους με όλμους και μπαζούκας στρατιώτες ήταν εξαιρετικά δυσχερής. «Κάθε φορά που επίκειτο απόβαση μας κατεβάζανε. Είχαμε ξεποδαριαστεί. Καθόμασταν δύο μέρες και πάλι πάνω. Αυτό το παιχνίδι παιζόταν συνέχεια», θυμάται ο Τεσσέρης³⁷⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον ίδιο η εκπαίδευση του τάγματος επί κυπριακού εδάφους ήταν πολύ καλύτερη από το Κυκίς, καθώς σχεδόν κάθε μέρα οι στρατιώτες πραγματοποιούσαν βολές, ενώ στο στρατόπεδο όλοι ήταν οπλισμένοι και σε επιφυλακή³⁷⁵.

Οι περισσότερες μαρτυρίες συντείνουν στην άποψη ότι η πλειοψηφία των αξιωματικών της Μεραρχίας ήταν «οι καλύτεροι αξιωματικοί»³⁷⁶, «αφρόκρεμα του Ελληνικού Στρατού»³⁷⁷, «ό,τι εκλεκτότερο διέθετε η Ελλάδα την περίοδο εκείνη»³⁷⁸.

³⁶⁹ Συνέντευξη Τεσσέρη, συνέντευξη Θεοδωρακάκου, Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, σ.59

³⁷⁰ Συνέντευξη Τεσσέρη, συνέντευξη Θεοδωρακάκου

³⁷¹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 33

³⁷² Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, σ.55

³⁷³ Συνέντευξη Τεσσέρη, συνέντευξη Θεοδωρακάκου και Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, σσ.55 και 58. Οι μονάδες των Τεσσέρη και Θεοδωρακάκου τοποθετήθηκαν σε εγκαταστάσεις παιδικών κατασκηνώσεων, με αποτέλεσμα να απαιτούνται πολλά και βαριά κατασκευαστικά έργα προκειμένου να μετατραπούν καταλλήλως οι χώροι. Ο Ξιφαράς θυμάται ότι «η πρώτη νύχτα ήταν πολύ άσχημη. Δεν ξέραμε ως αξιωματικοί που πηγαίνουμε και τι κάνουμε. Δεν είχαμε πρωτοβουλίες, μέχρι να ενημερωθούμε από τον Περίδη (...) Το θέμα του στρατωνισμού ήταν τεράστιο. Η μυστικότητα δεν μας επέτρεπε ν' αναπτυχθούμε όπως θα κάναμε στην Ελλάδα».

³⁷⁴ Συνέντευξη Τεσσέρη

³⁷⁵ ό.π.

³⁷⁶ Συνέντευξη Κιόσση

³⁷⁷ Συνέντευξη Αυγουστίδη

³⁷⁸ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 102

Μεταξύ αυτών, ο διοικητής της Μεραρχίας στρατηγός Δημήτριος Γεωργιάδης, ο διευθυντής Σχεδίων και Επιχειρήσεων της Μεραρχίας αντισυνταγματάρχη Δημήτριος Οπρόπουλος, οι επιτελείς ταγματάρχες Δημήτριος Δεμέστιχας και Αργύριος Κουμανάκος, ο διοικητής του Τάγματος στην Κερύνεια αντισυνταγματάρχη Ιωάννης Μπίσιας, ο διοικητής του Τάγματος στον ανατολικό Πενταδάκτυλο αντισυνταγματάρχη Ιάκωβος Βαζαίος, ο διοικητής του Τάγματος στην Κακοπετριά αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνος Πρωτοπαππάς κ. α.³⁷⁹. Πέραν του αξιόμαχου και των δυνατοτήτων τους, είναι βέβαιο πως η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρέτησαν στην Κύπρο είχαν εμπιστοσύνη καθ' όλη τη διάρκεια της υπηρεσίας τους στις Ένοπλες Δυνάμεις από το ιδανικό της Ένωσης, το οποίο και σκόπευαν να εκπληρώσουν στην Κύπρο³⁸⁰, ενώ είχαν ανδρωθεί και δράσει εντός του ασφυκτικού αντικομμουνιστικού πλαισίου της περιόδου από τον Εμφύλιο Πόλεμο έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Το δίπτυχο «Ένωση- αντικομμουνισμός» αποτέλεσε, όχι μόνο τη ιδεολογική βάση τους, αλλά το ελατήριο της δράσης τους επί του ελληνοκυπριακού εδάφους.

2.4 Οι πρώτες υπόνοιες της διχόνοιας και το διοικητικό χάος

Έως το τέλος του καλοκαιριού του 1964, όταν και ουσιαστικά ολοκληρώθηκε η αποστολή της Μεραρχίας στην Κύπρο, το ένοπλο σώμα αριθμούσε 957 αξιωματικούς και 7.328 οπλίτες³⁸¹, αποτελούμενο από τρία Συντάγματα Πεζικού, δύο Μοίρες Καταδρομών και μία Επιλαρχία με δύο Ίλες Αρμάτων³⁸². Η ελληνική δύναμη ήταν- εν αγνοία του Έλληνα Πρωθυπουργού³⁸³- κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτή που είχε αρχικά συμφωνηθεί μεταξύ του Γαρουφαλιά και του Κρανιδιώτη. Το γεγονός ότι ο Γαρουφαλιάς και η στρατιωτική ηγεσία κινούνταν ουσιαστικά ανεξαρτήτως του Παπανδρέου, υποδεικνύει τη διάθεση αυτονομησης του στρατεύματος από την πολιτική εξουσία, αλλά και την αδυναμία ελέγχου των Ενόπλων Δυνάμεων από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό της χώρας. Σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, ο Γαρουφαλιάς ανέλαβε εξολοκλήρου την εκτέλεση του εγχειρήματος, προκειμένου να μπορεί ο

³⁷⁹ ό.π., σ. 100-101

³⁸⁰ Συνέντευξη Λόττα. Κατά τον Μπονάνο: «Οι Έλληνες αξιωματικοί πάντα φλογίζονταν να πολεμήσουν στην Κύπρο», στο Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, σ. 27

³⁸¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 124

³⁸² Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 53

³⁸³ ό.π., σ.99. Ο Γαρουφαλιάς, μάλιστα, γράφει στο συγκεκριμένο σημείο πως αν προέκυπτε δημόσιο ζήτημα σε σχέση με την παρουσία και το μεγάλο αριθμό των ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο θα συμβούλευε τον Παπανδρέου να απαντήσει ότι «δεν γνωρίζει περί του θέματος». Θα εμφανιζόταν δηλαδή ο Έλληνας Πρωθυπουργός στη διεθνή κοινότητα ως αγνοών ένα από τα κεντρικά ζητήματα της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής της χώρας, ως δηλαδή ένας σχεδόν ανεύθυνος Πρωθυπουργός.

Παπανδρέου κάθε ανάμιξη σ' αυτό³⁸⁴. Πάντως, η όλο και αυξανόμενη δύναμη της Μεραρχίας θορύβησε τον Μακάριο³⁸⁵. Παρότι ο Αρχιεπίσκοπος δήλωνε ευγνώμων προς την Αθήνα για την αποστολή της Μεραρχίας³⁸⁶ θεώρησε τελικά σκόπιμο να εγείρει θέμα μέσω της πρεσβείας στον Γαρουφαλιά για τον ελλειμματικό τρόπο συντονισμού και διοίκησης των στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο. Ο Κρανιδιώτης ζήτησε από τον Γαρουφαλιά³⁸⁷ να υπαχθούν διοικητικά οι άνδρες της Μεραρχίας στην ΣΔΙΚ, άρα στην ελληνοκυπριακή κυβέρνηση, αίτημα που απορρίφθηκε πάραυτα. Η διαταγή ήταν εξαρχής ξεκάθαρη: Η Μεραρχία υπακούει κατευθείαν στο ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και πολεμάει μόνο σε περίπτωση τουρκικής εισβολής, υπό τη διοίκηση του στρατηγού Γρίβα. Αποκαλυπτικός είναι ο διάλογος που διημείφθη μεταξύ του Γεωργιάδη και του Μακαρίου, μία από τις φορές που ο Αρχιεπίσκοπος επισκέφθηκε στρατόπεδο της Μεραρχίας και συγκεκριμένα το 504 Τάγμα Πεζικού στην Αμμόχωστο. Όταν ο Μακάριος είδε μέσα στο δάσος πέντε άρματα Μ-47, αφού τα περιεργάστηκε είπε μεταξύ σοβαρού και αστείου στον Γεωργιάδη: «Στρατηγέ αυτά τα άρματα δεν μπορούμε, έτσι για επίδειξη δυνάμεως να τα περάσουμε μέσα από έναν τουρκοκυπριακό θύλακα;». Η απάντηση του Γεωργιάδη ήταν: «Μακαριότατε, τα άρματα αυτά θα κινηθούν μόνον όταν θα βγουν τουρκικά άρματα στις ακτές της Αμμοχώστου»³⁸⁸. Κατά τον Κιόσση, «ο Μακάριος είχε καταλάβει ότι η Μεραρχία ερχόταν γι' αυτόν, αλλά φοβόταν να συγκρουστεί μαζί της»³⁸⁹. Το καλοκαίρι, λοιπόν, του 1964 στο Προεδρικό Μέγαρο γνώριζαν ότι πέραν της αποστολής φύλαξης του κυπριακού εδάφους, η διογκωμένη Ελληνική Μεραρχία είχε και μια υπόρρητη, εν πολλοίς πολιτική αποστολή, που δεν ήταν άλλη από τον περιορισμό των κινήσεων του Μακαρίου.

Πλην των ανησυχιών που του δημιουργούσε η παρουσία της Μεραρχίας, ο Αρχιεπίσκοπος έπρεπε ν' αντιμετωπίσει τις δυσμενείς εξελίξεις στην Εθνική Φρουρά. Κατόπιν πιέσεων του Γρίβα ως διοικητή του ΕΜΕΚ και επειδή η επάνδρωση των μονάδων της δεν εξελισσόταν όπως είχε σχεδιαστεί³⁹⁰, καθώς εντός του εθελοντικού υπηρεσιακού πλαισίου συνεχίζονταν τα κρούσματα απειθαρχίας αλλά και οι

³⁸⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ.308. Αν πάντως ο Παπανδρέου δεν γνώριζε τον τετραπλασιασμό της ελληνικής στρατιωτικής, είναι απορίας άξιο γιατί όταν πληροφορήθηκε τους σχετικούς αριθμούς, συνέχισε να περιβάλλει με την εμπιστοσύνη του τον Γαρουφαλιά, στο ίδιο σ. 309

³⁸⁵ Σέρβας, *Κυπριακό*, σ.435

³⁸⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 104

³⁸⁷ ο. π. σ. 105

³⁸⁸ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 98-99

³⁸⁹ Συνέντευξη Κιόσση

³⁹⁰ Σύμφωνα με τον Γαρουφαλιά αφενός ήταν σχεδόν αδύνατο να στηθεί τόσο γρήγορα ένας μάχιμος αυτόνομος στρατός, αφετέρου οι Ελληνοκύπριοι δεν τηρούσαν τις χρονικές δεσμεύσεις τους και η στελέχωση των εθελοντικών ομάδων αργούσε χαρακτηριστικά, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 97

εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ των ανδρών των διαφόρων παρακρατικών οργανώσεων, η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση με νόμο που δημοσιεύθηκε στις 2 Ιουνίου 1964 ίδρυσε επισήμως την Εθνική Φρουρά³⁹¹ και θεσμοθέτησε υποχρεωτική εξάμηνη θητεία³⁹², καλώντας παράλληλα συγκεκριμένες κλάσεις προς κατάταξη³⁹³. Η πρόταση της υποχρεωτικής στρατολόγησης και της διάρθρωσης με βάση τα νέα αριθμητικά δεδομένα έγινε επί του Σχεδίου Αμύνης³⁹⁴ που είχε εκπονήσει στην Αθήνα ο Γρίβας, ενώ ως η εν ειρήνη «οροφή» των Εθνοφρουρών ορίστηκε σε 15.000 άνδρες³⁹⁵.

Αμέσως μόλις η θητεία έγινε υποχρεωτική, οι 5.000 εθελοντές που υπηρετούσαν ως Ειδικοί Αστυνομικοί συμπεριελήφθησαν στο νεοσυσταθέν σώμα, αρχικά ως «Ειδικές Δυνάμεις Εθνικής Φρουράς», για να υπαχθούν αργότερα κανονικά στις τάξεις της Εθνικής Φρουράς³⁹⁶. Λίγες μέρες μετά την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς, στις 9 Ιουνίου 1964, ο Γεωργιάδης, διαθέτοντας τη σχετική αρμοδιότητα³⁹⁷, απέσπασε στην Εθνική Φρουρά 91 άνδρες, οι οποίοι ανήκαν τυπικά στον Κυπριακό Στρατό και ενδιάμεσως είχαν μεταπηδήσει στη μεταβατική εθελοντική Εθνική Φρουρά. Μεταξύ τους οι Αζίνας, Μυριανθόπουλος, Φώτης, Κωνσταντίνου, Πανταζής, Μάρκου, Αυγουστής, Συμεωνίδης, καθώς και 63 ανθυπολοχαγοί και 21 υπαξιωματικοί³⁹⁸. Κατ' αυτόν τον τρόπο συνεχιζόταν η πορεία της εύπλαστης μάζας ένοπλων υποστηρικτών του Μακαρίου: Από την ΕΟΚΑ ή την υποστήριξη της ως σπουδαστές και απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων στον Κυπριακό Στρατό και το Δημόσιο. Από τον Κυπριακό Στρατό στην Οργάνωση. Από την Οργάνωση στην Ειδική Αστυνομία και από εκεί στην Εθνική Φρουρά, πάντοτε όμως υπό την επαγγελματική και μισθολογική σκέπη του Κυπριακού Στρατού. Στις 16 Ιουλίου 1964 οι αποσπασθέντες έφτασαν τους 182. Από τους συνολικά 218 αξιωματικούς και υπαξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού οι 182 υπηρετούσαν πλέον στην Εθνική Φρουρά, ενώ οι υπόλοιποι 36 στελέχωσαν τη λεγόμενη Προεδρική Φρουρά, δηλαδή τη δύναμη που προστάτευε τον Μακάριο, υπό τις διαταγές του Τάσου Μάρκου³⁹⁹. Ο Αρχιεπίσκοπος επιδιόταν σε μια αγωνιώδη προσπάθεια να ελέγξει όσο το δυνατόν

³⁹¹ Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», σ. 7-8

³⁹² Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 180

³⁹³ «Στα Όπλα!! Στα Όπλα!!», ήταν ο ενθουσιώδης τίτλος της εφημερίδας *Μάχη*, στις 5 Ιουνίου 1964

³⁹⁴ Ολόκληρο το Σχέδιο Αμύνης του Γρίβα στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 319-325

³⁹⁵ Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η Ίδρυση της Εθνικής Φρουράς», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 33, Ιανουάριος 2014, σσ. 6 και 13

³⁹⁶ Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας», σ.41

³⁹⁷ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ.59

³⁹⁸ Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η συγχώνευση του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 39, Ιανουάριος 2017, σ. 49

³⁹⁹ ό.π., σ. 49

μεγαλύτερο μέρος των ένοπλων δυνάμεων που βρίσκονταν επί του κυπριακού εδάφους.

Η Αθήνα είχε ήδη επιλέξει, σε μεγάλο βαθμό εν αγαστή συνεργασία με τον Γρίβα, τους επιτελικούς αξιωματικούς που θα πλαισιώναν τον Καραγιάννη ως διοικητή της ΣΔΙΚ και της Εθνικής Φρουράς, ενώ σε εξέλιξη βρισκόταν και η τοποθέτηση των μεσαίων και κατώτερων αξιωματικών ως διοικητών των επιμέρους μονάδων. Πλην του Πρόκου, ο οποίος όπως προαναφέρθηκε είχε διοριστεί υποδιοικητής της ΣΔΙΚ κατόπιν υπόδειξης του Γρίβα, στην Κύπρο υπηρετούσαν οι: Πέτρος Κεφάλας (Επιτελάρχης ΣΔΙΚ), Κων/νος Καρύδας (Β' Επιτελάρχης και Δ/κτης της Διοίκησης Τεθωρακισμένων), Δημήτριος Παπαδόπουλος (Δ/ντης 1^{ου} Γραφείου- υπεύθυνος για τις τοποθετήσεις των αξιωματικών που έφταναν στην Κύπρο), Λάμπρος Σταθόπουλος (Δ/ντης 2^{ου} Γραφείου), Ιωάννης Ντάβος (Δ/ντης 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου), Εμμανουήλ Μπερδαλής (Δ/ντης 4^{ου} Επιτελικού Γραφείου), Αγαμέμνων Γκράτσιος (Δ/κτης Καταδρομών) Γεώργιος Καρούσος (Δ/κτης 32^{ης} Μοίρας Καταδρομών), Θεόδωρος Θεοφιλογιαννάκος (υπασπιστής του Καραγιάννη και Δ/κτης Λόχου Στρατηγείου Εθνικής Φρουράς), Νικόλαος Ντερτιλής (Δ/κτης του 206 Τάγματος Πεζικού)⁴⁰⁰. Το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, όπως ονομάστηκε, στεγάστηκε τον Ιούλιο του 1964 στη Λευκωσία. Συνολικά υπό τη διοίκηση του ΓΕΕΦ τοποθετήθηκαν τότε 300 Ελλαδίτες αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, οι οποίοι είτε βρίσκονταν ήδη στην Κύπρο, είτε εστάλησαν εκεί μετά την επίσημη ίδρυση της Εθνικής Φρουράς. Η πλειοψηφία των ανωτέρω αξιωματικών- αρκετοί εκ των οποίων έγιναν μέλη του στενού ή ευρύτερου πυρήνα της χούντας των συνταγματάρχων- φέροντας το ίδιο όραμα με τους συναδέλφους τους της Μεραρχίας αποτέλεσαν, υπό την επιβλητική παρουσία του Γρίβα, τη μαγιά του άτυπου στρατιωτικού κινήματος αμφισβήτησης του Μακαρίου. Σε αυτό το ιδιότυπο μπρα ντε φερ που εξελισσόταν στις αρχές του καλοκαιριού του 1964 με έπαθλο τον έλεγχο των όπλων- και δη αυτών της Εθνικής Φρουράς, καθώς η Μεραρχία εξαρτάτο αποκλειστικά και μόνο από την Αθήνα- ο Διγενής είχε το πάνω χέρι. Σύμφωνα με τον Συμεωνίδη, ο οποίος υπηρετούσε τότε στο ΓΕΕΦ «οι περίπου 70 Ελληνοκύπριοι που υπηρετούσαμε στο Επιτελείο ήμασταν παραγκωνισμένοι. Τον έλεγχο είχαν πάντα οι Ελλαδίτες με εντολές από την Αθήνα»⁴⁰¹.

Η μακρόθεν επιρροή επί των στρατιωτικών πραγμάτων της Κύπρου δεν αρκούσε στον Γρίβα. Ήδη από τις 23 Μαΐου 1964 ο Διγενής με ένα μακροσκελές υπόμνημα που υπέβαλε στον Παπανδρέου επιχειρούσε να δραματοποιήσει την

⁴⁰⁰ Χρυσοστόμου, «Η Ίδρυση της Εθνικής Φρουράς», σσ. 10-11 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη διχοτόμηση*, σ. 142

⁴⁰¹ Συνέντευξη Συμεωνίδη

κατάσταση που επικρατούσε στο νησί, καταγγέλλοντας «αναρχία» στις τάξεις της ΣΔΙΚ, ανεπάρκεια δυνάμεων, ασάφεια στις επιμέρους αποστολές, κακό σχεδιασμό και δραστηριοποίηση «φατριών και τμημάτων χωρίς πειθαρχία». Ο Γρίβας ζήτησε- για πρώτη φορά επισήμως- να πάει στην Κύπρο, ειδάλλως θα αναγκαζόταν να «διαχωρίσει τη θέση» του, από τις επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης.⁴⁰² Πέντε μέρες μετά, στις 28 Μαΐου, στον Γρίβα απάντησε ο Γαρουφαλιάς, ο οποίος αφού έδωσε τις απαραίτητες εξηγήσεις για τις κινήσεις της Αθήνας, οι οποίες όπως τονίζε συναποφασίστηκαν παρουσία του Διγενή σε αλληλοδιάδοχες συσκέψεις που πραγματοποιήθηκαν στο Πεντάγωνο, διευκρίνισε ότι σχετικά με το αίτημα μετάβασης του Γρίβα στην Κύπρο αρμόδιος δεν είναι ο ίδιος, αλλά ως θέμα που «άπτεται της εξωτερικής πολιτικής» υπεύθυνος είναι ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως⁴⁰³. Αμέσως μετά τη λήψη της επιστολής του Γαρουφαλιά και κατόπιν της άρνησης του Παπανδρέου να του δώσει άδεια να μεταβεί στην Κύπρο, ο Γρίβας έστειλε στον Πρωθυπουργό επιστολή παραίτησης από το ΕΜΕΚ⁴⁰⁴. Τελικά, κατόπιν νέας παρέμβασης του Παπανδρέου, ο Γρίβας παρέμεινε στη θέση του, επιμένοντας όμως στα αιτήματά του, με κυρίαρχο τη δραστηριοποίησή του στο κυπριακό έδαφος⁴⁰⁵. Ήταν οι πρώτες απειλές και παλινωδίες του Διγενή, μέσω των οποίων αποδεικνυόταν ότι η διαχείρισή του από την ελληνική κυβέρνηση θα αποτελούσε έναν άγνωστο παράγοντα στη δύσκολη εξίσωση του Κυπριακού Ζητήματος.

Οι εσωτερικές εξελίξεις, όμως, είχαν διεθνή αντίκτυπο. Η δημοσίευση του νόμου ίδρυσης της Εθνικής Φρουράς προκάλεσε την οργή της Άγκυρας και έφερε αναστάτωση σε Ουάσινγκτον και Λονδίνο⁴⁰⁶. Οι Τούρκοι θεώρησαν ότι η οργάνωση ενός τακτικού ελληνοκυπριακού στρατού απειλούσε ευθέως όχι μόνο την τουρκοκυπριακή κοινότητα, αλλά και την ασφάλεια της χώρας. Έτσι, ήδη από τις 5 Ιουνίου 1964 κυκλοφόρησαν πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες οι τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις ετοίμαζαν στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο⁴⁰⁷. Ενώπιον του πλέον πιθανού μετά τον Μάρτιο 1964 ενδεχόμενου τουρκικής απόβασης, ο Πρόεδρος Τζόνσον ανέλαβε πρωτοβουλία παρέμβασης προς την Άγκυρα. Με μια επιστολή-

⁴⁰² Επιστολή Γρίβα σε Παπανδρέου, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σσ. 331-334

⁴⁰³ Επιστολή Γαρουφαλιά σε Γρίβα (28/5/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 339-342

⁴⁰⁴ Επιστολή Γρίβα σε Παπανδρέου (28/5/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 342-343

⁴⁰⁵ Επιστολή Γρίβα σε Παπανδρέου (29/5/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 343-344

⁴⁰⁶ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 131

⁴⁰⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 113

μνημείο διπλωματικής αυστηρότητας⁴⁰⁸, ο Τζόνσον διαμήνυε σε σχεδόν απειλητικούς τόνους στον Τούρκο Πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού ότι σε περίπτωση απόβασης, η οποία θα μπορούσε να προκαλέσει αντιστοίχως σοβιετική επίθεση στα βόρεια σύνορα Τουρκίας, οι ΗΠΑ, παρότι σύμμαχοι στο ΝΑΤΟ με την Άγκυρα θα παρέμεναν αμέτοχες. Επρόκειτο για μια σοβαρότατη πολιτική και διπλωματική ήττα της Άγκυρας⁴⁰⁹, που προκάλεσε την έξαρση του τουρκικού εθνικισμού και αντιαμερικανισμού. Η Ουάσινγκτον από την πλευρά της αναλάμβανε έκτοτε ακόμα μεγαλύτερη ευθύνη για όσα συνέβαιναν στην Κύπρο, εμφανιζόμενη ως εγγυήτρια της ομαλότητας και της πολιτικής διευθέτησης των πραγμάτων. Κατά τον Χατζηβασιλείου «Τα αμερικανικά συμφέροντα και το αμερικανικό γόητρο βρέθηκαν κατά τρόπο άμεσο μεταξύ των διακυβευμάτων του κυπριακού της δεκαετίας του 1960»⁴¹⁰. Το ύφος της επιστολής του Τζόνσον⁴¹¹ έδειχνε ότι οι ΗΠΑ δεν ήταν διατεθειμένες να διακινδυνεύσουν ούτε κατ' ελάχιστον μια πιθανή πολεμική σύγκρουση μεταξύ των δύο νατοϊκών δυνάμεων στην καίρια περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Η ανάληψη δράσης από την αμερικανική διπλωματία προκειμένου να βρεθεί κοινός τόπος για την άμεση διευθέτηση του Κυπριακού ήταν απλώς θέμα χρόνου. Ο Αμερικανός πρόεδρος είχε πεισθεί ότι η διαπραγμάτευση με τον Μακάριο είναι σχεδόν αδύνατη, καθώς σύμφωνα πάντα με την Ουάσινγκτον- ο Αρχιεπίσκοπος δεν ενδιαφερόταν για την ασφάλεια της Δύσης⁴¹². Αλλά και ο Παπανδρέου είχε πλέον κατανοήσει την κρισιμότητα της κατάστασης, αισθανόταν δε ότι έχανε τον έλεγχο των εξελίξεων. Μετά τη συνάντησή του με τον Αμερικανό Υφυπουργό Εξωτερικών Τζορτζ Μπολ, απέστειλε στον πρόεδρο Τζόνσον μνημόνιο στο οποίο έθεσε το δίλημμα για την Κύπρο: «Νατοποίηση ή Κούβα»⁴¹³. Από εκείνο το σημείο και στο εξής οι Αμερικανοί άρχισαν να εργάζονται προς την κατεύθυνση της «νατοποίησης», της μεγιστοποίησης δηλαδή των ελληνικών και των τουρκικών συμφερόντων στην Κύπρο, προειδοποιώντας

⁴⁰⁸ Επιστολή του Προέδρου των ΗΠΑ Λύντον Τζόνσον προς τον Πρωθυπουργό της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού, 5 Ιουνίου 1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σσ. 346-349

⁴⁰⁹ Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων», σ. 311.

⁴¹⁰ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 398

⁴¹¹ Ο Μπολ χαρακτήρισε την επιστολή του Τζόνσον ως το πιο βάνουσο διπλωματικό έγγραφο που είχε δει ποτέ, στο George Ball, *The Past has Another Pattern. Memoirs George W. Ball*, (1982), σ. 350, στο https://archive.org/stream/BallGeorgeThePastHasAnotherPatternMemoirs/Ball%2C%20George%20-%20The%20Past%20Has%20Another%20Pattern%20%20Memoirs_djvu.txt

⁴¹² Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ.118

⁴¹³ Μνημόνιο του Γ. Παπανδρέου προς τον Πρόεδρο Λ. Τζόνσον, 15/ 6/ 1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 369: «Το Κυπριακό πρόβλημα έπαυσε να είναι θέμα ελληνο- τουρκικό. Έγινε πλέον πρόβλημα των δύο κόσμων... Η Νατοποίηση δύναται να κατορθωθεί μόνο δια της Ενώσεως με την Ελλάδα. Ως αποτέλεσμα της Ενώσεως ολόκληρη η νήσος, αφού θα είναι μέρος της Ελλάδας, θα ηδύνατο να γίνει βάση του ΝΑΤΟ όπως και η Κρήτη. Ο εσωτερικός Κομμουνισμός της νήσου θα μειωθεί σημαντικά όπως και στην Ελλάδα, όπου έφτασε σε ποσοστό 12%».

πάντως τον Παπανδρέου ότι στη διαπραγμάτευση που θα ακολουθούσε, η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να ξεκινήσει από διαλλακτικότερη θέση⁴¹⁴. Οι ΗΠΑ προσανατολίζονταν στη δημιουργία οδού για διμερείς επαφές μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας, με πρώτο βήμα την κλήση Παπανδρέου και Ινονού στις 24 Ιουνίου 1964 στην Ουάσινγκτον. Καίριο ρόλο επί της όλης διαδικασίας ανέλαβε ο έμπειρος Αμερικανός διπλωμάτης και πρώην υπουργός Εξωτερικών Ντην Άτσεσον⁴¹⁵.

Η συγκεκριμένη συγκυρία, με την Άγκυρα αφενός να έχει βρεθεί ένα βήμα πριν από την απόβαση, αφετέρου να είναι πληγωμένη ηθικά από την επιστολή Τζόνσον, τις δε ΗΠΑ να εντείνουν τις διπλωματικές προσπάθειες σύγκλισης, δεν ήταν ευνοϊκή για τον Γρίβα και τις βλέψεις του περί ηρωικής καθόδου στην Κύπρο⁴¹⁶. Όμως ο Διγενής είχε ήδη οργανώσει το μυστικό ταξίδι του τη μεγαλόνησο⁴¹⁷. Στις 12 Ιουνίου 1964 το πλοίο «Ελευθερία» του Ποταμιάνου προσέγγισε τις ακτές της Λεμεσού, όπου και αποβιβάστηκαν ο Γρίβας, μαζί με περίπου 500 Ελληνοκύπριους φοιτητές, εκπαιδευμένους στρατιωτικά στην Ελλάδα, οι οποίοι και θα αποτελούσαν ένα στενό «γριβικό» πυρήνα εντός των τάξεων των οπλιτών της Εθνικής Φρουράς⁴¹⁸. Αποδείχθηκε ότι οι πολιτικοί επικεφαλής αδυνατούσαν να ελέγξουν τον Διγενή, ο οποίος μάλιστα λίγες μέρες μετά παράκουσε τις αλληλοδιάδοχες εντολές του Παπανδρέου ν' επιστρέψει στην Ελλάδα⁴¹⁹. Η λαοπρόβλητη κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου υποτάχθηκε έτσι στις διαθέσεις του Γρίβα. Ο Γαρουφαλιάς αιτιολογεί την κάθοδο του Διγενή στην Κύπρο γράφοντας χαρακτηριστικά ότι «όπως διαμορφωνόταν η κατάσταση καλύτερα να πήγαινε κρυφά ο Γρίβας στην Κύπρο παρά να συγκρουόμασταν μαζί του»⁴²⁰. Ήταν η πρώτη απτή απόδειξη της αυτονομίας του Διγενή από την πολιτική εξουσία των Αθηνών. Το ταξίδι του Γρίβα έγινε γνωστό και στην αμερικανική πρεσβεία, γεγονός που οδήγησε τον Λαμπουίς να ζητήσει από τον

⁴¹⁴ Πρακτικά της συνάντησης στην Αθήνα, του Γ. Παπανδρέου και του Υφυπ. Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζορτζ Μπολ στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σ. 367 «Δεν πρέπει ν' αρχίσετε από το σημείο "ένωση και μόνο" ακόμα και αν εκεί καταλήξετε».

⁴¹⁵ Ριζάς, *Το Κυπριακό στην Κρίσιμη Καμπή*, σ. 34-35

⁴¹⁶ Κατά τον Γαρουφαλιά ο κύριος λόγος που η Αθήνα ήταν αρνητική στην κάθοδο του Γρίβα ήταν η αντίδραση της Άγκυρας, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 105. Όταν πια έγινε γνωστό ότι ο Γρίβας ήταν στην Κύπρο, σύσσωμος ο τουρκοκυπριακός Τύπος ερωτούσε για τις αιτίες καθόδου του στο νησί, εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 23/6/1964

⁴¹⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 184

⁴¹⁸ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 236-237

⁴¹⁹ Ο Υφυπ. Εξωτερικών της Ελλάδας Α. Παππάς πραγματοποίησε ειδικό ταξίδι στην Κύπρο για να «μαζέψει» τον Γρίβα στην Αθήνα. Η απάντηση του Διγενή ήταν χαρακτηριστική: «Ουδεμία δύναμη ή απειλή είναι δυνατόν να με εμποδίσει» στην Έκθεση στρατηγού Γρίβα προς Πρωθυπουργό, Υπ. Εθν. Άμυνας και Υπ. Εξωτερικών Ελλάδας με κοινοποίηση στον βασιλιά Κωνσταντίνο 20 Ιουνίου 1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 15- 18

⁴²⁰ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 113

Κωστόπουλο⁴²¹ την άμεση επιστροφή του Διγενή στην Ελλάδα⁴²². Οι εκκλήσεις έπεφταν η μία μετά την άλλη στο κενό⁴²³. Η πρώτη τραγική ειρωνεία ήταν ότι την ημέρα που ο Παπανδρέου έφθανε στις ΗΠΑ, αποκαλυπτόταν η παρουσία του Γρίβα στην Κύπρο⁴²⁴. Η δεύτερη, ότι ο Γεωρκάτζης, κατόπιν συνεννόησης με τον Μακάριο, ζητούσε από τον Γαρουφαλιά να παραμείνει ο Διγενής στο νησί, αλλά οι αρμοδιότητες διοίκησης των ελληνικών στρατευμάτων να περάσουν απευθείας στον Καραγιάννη και την ΣΔΙΚ⁴²⁵. Το δεύτερο σκέλος του αιτήματος απορρίφθηκε λίγες μέρες αργότερα με εύσχημο τρόπο⁴²⁶. Στο τέλος Ιουνίου 1964 σειρά αγγλικών εφημερίδων προέβλεπε «ρήξη Μακαρίου- Γρίβα και διαμελισμό», ενώ ο ίδιος ο Γρίβας σημείωνε σε ομιλία του ότι δεν ήρθε στην Κύπρο για να «κάνει πολιτική»⁴²⁷.

Πριν ακόμα γίνει δημοσίως γνωστό ότι ο Γρίβας βρίσκεται στην Κύπρο⁴²⁸, ο Διγενής είχε ξεκινήσει να ασκεί μια άνευ προηγουμένου πίεση στην Αθήνα, με στόχο την επίσημη ανάληψη επιπλέον καθηκόντων και αρμοδιοτήτων επί των ελληνικών και ελληνοκυπριακών ενόπλων δυνάμεων που βρίσκονταν στο νησί. Σε έκθεση, την οποία άνευ καμίας θεσμικής λογικής κοινοποίησε και στον βασιλιά Κωνσταντίνο⁴²⁹, ο Γρίβας κατήγγειλε ελλείμματα στην άμυνα του νησιού, κακή οργάνωση και λάθος τοποθετήσεις των δυνάμεων της Μεραρχίας που φθάνουν από την Ελλάδα, καθώς και γενικότερη αδιαφορία του Περίδη για τα στρατιωτικά τεκταινόμενα, ζητώντας παράλληλα να γίνουν οι απαραίτητες ενέργειες για να εκλείψουν τα φαινόμενα της

⁴²¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ερωτώμενος στις 21 Ιουνίου 1964 ο Κωστόπουλος από δημοσιογράφους σχετικά με τις πληροφορίες περί καθόδου του Διγενή στην Κύπρο απάντησε ότι «η Κυβέρνησις ουδεμία γνώσιν έχει διά τας κινήσεις του στρατηγού Γρίβα», Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 239. Ο Κωστόπουλος εμφανίστηκε έτσι ανεύθυνος και η κυβέρνηση παρουσιάστηκε ότι άγεται και φέρεται από τον Διγενή.

⁴²² Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ.114 και Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 239

⁴²³ Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως στην παρούσα εργασία ο Γρίβας ήταν πράγματι προσωπικότητα ανεξέλεγκτη. Γράφει σχετικά ο Σέρβας: «Οι ταγοί της Αθήνας έπρεπε να γνωρίζουν ότι ο Γρίβας δεν υπόκειται σε κανένα σύστημα πειθαρχίας (...) “Εγώ δεν είμαι αποσκευή”», είχε πει νωρίτερα, τον Μάιο, ο Διγενής, στο Σέρβας, *Κυπριακό*, σ.424. Κατά τον Σταύρου: «Όλοι ήξεραν ότι ο Γρίβας δεν κουμαντάρεται... Κανείς δεν μπορεί να τον κουμαντάρει», στη συνέντευξη Σταύρου. Η εφημερίδα *Τελευταία Ώρα* σημείωνε: «Ο Γρίβας δεν θα φύγει σύντομα από την Κύπρο», 26/6/1964.

⁴²⁴ «Είναι και πάλι ανάμεσά μας», εφημερίδα *Μάχη*, 24 Ιουνίου 1964

⁴²⁵ Γεωρκάτζης προς Γαρουφαλιά (21/6/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 18-20

⁴²⁶ Γαρουφαλιάς προς Γεωρκάτζη (29/6/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 69-71. «Το θέμα έχει πολλές πλευράς. Η επιθυμία μου είναι όπως αι εν Κύπρω Ελληνικά Δυνάμεις (...) παραμένουν μέχρι της τυχόν αποβάσεως υπό την άμεσον διοίκησιν και επίβλεψίν μου δια λόγους ενότητος και συνοχής», γράφει ο Γαρουφαλιάς στον Γεωρκάτζη.

⁴²⁷ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 29/6/1964

⁴²⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σαμψών στο κύριο άρθρο της *Μάχης* στις 24/6/1964, γράφει ξεκάθαρα ότι διαφωνεί με τη μυστική άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο.

⁴²⁹ Γενικότερα από εκείνο το σημείο και στη συνέχεια ο Γρίβας άρχισε να κοινοποιεί τις εκθέσεις και τα υπομνήματά του στον Κωνσταντίνο.

«σύγχυσης αρμοδιοτήτων» και των «βεβιασμένων ενεργειών»⁴³⁰. Ο Διγενής επεσήμανε ακόμα ότι η υπαγωγή της Μεραρχίας υπό τον Περίδη ήταν λανθασμένη επιλογή και πρότεινε να περάσει η αρμοδιότητα στην ΣΔΙΚ και συγκεκριμένα στον Πρόκο⁴³¹. Σε νέα έκθεση, με τους ίδιους αποδέκτες, στις 20 Ιουνίου ο Διγενής έθεσε ξανά τα θέματα της σύγχυσης των αρμοδιοτήτων και της ελλιπούς κεντρικής διοίκησης των μονάδων της Μεραρχίας, κατηγόρησε εκ νέου τον Περίδη, αυτή τη φορά ότι αποκρύπτει από τον ίδιο απόρρητα έγγραφα, ενώ εξέφρασε και την άποψη ότι ο Μακάριος δυσαρεστήθηκε από την παρουσία του στην Κύπρο⁴³². Στις 30 Ιουνίου στη νέα έκθεση του Γρίβα- πάντα με τους ίδιους αποδέκτες- γινόταν λόγος για «σοβαρά στρατιωτικά λάθη από την ελληνική στρατιωτική ηγεσία», για «εξάμβλωμα αρμοδιοτήτων διοικήσεως σε ένα νησί υπό αποβατική απειλή» και για «άνετη διαβίωση» της Μεραρχίας. Ο Διγενής αναρωτιόταν ποιες είναι οι «μαγικές δυνάμεις συντονισμού» που διέθετε το ΓΕΕΘΑ ώστε να είναι σε θέση να συντονίζει από την Αθήνα τις ενέργειες της Μεραρχίας, ενώ άφηνε υπονοούμενα και για την επάρκεια του Καραγιάννη στα δύσκολα καθήκοντα που είχε αναλάβει ως διοικητής της ΣΔΙΚ⁴³³. Ο Γρίβας στρεφόταν με κάθε τρόπο και σε κάθε ευκαιρία εναντίον όλων των λοιπών πυρήνων στρατιωτικής εξουσίας, προκειμένου να συγκεντρώσει τον έλεγχο του συνόλου των στρατευμάτων στα χέρια του. Εν μέσω αυτής της αλλοπρόσαλλης κατάστασης ο Καραγιάννης, θεωρώντας εαυτόν θιγμένο διότι δεν γνώριζε την ακριβή αποστολή της Μεραρχίας στην Κύπρο και αισθανόμενος ότι δεν διαθέτει την εμπιστοσύνη του ΓΕΕΘΑ, έστειλε επιστολή παραίτησης στον Μακάριο⁴³⁴. Η παραίτηση δεν έγινε μεν αποδεκτή, αλλά ήταν ακόμα ένας λίθος στον τοίχο της αμφισβήτησης και της απογοήτευσης που ορθωνόταν μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων πλευρών.

Όλα αυτά διαδραματιζόνταν τις ημέρες που ο Παπανδρέου βρισκόταν στις ΗΠΑ. Ο Έλληνας Πρωθυπουργός, παρά τις προαναφερθείσες υποδείξεις του Τζόνσον

⁴³⁰ Έκθεση Γρίβα «επί της Κύπρου στρατιωτικής καταστάσεως», προς τον Πρωθυπουργό, τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας και τον Υπουργό Εξωτερικών με κοινοποίηση προς τον βασιλέαν Κωνσταντίνον, 18/6/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 8-15

⁴³¹ ό.π.

⁴³² Έκθεση Γρίβα «επί της Κύπρου στρατιωτικής καταστάσεως» προς τον Πρωθυπουργό, τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας και τον Υπουργό Εξωτερικών με κοινοποίηση προς τον βασιλέαν Κωνσταντίνον, 20/6/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 15-18

⁴³³ Έκθεση Γρίβα «επί της Κύπρου στρατιωτικής καταστάσεως» προς τον Πρωθυπουργό, τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας και τον Υπουργό Εξωτερικών με κοινοποίηση προς τον βασιλέαν Κωνσταντίνον, 30/6/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 72-74

⁴³⁴ Καραγιάννης προς Μακάριο, Έκθεση Γρίβα «επί της Κύπρου στρατιωτικής καταστάσεως» (προς τον Πρωθυπουργό, τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας και τον Υπουργό Εξωτερικών με κοινοποίηση προς τον βασιλέαν Κωνσταντίνον, 30/6/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 74-76. Ενδιαφέρον είναι το στοιχείο που παραθέτει ο Καραγιάννης, ότι οι διοικητές των επιμέρους μονάδων της Μεραρχίας δεν πραγματοποίησαν ούτε την εθιμοτυπική επίσκεψη στη ΣΔΙΚ.

για την τήρηση διαλλακτικότερης στάσης στις διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους, αλλά και παρά τη δική του παρέμβαση με τίτλο «νατοποίηση ή Κούβα», εμφανίστηκε στην Ουάσινγκτον αδιάλλακτος, απέρριψε την πρόταση του Αμερικανού Προέδρου για απευθείας συνάντηση με τον τούρκο ομόλογό του, ενώ κατά την επιστροφή του στην Αθήνα έκανε λόγο για έναν νέο «ανένδοτο αγώνα» με αποκλειστικό σκοπό την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα⁴³⁵. Στις 3 Ιουλίου και κατά τη διάρκεια ομιλίας του στην Βουλή ο Παπανδρέου απέρριψε την περίπτωση της Ένωσης δια «ανταλλάγματος»⁴³⁶, που αποτελούσε τη βάση του Σχεδίου Άτσεσον, ενώ την ίδια ημέρα η κυβέρνησή του υπέκυπτε ουσιαστικά αμαχητί στις απαιτήσεις του Γρίβα. Ο Γαρουφαλιάς ενημέρωσε με επιστολή τον Διγενή ότι αναλάμβανε τη νεοουσταθείσα Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου (ΑΣΔΑΚ)⁴³⁷ και καθίστατο «ουσιαστικά υπεύθυνος για όλη την στρατιωτική οργάνωση της άμυνας της Κύπρου»⁴³⁸. Παρά το γεγονός αυτό, το οργανωτικό χάος, με αμιγώς ελληνικά χαρακτηριστικά, συνέχισε να υπάρχει, καθώς πλην του Γρίβα παρέμεναν ενεργά και τα υπόλοιπα κέντρα εξουσίας, τόσο στην Κύπρο, όσο και στην Αθήνα: Ο Καραγιάννης ήταν διοικητής της Εθνικής Φρουράς, δηλαδή των ελληνοκυπριακών δυνάμεων, στις οποίες υπηρετούσαν αποκλειστικά ελληνοκύπριοι οπλίτες, με ελλαδίτες αξιωματικούς στη διοίκηση και τα επιτελεία. Η Εθνική Φρουρά υπαγόταν όμως στην Κυπριακή Κυβέρνηση, καθώς είχε ιδρυθεί με νόμο ψηφισμένο από την Κυπριακή Βουλή και πολιτικός προϊστάμενός της ήταν ο Γεωρκάτζης. Ο Περίδης αντικαταστάθηκε από τον αντιστράτηγο Γεωργιάδη, ο οποίος ανέλαβε διοικητής της ΕΛΔΥΚ και τυπικά της Μεραρχίας. Η Μεραρχία όμως υπαγόταν αποκλειστικά και αυστηρώς στην Αθήνα. Στις 13 Ιουλίου ο Γρίβας, αφού τόνισε ότι δια της ίδρυσης του ΑΣΔΑΚ και της απομάκρυνσης του Περίδη αποκαταστάθηκε η ενότητα, ενημέρωσε την ελληνική κυβέρνηση πως η άφιξη της Μεραρχίας στην Κύπρο ήταν γνωστή σε όλους, κατηγορώντας γι' αυτό τον Μακάριο και τους Ελληνοκύπριους, ενώ σε αυστηρούς τόνους έψεγε και πάλι το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και το ΓΕΕΘΑ διότι κρατούσαν τη Μεραρχία εκτός των αρμοδιοτήτων της ΑΣΔΑΚ, δηλαδή του ιδίου. Για τον Γρίβα η διοικητική εξάρτηση της Μεραρχίας

⁴³⁵ Εφημερίδα *Ελευθερία*, 1 έως 4/7/1964. Στην ομιλία του στη Βουλή στις 3 Ιουλίου ο Παπανδρέου εμφανίστηκε αδιάλλακτος, δηλώνοντας ότι η ιδέα του ανταλλάγματος έναντι της Ένωσης δεν δύναται καν να μπει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Η άποψη του Μπολ για τον Παπανδρέου είναι ενδεικτική της εν γένει αντιμετώπισης του Έλληνα πρωθυπουργού από την Ουάσινγκτον: «Ο Παπανδρέου φαινόταν ηλικιωμένος, κουρασμένος και ανίκανος ν' αντιληφθεί την πραγματικότητα», στο Ball, *The Past has Another Pattern*, σ.353

⁴³⁶ Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων», σ. 317

⁴³⁷ Λάμπρου, «Η αμυντική θωράκιση της Κύπρου», σ.71. Υποτίθεται πως η ΑΣΔΑΚ δημιουργήθηκε για να αμβλυνθούν τα διοικητικά προβλήματα, καθώς και τα ζητήματα αρμοδιοτήτων.

⁴³⁸ Επιστολή Γαρουφαλιά σε Γρίβα (2/7/1964), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β' σ. 77

από την Αθήνα, ήταν «ακατανόητη»⁴³⁹. Την ίδια ώρα, ουδείς μπορούσε να διευκρινίσει τι ακριβώς νοείτο ως τουρκική εισβολή, πρόκληση ή άμυνα, ποιες ήταν δηλαδή οι ακριβείς προϋποθέσεις (που είχαν οριστεί ήδη από τον Απρίλιο του 1964) για ν' αναλάβει ο Γρίβας την αρχιστρατηγία όλων των ελληνικών και ελληνοκυπριακών δυνάμεων, της Μεραρχίας συμπεριλαμβανομένης. Έως τότε ο Διγενής δεν είχε τυπικά το δικαίωμα να μετακινήσει ούτε έναν οπλίτη της Μεραρχίας. Όλα αυτά συνέβαιναν στην επικράτεια ενός κυρίαρχου κράτους, ο Πρόεδρος και ο Υπουργός Άμυνας του οποίου ζητούσαν να έχουν αν όχι τον πρώτο, τουλάχιστον σημαίνοντα λόγο στις αποφάσεις. Με λίγα λόγια: Σε μια εξαιρετικά κρίσιμη στιγμή για τον Ελληνισμό, όλοι οι βασικοί παίκτες του ελληνικού και του ελληνοκυπριακού στρατοπέδου είχαν παράπονα ο ένας από τον άλλο. Η ευθεία παρεμβολή του Διγενή στις πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις αποτέλεσε το επιστέγασμα για την απαρχή της ρήξης. Ο Γρίβας αδυνατούσε να κατανοήσει τι σημαίνει η «αδέσμευτος ανεξαρτησία» που είχε αρχίσει να επαγγέλλεται ο Μακάριος, αναρωτώμενος γιατί ο Αρχιεπίσκοπος δεν μιλούσε πλέον («ούτε λέξη») για την Ένωση. Κατά τον Διγενή, οι αοριστίες του Μακάριου επέτρεπαν «στους κομμουνιστές και τους ανθενωτικούς να αναπτύσσουν την προπαγάνδα τους»⁴⁴⁰.

2.5 Το «φιάσκο της Μανσούρας»

Η ευρύτερη περιοχή της Τυλληρίας στη βόρεια Κύπρο, η οποία εκτείνεται σε μήκος περίπου 30 χιλιομέτρων μεταξύ των κόλπων της Χρυσοχούς και της Μόρφου και περιλαμβάνει τα παραλιακά χωριά Μανσούρα και Κόκκινα, καθώς και τα μεσόγεια χωριά Άγιος Θεόδωρος, Αϊγιωρκούδι, Λεύκα, Σελλάιν τ' Απλή, αποτελούσε μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963 τον μοναδικό τουρκοκυπριακό θύλακα με μέτωπο στη θάλασσα⁴⁴¹ και μάλιστα απέναντι από την Τουρκία. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι Τούρκοι είχαν χρησιμοποιήσει επανειλημμένως τις ακτές της Τυλληρίας για την αποβίβαση ενόπλων δυνάμεων και στρατιωτικών εφοδίων, γεγονός που είχε καταγραφεί από τον ελληνοκυπριακό Τύπο, ενώ και ο Γρίβας σε έκθεσή του

⁴³⁹ Επιστολή Γρίβα προς Γαρουφαλιά, με κοινοποίηση στον Γ. Παπανδρέου και τον βασιλιά Κωνσταντίνο, 13/ 7/ 1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 93

⁴⁴⁰ Επιστολή Γρίβα προς τον Παπανδρέου με θέμα τη συνομιλία του με τον Μακάριο. Κοινοποίηση στον βασιλιά και τους Υπουργούς Εξωτερικών και Άμυνας της Ελλάδας, 21/7/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 99-101 και Επιστολή Γρίβα προς τον Υπουργό Εξωτερικών Στ. Κωστόπουλο με κοινοποίηση στον Βασιλιά, τον Πρωθυπουργό και τον Υπουργό Άμυνας της Ελλάδας, 3/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 102-106

⁴⁴¹ Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 30, Ιούλιος 2012, σ. 35

με θέμα τις ανάγκες άμυνας της Κύπρου είχε επισημάνει την περιοχή αφενός ως το καλύτερο ορμητήριο προπαρασκευής ομάδων ανορθόδοξου πολέμου (στα βουνά νοτιώς της Μανσούρας δρούσαν πολλές από τις αντάρτικες ομάδες της ΕΟΚΑ την περίοδο 1955-59), αφετέρου ως το κατεξοχήν προσφορότερο μέρος για την έναρξη μιας πιθανής τουρκικής απόβασης⁴⁴². Μάλιστα, αμέσως μόλις ο Διγενής εγκαταστάθηκε στην Κύπρο ζήτησε από τον Γαρουφαλιά το «πράσινο φως» για να επιτεθεί εναντίον του Τουρκοκυπριακού θύλακα της Μανσούρας⁴⁴³, χωρίς όμως να λάβει θετική απάντηση. Λίγο αργότερα, στις 28 Ιουνίου 1964 ο Γρίβας είχε συμφωνήσει σε κατ' ίδιαν συνάντησή του με τον Μακάριο ότι ο θύλακας πρέπει να διαλυθεί, δίνοντας μάλιστα και οδηγία εκπόνησης επιχειρησιακού σχεδίου στον Καραγιάννη, ο οποίος όμως την αγνόησε⁴⁴⁴, προφανώς τηρώντας τις εντολές της Αθήνας περί κεντρικής χάραξης των πολιτικών και στρατιωτικών ενεργειών στην Κύπρο.

Στις 10 Ιουλίου 1964 οι Τουρκοκύπριοι προώθησαν ακόμα περισσότερο τις θέσεις τους στην περιοχή, καταλαμβάνοντας το ύψωμα Λωρόβουνος, αποκόπτοντας έτσι τον κύριο δρόμο που ένωνε τη Μόρφου με την πόλη της Χρυσοχούς και κατ' επέκταση με την Πάφο⁴⁴⁵. Οι κινήσεις των Τουρκοκυπρίων αποκάλυπταν ότι ενδεχομένως να βρισκόταν σε εξέλιξη μια προσπάθεια ένωσης του θύλακα της Τυλληρίας αρχικά με αυτόν του Λιμνίτη, μετά με τη Λεύκα και τέλος με τον κυριότερο και μεγαλύτερο τουρκοκυπριακό θύλακα, αυτόν της Λευκωσίας- Αγύρτας⁴⁴⁶. Σε μια τέτοια περίπτωση, η πιθανολογούμενη τουρκική απόβαση θα διευκολύνετο σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό, καθώς επί της ουσίας ολόκληρο το βορειοανατολικό μέρος της Κύπρου θα βρισκόταν υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο. Η κατάσταση στην ευρύτερη περιοχή της Μανσούρας ήταν έκρυθμη. Επιτόπιο ρεπορτάζ της *Μάχης* στις 26 Ιουλίου 1964 τιτλοφορείτο «Μανσούρα: Πόλεμος, μίσος, θάνατος», ενώ η Τυλληρία χαρακτηριζόταν ως «επίκεντρο της τουρκικής τρομοκρατίας»⁴⁴⁷.

Την 1^η Αυγούστου, κι ενώ είχαν μεσολαβήσει μάταια ελληνοκυπριακά διαβήματα προς την Ειρηνευτική Δύναμη του ΟΗΕ για να εγκαταλείψουν οι τουρκοκυπριακές δυνάμεις το ύψωμα, μεταφέρθηκε στην περιοχή υπό τη διοίκηση του

⁴⁴² Έκθεση Γρίβα προς την Ελληνική Κυβέρνηση και τον διοικητή της ΣΔΙΚ στρατηγό Καραγιάννη, στο 27/5/1964, Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', σσ. 335-339

⁴⁴³ Επιστολή Γρίβα σε Γαρουφαλιά, εισήγηση για την εξάλειψη όλων των Τουρκικών θυλάκων, 18/6/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σσ. 7- 8

⁴⁴⁴ Έκθεση Γρίβα για τη μάχη της Μανσούρας, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 133-139

⁴⁴⁵ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 74-75 και Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», σ. 36

⁴⁴⁶ Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», σ. 35

⁴⁴⁷ Εφημερίδα *Μάχη*, 26/7/1964

ταγματάρχη Νικόλαου Ντερτιλή το 206 Τάγμα Πεζικού της Εθνικής Φρουράς, το οποίο εγκαταστάθηκε μεταξύ των χωριών Άνω και Κάτω Πύργος, με αποστολή να παρεμποδίσει την περαιτέρω επέκταση των Τουρκοκύπριων⁴⁴⁸. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ακόμα μέχρι σήμερα δεν έχει ξεκαθαριστεί ποιος έδωσε την εντολή στο 206 Τ.Π., το οποίο έδρευε στο Μπογάζι να κινηθεί, μόλις ένα μήνα μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής του⁴⁴⁹, προς την Τυλληρία. Ο Αγγελίδης, ο οποίος μετατέθηκε στο 206 Τ.Π. αμέσως μετά την έκδοση του νόμου θέσπισης της Εθνικής Φρουράς, θυμάται ότι ο Ντερτιλής διέταξε όλο το προσωπικό, πλην των «φοιτητών», να μπει στα φορτηγά, χωρίς να δώσει περαιτέρω εξηγήσεις ούτε για τον προορισμό, ούτε για την αποστολή του Τάγματος⁴⁵⁰. Όταν το 206 Τ.Π έφθασε στην περιοχή, πάντα σύμφωνα με τα λεγόμενα του Αγγελίδη, στρατοπέδευσε και οι άνδρες του, οι οποίοι νόμιζαν ότι βρίσκονται εκεί για αναγνώριση, αντιμετώπισαν ήδη από τις πρώτες ώρες βασικά προβλήματα σε θέματα τροφοδοσίας και ύδρευσης, γεγονός που κατέστησε τη διαβίωσή τους εξαιρετικά δυσχερή⁴⁵¹. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι δεν υπήρχε ούτε κεντρικός και συνολικός σχεδιασμός, ούτε λεπτομερής οργάνωση και στοχοθεσία της επιχείρησης μετάβασης του 206 Τ.Π. λίγο έξω από τον τουρκοκυπριακό θύλακα. Σε έκθεση που υπέβαλε το ΓΕΕΦ στον Γαρουφαλιά, μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων της Τηλλυρίας, διευκρινιζόταν ότι «την 1/8/1964 επραγματοποιήθη η κίνησης του 206 Τ.Π. εις περιοχήν ΣΤΑΥΡΟΥ ΨΩΚΑΣ με αποστολή να περισχέση στενώς τα υφιστάμενα προγεφυρώματα Μανσούρας- Λιμνίτη και να απαγορεύσει πάση θυσία διεύρυνσιν τούτων, συμπιέζον τον εχθρόν όσον το δυνατόν εγγύτερον προς την θάλασσαν»⁴⁵². Παρόλα αυτά, από την έρευνα δεν προκύπτει γραπτή διαταγή είτε από το 3^ο Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΕΦ, είτε από τον Γρίβα, είτε από τον Καραγιάννη. Πάντως, επίσης την 1^η Αυγούστου, ο Γαρουφαλιάς σε συνέντευξη που παραχώρησε στον εκδότη της *Μάχης* Νίκο Σαμψών δήλωσε, σχετικά με τα όσα συνέβαιναν στην Τυλληρία, ότι «η Ελλάδα είναι έτοιμη δια τον πόλεμον εάν η Τουρκία πραγματοποιήσει τις απειλές της».

Τις ημέρες εκείνες βρίσκονταν σε εξέλιξη στη Γενεύη άτυπες παρασκηνακές διαβουλεύσεις μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας, με τη διαμεσολάβηση του Άτσεσον, προκειμένου να επιτευχθεί ο πολυπόθητος συμβιβασμός, επί του ομώνυμου Σχεδίου⁴⁵³. Ενόψει αυτού του ενδεχομένου, ο Παπανδρέου κάλεσε στις 5 Αυγούστου

⁴⁴⁸ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 75

⁴⁴⁹ Συνέντευξη Αγγελίδη

⁴⁵⁰ ό.π.

⁴⁵¹ ό.π.

⁴⁵² Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 149

⁴⁵³ Βασική πρόβλεψη του Σχεδίου Άτσεσον ήταν η Ένωση του μεγαλύτερου μέρους της Κύπρου με την Ελλάδα, εκτός της περιοχής που περιέβαλε τις βρετανικές βάσεις και της χερσονήσου της Καρπασίας, που αντιστοιχούσε περίπου στο 11% του κυπριακού εδάφους, στο Ριζάς, *Το Κυπριακό στην Κρίση*

στην Αθήνα τους Γρίβα και Καραγιάννη για να τους διαμηνύσει ότι οι ελληνικές και οι ελληνοκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν στην Κύπρο θα έπρεπε να επιδείξουν τις επόμενες ημέρες απόλυτη ψυχραιμία και ν' αποφύγουν οποιαδήποτε μορφή αιμαχίες με τους Τουρκοκύπριους⁴⁵⁴. Στη σύσκεψη που έγινε την ίδια ημέρα στο Καστρί ο Παπανδρέου υπογράμμισε στους διοικητές της ΑΣΔΑΚ και της ΣΔΙΚ αντιστοίχως ότι δεν πρέπει να πραγματοποιηθεί καμία ενέργεια χωρίς προηγουμένως ενημέρωση και έγκριση της κυβέρνησης. Ο Γρίβας και ο Καραγιάννης, ο οποίος βάσει του ρεπορτάζ της *Μάχης* βρισκόταν στην Αθήνα τουλάχιστον από την 1^η Αυγούστου⁴⁵⁵, συμφώνησαν⁴⁵⁶. Οι δυο στρατιωτικοί ηγέτες, λοιπόν, είτε δεν γνώριζαν ότι ήδη από την 1^η Αυγούστου βρισκόταν η συγκεκριμένη στρατιωτική επιχείρηση σε εξέλιξη, είτε θεώρησαν σκόπιμο να το αποκρύψουν. Όποιο και από τα δύο τινά αποδειχθεί στο μέλλον ως πραγματικό, βέβαιο είναι πως έχουμε να κάνουμε με ακόμα μια αποκόλληση της στρατιωτικής από την πολιτική εξουσία, εν μέσω μάλιστα μιας κρίσιμότητας συγκυρίας για το Κυπριακό Ζήτημα. Το γεγονός ότι ο Καραγιάννης έλειπε την 1^η Αυγούστου από την Κύπρο οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι αν το 206 Τ.Π δεν κινήθηκε αυτόνομα προς την Τυλληρία, τότε έλαβε σχετική διαταγή ή από τον Γρίβα, ο οποίος φέρεται ν' αναχώρησε για την Αθήνα την 1^η Αυγούστου⁴⁵⁷ ή από τον Πρόκο, ως υποδιοικητή της ΣΔΙΚ. Άξιο αναφοράς είναι επίσης το στοιχείο, ότι η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε απαραίτητο να ενημερώσει στις 3 Αυγούστου τον Γρίβα για τις λεπτομέρειες του Σχεδίου Άτσεσον που συζητείτο στη Γενεύη, ώστε να βολιδοσκοπήσει τις προθέσεις του⁴⁵⁸. Μια μέρα μετά, σύμφωνα με σήμα του ΓΕΕΘΑ οι δύο τορπιλάκατοι, «Φαέθων» και «Αρίων», τις οποίες είχε μόλις στο τέλος Ιουλίου αγοράσει και εξοπλίσει η Κυπριακή Κυβέρνηση στο πλαίσιο των ενεργειών για τη συγκρότηση του Κυπριακού Ναυτικού⁴⁵⁹, βομβάρδισαν μικρά τουρκοκυπριακά σκάφη στο λιμάνι των Κοκκίνων⁴⁶⁰. Στο σήμα, το οποίο κλείνει με την οδηγία προς τη ΣΔΙΚ για αποφυγή κάθε περαιτέρω πρόκλησης, αποκαλύπτεται ότι το ΓΕΕΘΑ

Καμπή, σ. 36-37. Σε περίληψη οι όροι του πρώτου Σχεδίου Άτσεσον στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.233-235.

⁴⁵⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 150

⁴⁵⁵ «Σύσκεψη Γαρουφαλιά με Γεωρκάτζη, Γεννηματά και Καραγιάννη στην Αθήνα». Εφημερίδα *Μάχη*, 1/8/1964

⁴⁵⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς- Κύπρος*, σ. 150. Μάλιστα, σύμφωνα με την έρευνα του Λάμπρου, οι στρατηγοί υποσχέθηκαν ότι ακόμα και σε περίπτωση τουρκικών προκλήσεων θα δείξουν αυτοσυγκράτηση, στο Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», σ. 35

⁴⁵⁷ «Ανεχώρησε για την Αθήνα ο Γρίβας», εφημερίδα *Μάχη*, 2/8/1964

⁴⁵⁸ Επιστολή Γρίβα προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Στ. Κωστόπουλο, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 254-255

⁴⁵⁹ Λεπτομέρειες στο Κ. Δημητριάδης, Γ. Δεμέστιχας, *Ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, (χωρίς ημερομηνία)

⁴⁶⁰ Σήμα ΓΕΕΘΑ προς στρατιωτική ηγεσία της Κυπριακής Εθνικής Φρουράς, 4/ 8/ 1964, ώρα 7: 30 μμ, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β, σ. 107.

αγνοούσε τα πάντα περί της επιθετικής ενέργειας⁴⁶¹. Η σύσκεψη στο Καστρί συνεχίστηκε και στις 6 Αυγούστου, όταν δηλαδή στην Τυλληρία βρισκόταν σε εξέλιξη κανονική πολεμική σύρραξη μεταξύ των ελληνοκυπριακών και των τουρκοκυπριακών δυνάμεων. Αλλά ούτε τότε η κυβέρνηση ενημερώθηκε για την κατάσταση⁴⁶². Παράλληλα, η ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία, ούσα σε γνώση των στρατιωτικών ενεργειών στην Τυλληρία, όχι μόνο δεν διέταξε, ως όφειλε καθότι προϊστάτο της Εθνικής Φρουράς, την απόσυρση των δυνάμεων, αλλά φαίνεται ότι υποστήριξε την επιχείρηση.

Οι μάχες μεταξύ των Ελληνοκυπριακών και των Τουρκοκυπριακών δυνάμεων ξεκίνησαν τις πρώτες πρωινές ώρες της 6^{ης} Αυγούστου 1964, όταν κατόπιν πρωτοβουλίας του διοικητή του 206 Τ.Π. Νικόλαου Ντερτιλή⁴⁶³ επιχειρήθηκε η κατάληψη δύο υψωμάτων, με στόχο τη βελτίωση των θέσεων του Τάγματος. Οι Τουρκοκύπριοι, ανταπάντησαν από θέση ισχύος και έως το μεσημέρι οι συγκρούσεις είχαν γενικευθεί⁴⁶⁴. Σύμφωνα με τον Μπήτο, ο οποίος τότε υπηρετούσε στο 3^ο Επιτελικό Γραφείο της Μεραρχίας, λειτουργούσε ως σύνδεσμος με την περιοχή της Τυλληρίας και λάμβανε γνώση κάθε διατεταγμένης υπηρεσιακής ενέργειας, ο «ανόητος αξιωματικός (σσ: εννοεί τον Ντερτιλή) χωρίς εκτίμηση της τακτικής κατάστασης και χωρίς την έγκριση των προϊσταμένων του, αυτοβούλως και με δική του ευθύνη- εκδιώξας την τοπική ειρηνευτική δύναμη των Σουηδών που παρεμβάλοντο άρχισε τη στρατιωτική επιχείρηση στις 4 προς 5 Αυγούστου κατά του υψώματος Λωρόβουνο, φυσικά ανεπιτυχώς και με τέσσερις νεκρούς εθνοφρουρούς. Την επιχείρηση συνέχισε και στις 5 και 6 Αυγούστου και έτσι ρυμούλκησε την Εθνική Φρουρά να εμπλακεί στην επιχείρηση με τη συγκατάθεση όμως και του ΓΕΕΦ»⁴⁶⁵. Η συγκατάθεση του ΓΕΕΦ, την οποία αναφέρει ο Μπήτος, έγκειται στη διαταγή του Πρόκου, ως διοικητή λόγω της απουσίας των Γρίβα και Καραγιάννη, στις 14:30 της 6^{ης} Αυγούστου να μεταβεί στην Τυλληρία ο διοικητής του 8^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Πάφου αντισυνταγματάρχης Πλάτων Χουχούλης, προκειμένου ν' αναλάβει τη διοίκηση και του 12^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Μανσούρας και να προπαρασκευάσει

⁴⁶¹ Σύμφωνα με τον Δημητριάδη, ο οποίος υπηρετούσε τότε στην Κύπρο, η διαταγή για τη ναυτική επίθεση εναντίον των Τουρκοκυπρίων δόθηκε είτε από τον Πέτρο Αραπάκη, ο οποίος υπηρετούσε τότε ως Ναυτικός Σύνδεσμος μεταξύ του Βασιλικού και του Κυπριακού Πολεμικού Ναυτικού, είτε από τον Γρίβα, συνέντευξη Δημητριάδη.

⁴⁶² Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 150

⁴⁶³ Την πρωτοβουλία του Ντερτιλή επιβεβαιώνει ο διοικητής της 31^{ης} Μοίρας Καταδρομών της Εθνικής Φρουράς ταγματάρχης Γεώργιος Καρούσος», στο Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 106

⁴⁶⁴ Σήμα από ΓΕΕΦ προς Αθήνα- ΓΕΕΘΑ, 6/8/1964, ώρα 07:30 π.μ, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 107 και Σήμα από ΓΕΕΦ προς ΓΕΕΘΑ, 6/8/1964, 04:20 μ.μ. στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 108

⁴⁶⁵ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 107

την επιχείρηση κατάληψης του Λωρόβουνου⁴⁶⁶, την οποία δεν είχε πετύχει ο Ντερτιλής. Κατά τον Κρανιδιώτη ήταν η σφοδρή ένοπλη αντιπαράθεση που υποχρέωσε τον Πρόκο να διατάξει την κλιμάκωση των ενεργειών⁴⁶⁷. Έτσι από το μεσημέρι της 6^{ης} Αυγούστου, ενώ τα μηνύματα που είχαν δοθεί ήδη την προηγούμενη μέρα στους Γρίβα και Καραγιάννη ήταν εμφανώς αποτρεπτικά, η παραμένουσα στην Κύπρο ανώτατη ηγεσία των Ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων είχε εμπλακεί σε πολεμική αναμέτρηση με τους Τουρκοκύπριους⁴⁶⁸. Μπορεί μεν η πρωτοβουλία να ανήκε στον Ντερτιλή, αλλά ήταν η ηγεσία του ΓΕΕΦ αυτή που αποφάσισε να παραβλέψει τις διαταγές της πολιτικής εξουσίας των Αθηνών. Έως τις απογευματινές ώρες της 6^{ης} Αυγούστου στην περιοχή είχε φτάσει ολόκληρο το 8^ο Τακτικό Συγκρότημα, η 31^η Μοίρα Καταδρομών υπό τον ταγματάρχη Γεώργιο Καρούσο και με υποδιοικητή τον λοχαγό Μιλτιάδη Λάσκαρη, μία πυροβολαρχία της 188 ΜΠΠ με δύο αντιαεροπορικά στοιχεία υπό τον υπολοχαγό Φώτη Πασσά, συνοδεία και του διοικητή της Μοίρας Βασιλείου Δικαϊάκου, καθώς και ένας ουλαμός τεθωρακισμένων⁴⁶⁹. Το ίδιο απόγευμα επέστρεψαν στην Κύπρο οι Γρίβας και Καραγιάννης και αφού ενημερώθηκαν από τον Πρόκο συμμετείχαν σε έκτακτο Υπουργικό Συμβούλιο που πραγματοποιήθηκε στο Προεδρικό Μέγαρο της Λευκωσίας. Ο Μακάριος και οι Υπουργοί έδωσαν εντολή στον Γρίβα να «βελτιώσει και να σταθεροποιήσει» τις ελληνοκυπριακές θέσεις γύρω από τον τουρκοκυπριακό θύλακα⁴⁷⁰. Κατόπιν, ο Διγενής, ο οποίος ήταν ίσως ο μόνος άνθρωπος που θα μπορούσε εκείνη τη στιγμή να αποτρέψει την κλιμάκωση των επιχειρήσεων, θεώρησε σκόπιμο να μεταβεί, με ελικόπτερο, στην πρώτη γραμμή της μάχης, προκειμένου να ηγηθεί των ελληνοκυπριακών δυνάμεων. Στο πλευρό του βρισκόταν και ο Υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας της Κυπριακής Δημοκρατίας Πολύκαρπος Γεωρκάτζης⁴⁷¹, Υπενθυμίζεται ότι η επιχείρηση εκκαθάρισης του θύλακα ήταν από πολύ νωρίτερα στα άμεσα σχέδια της κυβέρνησης του Μακαρίου, στο πλαίσιο της γενικότερης πίεσης που ασκούσαν οι ελληνοκυπριακές αρχές έναντι του τουρκοκυπριακού στοιχείου καθ' όλη τη διάρκεια του 1964.

⁴⁶⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 149

⁴⁶⁷ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 240

⁴⁶⁸ «Δονείται η Τυλληρία», εφημερίδα *Μάχη*, 7/8/1964

⁴⁶⁹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ. 108 και Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 21

⁴⁷⁰ Επιστολή Γρίβα σε Βασιλιά 11/8/1964 στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.123. Στο σήμα της Ελληνικής Πρεσβείας Λευκωσίας (8/8/1964) προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας ο πρέσβης Δεληβάνης τονίζει ότι ενημερώθηκε από τον Καραγιάννη πως την εντολή έναρξης των επιχειρήσεων έδωσε ο Μακάριος κατά τη διάρκεια πολιτικοστρατιωτικής σύσκεψης υπό την προεδρία του, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.113

⁴⁷¹ Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», σ. 37

Οι μάχες συνεχίστηκαν υπό την ηγεσία του Γρίβα καθ' όλη τη διάρκεια της 7^{ης} Αυγούστου⁴⁷². Το πρωί της 8^{ης} Αυγούστου ο Γαρουφαλιάς έστειλε σήμα στη ΣΔΙΚ απαιτώντας τη διακοπή των επιθετικών ενεργειών «ενόψει σοβαροτάτων πολιτικών κινδύνων»⁴⁷³. Ο Γρίβας, όμως, ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει. Επικαλούμενος δυσχέρειες στις διαβιβάσεις και για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα απέφυγε να επικοινωνεί και να ενημερώνει το ΓΕΕΘΑ για τις κινήσεις του. Η αυτονόμηση του πρώην αρχηγού της ΕΟΚΑ από την κυβέρνηση των Αθηνών είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της⁴⁷⁴. Ενόψει των δραματικών εξελίξεων, με την Άγκυρα να απειλεί για ακόμα μία φορά με απόβαση και τουρκικά μαχητικά να υπερίπτανται πάνω από την πόλη της Χρυσοχούς⁴⁷⁵, ο Παπανδρέου απηύθυνε στη Λευκωσία το περίφημο μήνυμα: «Άλλα συμφωνούμε και άλλα πράττετε»⁴⁷⁶, καλώντας τους Γρίβα, Καραγιάννη, Γεωργιάδη και Μακάριο να συμμορφωθούν, καθώς «επακολουθούν δυσμενέστατα συνέπειαι». Αισθανόμενος βαρύντατα προσβεβλημένος από το μήνυμα του Παπανδρέου, ο Γρίβας παραιτήθηκε το ίδιο βράδυ⁴⁷⁷. Καθώς όμως οι πολεμικές συγκρούσεις βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη, ο Παπανδρέου αναλογιζόμενος την πιθανότητα τουρκικής επέμβασης, καθώς τέσσερις τουρκικές τορπιλάκατοι βρίσκονταν ήδη στα ανοικτά της Τυλληρίας, στην κυριολεξία παρακάλεσε τον Διγενή να παραμείνει στη θέση του⁴⁷⁸. Για ακόμα μια φορά ο Έλληνας Πρωθυπουργός του 53% αναγκάστηκε από τον Γρίβα σε άτακτη υποχώρηση. Ακόμα μία κυβέρνηση δεν μπορούσε να θέσει υπό τον έλεγχο της το στράτευμα⁴⁷⁹. Αθήνα και Λευκωσία συναποφάσισαν το βράδυ της 9^{ης} Αυγούστου την εκδήλωση νυχτερινής επίθεσης εναντίον των Κοκκίνων, η οποία όμως ματαιώθηκε κατόπιν παρέμβασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ⁴⁸⁰.

⁴⁷² Σχετικά σήματα του ΓΕΕΦ προς το ΓΕΕΘΑ την 7/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 109-111

⁴⁷³ Σήμα του Υπ. Εθνικής Άμυνας της Ελλάδος προς Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου, 10:05 π.μ της 8/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 108

⁴⁷⁴ Σήμα ΓΕΕΘΑ προς στρατιωτική ηγεσία της Κυπριακής Εθνικής Φρουράς, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 107.

⁴⁷⁵ «Πυροβολήθηκαν οι ακτές της Π. Χρυσοχούς από 4 στρατιωτικά αεροπλάνα», εφημερίδα *Μάχη*, 8/8/1964

⁴⁷⁶ Μήνυμα Παπανδρέου προς πολιτική ηγεσία και στρατιωτική ηγεσία της Κύπρου 8/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 113.

⁴⁷⁷ Σήμα ΕΛΔΥΚ προς ΓΕΕΘΑ, 10: 30 πμ , 9/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 115.

⁴⁷⁸ Μήνυμα Γ. Παπανδρέου προς Γρίβα μέσω της Ελληνικής Πρεσβείας στην Λευκωσίας, 9/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 115.

⁴⁷⁹ Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων», σ. 317-318.

⁴⁸⁰ Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», σ. 37

Οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις τελικά κατέλαβαν το προγεφύρωμα της Μανσούρας, περιορίζοντας τους Τουρκοκύπριους στα Κόκκινα⁴⁸¹. Το τμήμα όμως ήταν δυσανάλογα αιματηρό⁴⁸². Τις μεσημεριανές ώρες της 8^{ης} και 9^{ης} Αυγούστου τουρκικά βομβαρδιστικά (συνολικά 64 F-100 και F-104) είχαν πλήξει με σφοδρότητα, κάνοντας χρήση και βομβών ναπάλμ, ελληνοκυπριακούς στόχους, αλλά και αμάχους στην ευρύτερη περιοχή της Τυλληρίας⁴⁸³, βυθίζοντας και το «Φαέθων», όπου σκοτώθηκαν 7 Ελλαδίτες μέλη του πληρώματος. Σύμφωνα με τη *Μάχη* συνολικά 30 Ελληνοκύπριοι έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών⁴⁸⁴. Η επέλαση των τουρκικών αεροσκαφών προκάλεσε τον πανικό των Ελληνοκυπρίων, οδηγώντας τους Γεωρκάτση και Μακάριο να ζητήσουν επιτακτικά από τον Γαρουφαλιά να διατάξει την εμπλοκή της Μεραρχίας στις μάχες⁴⁸⁵. Η απάντηση της Αθήνας ήταν και πάλι αρνητική. Ο Γαρουφαλιάς εξήγησε ότι πιθανή εμπλοκή της Μεραρχίας «θα γενίκευε μοιραίως την σύγκρουση», ενώ λίγες ώρες αργότερα ο Έλληνας Υπουργός Εθνικής Άμυνας διεμήνυσε στους Γρίβα, Γεωρκάτση, Γεωργιάδη, Καραγιάννη ότι θα είναι οι αποκλειστικά υπεύθυνοι απέναντι στο ελληνικό έθνος, σε περίπτωση που πραγματοποιήσουν άλλη στρατιωτική ενέργεια χωρίς την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης⁴⁸⁶.

Η διαταγή των Αθηνών για τη μη εμπλοκή της Μεραρχίας, ακόμα και μετά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς αποτέλεσε αιτία ραγδαίας επιδείνωσης των σχέσεων της ελληνικής κυβέρνησης με τον Πρόεδρο Μακάριο, η οποία αποτυπώθηκε αρχικά στα σήματα που ανταλλάξαν από τις 11 έως τις 13 Αυγούστου ο Γαρουφαλιάς με τον Γεωρκάτση. Εμείς «αναλαμβάνομεν τις ευθύνες μας έναντι Έθνους και Λαού. Εύχομαι να αναλάβητε και σεις ιδικάς έναντι Έθνους και Ιστορίας», διαμήνυσε ο Ελληνοκύπριος Υπουργός, για να λάβει την απάντηση του Έλληνα ομολόγου του: «Δεν

⁴⁸¹ «Μανσούρα τέλος. Γαλανόλευκος κυματίζει σε Μανσούρα, Λεύκα, Άγιο Θεόδωρο», *Εφημερίδα Μάχη*, 9/8/1964

⁴⁸² «Καταστροφική» χαρακτηρίζει τη μάχη της Μανσούρας ο Χατζηβασιλείου, στο Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 405

⁴⁸³ Σήμα ΕΛΔΥΚ προς ΓΕΕΘΑ, 9/ 8/ 1964, 02:00 μμ, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.117 και Επιστολή Γρίβα σε Βασιλιά 11/8/1964 στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.123 και Έκθεση Καραγιάννη για το τετραήμερο επιχειρήσεων στην Μανσούρα, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.135

⁴⁸⁴ *Εφημερίδα Μάχη*, 9/8/1964. «Σκηναί κολάσεως, δεκάδες νεκροί», *εφημερίδα Τελευταία Ώρα*, 10/8/1964

⁴⁸⁵ Χειρόγραφο σημείωμα Π. Γαρουφαλιά για τα διαδραματισθέντα στις 9/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 114 και Σήμα Γεωρκάτση προς Γαρουφαλιά, 9/8/1964: «Ηθικόν καταπίπτει επικινδύνως. Ανάγκη δυναμικής επεμβάσεως Ελλάδας, άλλως καταστροφή ανεπανόρθωτος», στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 117. Ο Γαρουφαλιάς είχε διατάξει στις 9 Αυγούστου πριν από την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας τη συμμετοχή όλων των απαιτούμενων μέσων πλην της Μεραρχίας, στο Σήμα από τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης Ελλάδος προς τη στρατιωτική ηγεσία Κύπρου, 06:48 μμ 9/8/1964.

⁴⁸⁶ Σήμα από Γαρουφαλιά σε Γρίβα, Γεωρκάτση, Καραγιάννη, Γεωργιάδη, 10/8/1964, 9: 40 μμ στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 118.

εδιστάσαμεν να ανάλαβωμεν ευθύνας όταν μετεβάλαμεν εις πάνοπλον την άοπλον Κύπρον των Συνθηκών Ζυρίχης και Λονδίνου και δεν θα διστάσωμεν να αναλάβωμεν και την ευθύνην και των εσχάτων κινδύνων όταν ημείς κρίνωμεν ότι το συμφέρον του Έθνους και της Κύπρου το υπαγορεύει»⁴⁸⁷. Η απαρχή της πολιτικής ρήξης των δύο πλευρών ήταν πλέον γεγονός. Η μεν Αθήνα θεωρούσε ότι πλην της αυτονομησης του Γρίβα, του επιτελείου του ΓΕΕΦ, αλλά και αρχικώς του Ντερτιλή, είχε βρεθεί ενώπιον μιας νέας άκαιρης και επικίνδυνης ενέργειας του Μακαρίου, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο με την Τουρκία. Σύμφωνα, δε, με τον Γαρουφαλιά αυτό που προβλημάτισε περισσότερο την ελληνική κυβέρνηση ήταν «για ποιο λόγο ο Αρχιεπίσκοπος τη στιγμή που ο Άτσεσον στη Γενεύη κατέβαλε προσπάθειες για την εξεύρεση συμπεφωνημένης λύσεως με βάση την Ένωση, για ποιο λόγο ακριβώς εκείνη τη στιγμή διέταξε επιθετικές επιχειρήσεις που αν δεν οδηγούσαν σε πόλεμο, θα προκαλούσαν οπωσδήποτε τέτοια οξύτητα στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας ώστε να είναι βέβαιη η αποτυχία και ο τορπιλισμός των διαπραγματεύσεων». Η Αθήνα, λοιπόν, είχε πλέον κάτι παραπάνω από υποψία ότι η Μανσούρα ξεκίνησε από τον Μακάριο για ν' αποτρέψει το Σχέδιο Άτσεσον⁴⁸⁸. Στη Λευκωσία, δε, εμπεδωνόταν η άποψη ότι η Μεραρχία ήρθε στην Κύπρο όχι για να την προστατεύσει από μια πιθανή τουρκική επίθεση, αλλά για να επιβάλει αλλότρια συμφέροντα.

Για τον Παπανδρέου ο βομβαρδισμός της Κύπρου ήταν «τραγωδία του Ελληνισμού»⁴⁸⁹. Πέραν όμως του προφανούς, τα γεγονότα της Τυλληρίας, τα οποία εν συντομία και εξαιτίας των σοβαρότατων απωλειών έναντι των ελάχιστων κερδών, αποκλήθηκαν και «φιάσκο της Μανσούρας», έγιναν η αφορμή πρόκλησης αλυσιδίας γεγονότων και εξαγωγής καίριων συμπερασμάτων. Βέβαιο είναι, πως οι ελληνοκυπριακές ένοπλες δυνάμεις εμφανίστηκαν και πάλι ασυντόνιστες και χωρίς ξεκάθαρη σκόπευση στο πολεμικό πεδίο. Στις επιχειρήσεις έλαβαν μέρος πολλοί ελληνοκύπριοι ερασιτέχνες στρατιωτικοί της Εθνικής Φρουράς⁴⁹⁰, οι οποίοι εκ των πραγμάτων δεν είχαν εμπειρία ανάλογων μαχών. Επίσης, κατά τους Μπήτο και Τσουμή παρότι οι Γρίβας⁴⁹¹, Καρούσος, Ντερτιλής, Ντάβος, Αγόρος κλπ διέθεταν εξαιρετική εμπειρία στον ανταρτοπόλεμο ήταν ακατάλληλοι για μια επιχείρηση

⁴⁸⁷ Απάντηση Γεωρκάτζη στην έκκληση Γαρουφαλιά για αποφυγή πολεμικών ενεργειών 11/8/1964, 01:45 μμ και Σήμα Γαρουφαλιά προς Γεωρκάτζη, 13/8/1964, 12:30 μμ, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 119-120

⁴⁸⁸ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 319

⁴⁸⁹ Πρακτικά σύσκεψης με θέμα την Κύπρο υπό την προεδρία του Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου 13/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.207

⁴⁹⁰ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ.114

⁴⁹¹ Έχει ενδιαφέρον ότι ο Καραγιάννης στο βιβλίο που έγραψε για όσα συνέβησαν στην Τυλληρία περιγράφει τον Γρίβα την πρώτη μέρα των μαχών ως «εν πλήρει συγχύσει και να αγνοή παντελώς την κατάστασιν εις το πεδίο της μάχης», στο Γεώργιος Καραγιάννης, *Οι Μάχες της Μανσούρας*, (χωρίς ημερομηνία), σ.78

διάσπασης ενός οργανωμένου θύλακα⁴⁹², ενώ η συμμετοχή ως οπλιτών στη Μανσούρα Ελληνοκυπρίων που μόλις είχαν συμπληρώσει ένα μήνα εκπαίδευσης καθιστούσε δυσχερέστατη την υποστήριξη των επιχειρήσεων σε όλα τα επίπεδα. Τα λάθη που διέπραξε κατά τη διάρκεια των μαχών το ΓΕΕΦ ήταν παιδαριώδη⁴⁹³, με κυριότερα τη «στάγδην» αποστολή δυνάμεων και την ξαφνική αναστολή της επιχείρησης⁴⁹⁴. Σύμφωνα, δε, με τον Δημητριάδη, οι βομβαρδισμοί από τις ελληνοκυπριακές τορπιλακάτους ήταν μια εξαιρετικά βεβιασμένη ενέργεια, η οποία διατάχθηκε χωρίς να εξεταστούν το ευρύτερο περιβάλλον και τα πιθανά αποτελέσματα μιας τέτοιας πρόκλησης⁴⁹⁵. Αποδείχθηκε επίσης, ότι η διάρθρωση που είχε επιλεγεί από την Αθήνα κατά τη συγκρότηση των ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων (ΕΜΕΚ- ΣΔΙΚ- ΑΣΔΑΚ- ΓΕΕΦ) ήταν μη λειτουργική, ανορθόδοξη, με ομιχλώδεις αρμοδιότητες και θολή ιεραρχία. Η γνώμη έμπειρων στρατιωτικών είναι ότι επρόκειτο για σχήμα «εγκληματικό»⁴⁹⁶, χωρίς αρχή, μέση και τέλος, ενώ οι διαμάχες μεταξύ των υπηρετούντων στα διάφορα Επιτελεία και τις μονάδες ήταν εκτός πάσης λογικής⁴⁹⁷, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς τη χρονική και γεωγραφική συνθήκη. Το ζήτημα της έλλειψης σαφούς ιεραρχίας στις Ελληνικές και κυρίως στις Ελληνοκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις έθιξε στο κύριο άρθρο της στις 24 Αυγούστου 1964 η εφημερίδα του Νίκου Κιόση *Αγών*: «Πρέπει να γίνει καλώς αντιληπτόν ότι η φιλική διάθεση των ανωτέρων προς τους κατωτέρους, αλλά κυριώτατα η τυφλή υπακοή των κατωτέρων προς τους ανωτέρους είναι πράγματα απαραίτητα δια την επιτυχήν διεξαγωγήν του αγώνος»⁴⁹⁸. Αμέσως μετά τη λήξη των πολεμικών επιχειρήσεων ο αρχηγός της ΣΔΙΚ και του ΓΕΕΦ στρατηγός Καραγιάννης παραιτήθηκε από τη θέση του εξαπολύοντας μύδρους κατά του Γρίβα⁴⁹⁹. Αντικαταστάθηκε πάραυτα από τον Πρόκο.

Οι τουρκικοί βομβαρδισμοί εναντίον της Τυλληρίας μεγέθυναν το ήδη μεγάλο αντιαμερικανικό και αντινατοϊκό συναίσθημα των Ελληνοκυπρίων, ενώ ενεργοποίησαν και τα αντιδυτικά αντανακλαστικά της ελληνικής κοινής γνώμης⁵⁰⁰.

⁴⁹² Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 23 και Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ.116

⁴⁹³ Ενδεικτικό είναι το περιστατικό που περιγράφει ο Τσουμής, ο οποίος όταν στις 10 Αυγούστου έφτασε στην Κύπρο διετάχθη να πάει στο 231 Τ.Π. το οποίο θα ενίσχυε το 206 Τ.Π. Ρωτώντας στο Επιτελείο που βρίσκεται το 231 Τ.Π κανείς δεν γνώριζε να του απαντήσει, στο Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 23

⁴⁹⁴ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σσ.113-116

⁴⁹⁵ Συνέντευξη Δημητριάδη

⁴⁹⁶ Συνέντευξη Ιεροδακόνου

⁴⁹⁷ Συνέντευξη Αγγελίδη: «Δεν μπορούσαμε να φανταστούμε ότι υπήρχαν τέτοια ζητήματα»

⁴⁹⁸ «Ανάγκη σύμπνοιας και κυραιχίας», εφημερίδα *Αγών*, 24 Αυγούστου 1964

⁴⁹⁹ Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 319 και Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*. σ. 98

⁵⁰⁰ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 381

Σύμφωνα με δημοσιεύματα ελληνοκυπριακών εφημερίδων, οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν αμερικανικά αεροπλάνα και βόμβες ναπάλμ: «Οι βόμβες του NATO και τα αεροσκάφη των ΗΠΑ έκαναν καλά τη δουλειά τους» έγραψε η *Μάχη* στις 11 Αυγούστου 1964⁵⁰¹, ενώ δύο μέρες αργότερα φιλοξένησε τις σκληρές δηλώσεις του Προέδρου της Κυπριακής Βουλής Γλαύκου Κληρίδη: «Ντροπή σας Αμερικανοί», προσθέτοντας ως υπέρτιτλο: «Κατάρα στο NATO»⁵⁰². Η *Τελευταία Ώρα* σημείωνε στις 8 Αυγούστου: «Αποκαλύπτουμε ότι είναι αμερικανικά τα αεροπλάνα των επιδρομέων»⁵⁰³, ενώ στις 12 Αυγούστου κατήγγειλε τον Αμερικανό Πρόεδρο: «Ο Τζόνσον ενέκρινε την επιδρομή των τουρκικών αεροπορικών επιθέσεων»⁵⁰⁴. Η *Μάχη* χαιρέτισε μετ' επιτάσεως την απόφαση της Αθήνας ν' αποσύρει διαμαρτυρούμενη ορισμένα στρατεύματά της από το NATO⁵⁰⁵, ενώ είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν φήμες ότι η Λευκωσία θα ζητούσε στρατιωτική βοήθεια από την Μόσχα⁵⁰⁶. Πράγματι η «Κυπριακή κυβέρνηση έκανε μια εντυπωσιακή στροφή προς την Σοβιετική Ένωση, η οποία στις 16 Αυγούστου, ανταποκρινόμενη στη σχετική έκκληση, εμφανίστηκε έτοιμη να παράσχει στρατιωτική βοήθεια και να επέμβει αποφασιστικά σε περίπτωση που οι Τούρκοι επιχειρήσουν εισβολή στο νησί»⁵⁰⁷. Στις 18 Αυγούστου ο Κυπριανός δήλωσε «ευγνωμονούμε την Σοβιετική Ένωση», ενώ η ελληνοκυπριακή διπλωματία είχε ήδη αρχίσει να προετοιμάζει το ταξίδι μελών του Υπουργικού Συμβουλίου στη ρωσική πρωτεύουσα. Μία ημέρα πριν η *Τελευταία Ώρα* υπογράμμιζε στο κύριο άρθρο της με τίτλο «Η Ρωσική Βοήθεια: Καθήκοντα και Υποχρεώσεις»: «Ο μεγάλος Χρυστόφορ διακηρύσσει ότι η χώρα του βρίσκεται στο πλευρό μας»⁵⁰⁸. Η κατάσταση περιπλέκετο επικίνδυνα, όπως είχε γίνει και μετά τα διακοινοτικά επεισόδια του Δεκεμβρίου 1963.

Όπως, όμως συνέβη και τότε με τις δυνάμεις της ΕΛΔΥΚ, έτσι και στο τέλος του καλοκαιριού του 1964, οι Ελληνοκύπριοι, πέρα από τις υποψίες που καλλιεργούνταν για το ρόλο της Μεραρχίας στην Κύπρο, είχαν σφοδρά παράπονα από την Αθήνα, αλλά και τους ίδιους τους Ελλαδίτες αξιωματικούς. Αιτία ήταν η μη συμμετοχή της Μεραρχίας, έστω στην αντιαεροπορική άμυνα έναντι των τουρκικών

⁵⁰¹ Εφημερίδα *Μάχη*, 11/8/1964

⁵⁰² Εφημερίδα *Μάχη*, 13/8/1964

⁵⁰³ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 8/8/1964

⁵⁰⁴ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 12/8/1964

⁵⁰⁵ «Χαιρετίζουμε την απόφασιν να φύγει η Ελλάδα από το NATO», Εφημερίδα *Μάχη*, 19/8/1964. Βλ. και Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 355

⁵⁰⁶ «Πληροφορίες για επίσκεψη Κυπριανού σε Μόσχα- Κάιρο. Μακρά επίσκεψη του Ρώσου πρέσβη στον Αραούζο», Εφημερίδα *Μάχη*, 12/8/1964

⁵⁰⁷ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 223

⁵⁰⁸ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 17/8/1964. Εν μέσω των επιχειρήσεων στην Μανσούρα, στις 10/8/1964 η *Τελευταία Ώρα* στο κύριο άρθρο της με τίτλο «Το Αίμα Προστάζει» αποθέωνε την παρέμβαση του Σοβιετικού ηγέτη: «Κατακεραυνωτική ακούστηκε η φωνή του Χρυστόφορ να λέει στους Τούρκους “κάτω τα χέρια από την Κύπρο”»

βομβαρδισμών⁵⁰⁹. Ο Γεωρκάτζης στο «διάλογο» που είχε με τον Γαρουφαλιά τις μέρες ακριβώς μετά την Μανσούρα και αφού είχε προηγηθεί η άρνηση της Αθήνας να διατάξει τη Μεραρχία να πολεμήσει, επεσήμανε ότι ο «λαός (είναι) καταγανακτισμένος δι' αναποφάσιστον στάσιν Ελληνικής κυβερνήσεως»⁵¹⁰. Ο Ξιφαράς θυμάται ότι οι Ελληνοκύπριοι έλεγαν ανοιχτά πως η Ελλάδα δεν ήθελε ν' αναμιχθεί στην Μανσούρα. «Νύχτα ήρθατε, νύχτα θα φύγετε», ήταν η έκφραση που ακουγόταν εναντίον των ελληνικών στρατευμάτων⁵¹¹. Ανάλογο κλίμα είχε αντιληφθεί και ο αξιωματικός της Εθνικής Φρουράς Ιάκωβος Συμεωνίδης: «Μετά την Μανσούρα ο κόσμος έλεγε ότι η Ελλάδα μας πούλησε»⁵¹². Αντίστοιχη ατμόσφαιρα μεταφέρει και ο έτερος αξιωματικός του ΓΕΕΦ Χαράλαμπος Λόττας: «Μας πούλησε η μητέρα-πατρίδα. Ήταν μεγάλη πίκρα η Μανσούρα. Έχασε ο λαός την εμπιστοσύνη του, ακόμα μέχρι και σήμερα»⁵¹³. Η κατάσταση έβαινε εκτός ελέγχου, γεγονός που οδήγησε τον φιλομακαριακό Αγώνα να σπεύσει στο κύριο άρθρο του της 21^{ης} Αυγούστου να υποστηρίξει τα ελληνικά στρατεύματα, τους άνδρες των οποίων αποκαλεί «ευσταλείς», αντιπροσώπους της ιδέας της «κοινότητας των πόθων και των επιδιώξεων, της αδιαιρέτου Ελλάδος». «Είναι το ενταύθα Ελληνικόν στρατιωτικόν σώμα στρατός της Κύπρου, διότι χάριν της Κύπρου υποφέρει όσα και ημείς, και δια την άμυναν αυτής είναι έτοιμον να πολεμήσει οιανδήποτε στιγμή και να αποθάνει»⁵¹⁴. Όμως, όπως αποδείχθηκε, ήταν πλέον αργά: Πέραν της ενδοστρατιωτικής διαμάχης μεταξύ της διευρυμένης μάζας των Ελληνοκύπριων φιλομακαριακών αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών έναντι των Ελλαδιτών αντικομμουνιστών αξιωματικών που τάσσονταν αναφανδόν υπέρ του Γρίβα και της Ένωσης, ένα ακόμα ρήγμα βρισκόταν στις απαρχές της δημιουργίας του: Η πλειοψηφία των Ελληνοκυπριακού λαού απέναντι στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις που στρατοπέδευαν στο νησί. Σύμφωνα, δε, με τον Γρίβα μαζί με τις αντιαμερικανικές εκδηλώσεις, συνεχιζόταν και η προπαγάνδα έναντι της Ελλάδος, ενώ οι «ενωτικοί» μετά κόπων ματαιώνουν «των

⁵⁰⁹ Σύμφωνα με τον Λάμπρου στην Μανσούρα υπήρχε Τάγμα της Μεραρχίας εξοπλισμένο με αντιαεροπορικά όπλα, αλλά δεν έλαβε μέρος στη μάχη, στο Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 134. Κοντά στα Κόκκινα ήταν παρατεταγμένο και το 606 Τ.Π. του Τεσσέρη. Ο ίδιος αφηγείται ότι τότε «δεν βαρέσαμε για να μη γενικευθεί η σύρραξη». Συνέντευξη Τεσσέρη.

⁵¹⁰ Απάντηση Γεωρκάτζη στην έκκληση Γαρουφαλιά για αποφυγή πολεμικών ενεργειών, 11/8/1964 01:45 μμ, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Β'*, σ. 119

⁵¹¹ Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*

⁵¹² Συνέντευξη Συμεωνίδη

⁵¹³ Συνέντευξη Λόττα

⁵¹⁴ «Ο Ελληνικός μας Στρατός», εφημερίδα *Αγών*, 21/8/1964. Είναι γεγονός πως ο Κιόσσης και η εφημερίδα στάθηκαν συνολικά πιο μετριοπαθώς έναντι των ελληνικών στρατευμάτων. Ήδη από τις 17 Αυγούστου 1964 στο κύριο άρθρο της εφημερίδας υπό τον τίτλο «Ζήτω το Ελληνικόν Έθνος» γράφονταν τα εξής: «Η Κύπρος οφείλει να ευγνωμονή την γείτονα φίλην χώραν, η οποία όλως αφιλοκερδώς εις κρισιμότατας στιγμάς προσέφερεν αξιόλογον βοήθειαν». Πλην αυτού η εφημερίδα σημείωνε ότι η Ελλάδα επιφυλάσσεται για την επιλογή της κατάλληλης συγκυρίας για «να δράση αποφασιστικώς έναντι των δυνάμεων του σκότους», εφημερίδα *Αγών*, 17/8/1964.

κατά της Ελλάδος οργανωθείσων εκδηλώσεων»⁵¹⁵. Προπαγάνδα με στόχο τη δημιουργία επιπλέον ψυχρότητας μεταξύ Αθήνας- Λευκωσίας είχε αντιληφθεί κατά την περίοδο μετά την Μανσούρα και η ΚΥΠΙ⁵¹⁶. Οι διαστάσεις της κρίσης μεταξύ των «εχθρών εντός των τειχών» γίνονταν ανεξέλεγκτες.

2.6 Η παρολίγο πραξικοπηματική Ένωση

Η οξύτητα που είχαν λάβει οι ελληνοτουρκικές σχέσεις παρά την αμερικανική διαμεσολάβηση και τις διμερείς επαφές, η επιθετική διάθεση της Άγκυρας, η αδυναμία της Αθήνας να προστατεύσει επί της ουσίας την Κύπρο, τουλάχιστον έναντι των αεροπορικών επιδρομών, η νέα στροφή του Μακάριου προς τη Μόσχα, το χάσμα ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και τα ελληνικά στρατεύματα, καθώς και η αμφισβήτηση τόσο των κινήτρων της Ελλάδας, όσο και των μεθόδων δια των οποίων θα επιτυγχάνετο η Ένωση, ήταν οι αιτίες που οδήγησαν την Αθήνα αμέσως μετά το «φιάσκο της Μανσούρας» να σκέφτεται ότι είχε έρθει ο καιρός για μια δυναμικότερη και πιο αποφασιστική παρέμβαση στο Κυπριακό Ζήτημα, προτού τα πράγματα γίνουν ακόμα πιο άσχημα για την ελληνική κυβέρνηση. Σύμφωνα με τον Γαρουφαλιά: «Η Ελλάς εσύρετο από την Κύπρο και η Κύπρος αδιαφορούσε για τις συμβουλές της Ελλάδος, ενώ ταυτόχρονα η ανθενωτική κίνηση με την ανοχή, αν όχι την ευλογία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, κατακτούσε καθημερινά έδαφος στον Κυπριακό λαό»⁵¹⁷.

Όπως, λοιπόν, διαμορφώνονταν οι συνθήκες, το ενδεχόμενο της μονομερούς Ένωσης, χωρίς να προειδοποιηθεί η Τουρκία, αλλά και χωρίς καθυστερήσεις είχε αρχίζει να φαντάζει ως η πιο συμφέρουσα, τουλάχιστον, για την Αθήνα, λύση. Στις 20 Αυγούστου 1964 συνεκλήθη εκτάκτως στην ελληνική πρωτεύουσα το Συμβούλιο του Στέμματος, με τη συμμετοχή, πλην του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Παπανδρέου, των Γαρουφαλιά, Κυπριανού, Κωστόπουλου και του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης Παναγιώτη Κανελλόπουλου⁵¹⁸. Στο Συμβούλιο αποφασίστηκε, κατόπιν εισήγησης του Γαρουφαλιά⁵¹⁹, το σχέδιο βάσει του οποίου θα γινόταν η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Σε μια προκαθορισμένη ημερομηνία και ώρα θα συνεδρίαζαν παράλληλως η ελληνική και η κυπριακή Βουλή. Οι ελληνοκύπριοι βουλευτές θα ψήφιζαν την Ένωση, την οποία θα την αποδέχονταν οι Έλληνες συνάδελφοί τους, ενώ η Αθήνα θα έσπευδε αμέσως να παράσχει εγγυήσεις στην

⁵¹⁵ Ενημερωτικό σημείωμα του Στρατηγού Γρίβα σε παράγοντες και πολιτικούς φίλους των Αθηνών, 12/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Β΄*, σ. 132

⁵¹⁶ Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, σ.222

⁵¹⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 186

⁵¹⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α΄, σ.225

⁵¹⁹ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ.209 και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 186

Τουρκία για την προστασία και την ασφάλεια των Τουρκοκυπρίων⁵²⁰. Κατά τον Γαρουφαλιά, η παρουσία της Μεραρχίας στην Κύπρο εξασφάλιζε την επιτυχή έκβαση του σχεδίου, ενώ σύμφωνα με την προσέγγιση του Έλληνα Υπουργού η Τουρκία δεν θα προχωρούσε σε πόλεμο με την Ελλάδα, φοβούμενη τυχόν αποτυχία, η οποία θα οδηγούσε σε ακόμα μεγαλύτερο εσωτερικό κλονισμό⁵²¹. Την ιδέα της «άμεσης Ένωσης», αντιμετώπιζαν θετικά και οι Αμερικανοί- καθώς ο Μακάριος είχε πλέον αρχίσει να ενοχλεί εντόνως την Ουάσινγκτον- αποδίδοντάς την όμως στον Παπανδρέου και εξετάζοντας το ενδεχόμενο ορισμένων παραχωρήσεων της Αθήνας στην Άγκυρα, κατόπιν μυστικής συμφωνίας⁵²².

Στις 21 Αυγούστου αφίχθη στην Κύπρο ο Γαρουφαλιάς, κατ' επίφασιν για να επιθεωρήσει την ΕΛΔΥΚ, στην πραγματικότητα για να ενημερώσει τον Μακάριο περί της απόφασης του Συμβουλίου του Στέμματος και να του κοινοποιήσει τις λεπτομέρειες εκτέλεσης⁵²³. Η «υποδοχή» του Γαρουφαλιά από τον αριστερό και τον προσκείμενο στον Μακάριο ελληνοκυπριακό Τύπο δεν ήταν αυτή που ανέμενε ο Υπουργός. Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου: «Με υποδέχθηκαν με ομοβροντία συκοφαντικών επιθέσεων. Ήλθα στην Κύπρο, έγραφαν, ως τοποτηρητής, ως όργανο του ΝΑΤΟ για να πιέσω τον Αρχιεπίσκοπο να δεχθεί το Σχέδιο Άτσεσον και στην ανάγκη να το επιβάλω με τη βία, καθώς και για να ματαιώσω την προσέγγιση με την Σοβιετική Ένωση»⁵²⁴. Ο Μακάριος, ο οποίος ήταν ήδη ενημερωμένος από τον Κυπριανού για τους «όρους» της μονομερούς Ένωσης, εμφανίστηκε αρχικά θετικός έναντι του Γαρουφαλιά⁵²⁵. Όσο, όμως, περνούσαν οι ώρες (ο Γαρουφαλιάς διανυκτέρευσε το βράδυ της 21^{ης} Αυγούστου στο Προεδρικό Μέγαρο), ο Αρχιεπίσκοπος είχε δεύτερες σκέψεις. Σύμφωνα με τον Γαρουφαλιά ο Μακάριος έθεσε αρχικώς θέμα κατάργησης των βρετανικών βάσεων, κατόπιν ζήτησε να γίνει αντιβασιλέας της Ελλάδας⁵²⁶ και τέλος απαίτησε εγγυήσεις ότι δεν θα γίνει ελληνοτουρκικός πόλεμος, καθώς ως ιερωμένος απευχόταν το ενδεχόμενο να «χυθεί έστω και μία σταγόνα αίμα» στο έδαφος της Κύπρου⁵²⁷. Σύμφωνα με την πλευρά του Αρχιεπισκόπου, ο Μακάριος έφερε αντιρρήσεις στη μονομερή Ένωση, διότι θεωρούσε

⁵²⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.225-227

⁵²¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 186-187

⁵²² Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ.126-127. Προφανώς οι Αμερικανοί στήριζαν την άποψη περί «ανταλλαγμάτων» αφενός στις βάσει μιας ρεαλιστικής διαπραγμάτευσης, αφετέρου στις προβλέψεις του Σχεδίου Άτσεσον.

⁵²³ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 996-997

⁵²⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 193

⁵²⁵ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α' σ.229

⁵²⁶ Όταν ενημερώθηκαν στην Αθήνα για το «αίτημα» του Αρχιεπισκόπου περί αντιβασιλείας έμειναν ενεοί. Σύμφωνα με τον Παπακωνσταντίνου: «Νόμιζα ότι ο Μακάριος έκανε χιούμορ για την αντιβασιλεία», Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 209

⁵²⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 197-200

βέβαιον πως επρόκειτο περί συμπαιγνίας των Αμερικανών, με τελική κατάληξη την πραξικοπηματική επιβολή του Σχεδίου Άτσεσον και την ντε φάκτο διχοτόμηση του νησιού⁵²⁸. Πάντως, βάσει των λεγομένων του Γαρουφαλιά, οι δύο άνδρες διέκοψαν τη συνάντησής του με την καταρχάς θετική απάντηση του Μακαρίου, συμφωνώντας όμως ότι θα συζητήσουν ξανά την επόμενη ημέρα⁵²⁹.

Η ανατροπή ήρθε τελικά από την Αθήνα. Το μεσημέρι της 22^{ης} Αυγούστου 1964 ο Γαρουφαλιάς, ενώ είχε αναγγείλει στον Παπανδρέου την καταρχήν συμφωνία του Μακαρίου, έλαβε τηλεγράφημα από τον Κωστόπουλο ν' απαγκιστρωθεί από το σχέδιο μονομερούς Ένωσης και να επιστρέψει στην Αθήνα, χωρίς περαιτέρω ενημέρωση⁵³⁰. Το Σχέδιο Άτσεσον βρισκόταν ακόμα πάνω στο τραπέζι των άτυπων διαπραγματεύσεων, γεγονός που έκανε τον Παπανδρέου να αισιοδοξεί ότι μια περισσότερο «θεσμική» λύση θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτή από τον Μακάριο⁵³¹. Όμως, οι ελπίδες του Έλληνα Πρωθυπουργού αποδείχθηκαν φρούδες, ενώ ο ίδιος εμφανίστηκε απέναντι στην Ουάσινγκτον όχι μόνο ταλαντευόμενος, αλλά και αδύναμος να πείσει τον Μακάριο ν' αποδεχθεί το Σχέδιο Άτσεσον. Η Λευκωσία παρέμενε συνειδητά εγκλωβισμένη στη θέση- υπέρ της οποίας τασσόταν σαφώς η πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων- ότι αν γινόταν Ένωση, αυτή θα ήταν «άνευ όρων και ανταλλαγμάτων»⁵³², ενώ ο Παπανδρέου διαμήνυε στον Άτσεσον ότι «τελικά τον αποφασιστικό λόγο τον έχουν οι Ελληνοκύπριοι και η ηγεσία τους»⁵³³. Στην ίδια επιστολή, ο Έλληνας Πρωθυπουργός, ενώ λίγες ώρες πριν είχε αποδεχθεί τους βασικούς όρους του Σχεδίου, προσπαθούσε να υπεκφύγει λέγοντας ότι και η Αθήνα προτιμά την «Ένωση χωρίς ανταλλάγματα», ακυρώνοντας ουσιαστικά την αμερικανική πρόταση⁵³⁴. Παρότι το Σχέδιο Άτσεσον, ελαφρώς τροποποιημένο⁵³⁵, απερρίφθη στις 22 Αυγούστου και από την Άγκυρα, οι Αμερικανοί χρέωσαν το «ναυάγιο» εξολοκλήρου στον Παπανδρέου, παρά το γεγονός ότι ουσιαστικά ήταν ο

⁵²⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.227-228

⁵²⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 198

⁵³⁰ ό.π., σ. 198

⁵³¹ Λεπτομέρειες για το πως φτάσαμε στο ελαφρώς τροποποιημένο Σχέδιο Άτσεσον και τις επαφές του Παπανδρέου με την αμερικανική πρεσβεία στο Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ.128-131

⁵³² Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Συμεωνίδη στη σχετική ερώτηση: «Εμείς δεν θέλαμε διπλή Ένωση. Καλύτερα ας σκοτωνόμασταν», στη Συνέντευξη Συμεωνίδη

⁵³³ Απάντηση Παπανδρέου προς Άτσεσον, 22/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.309

⁵³⁴ ό.π., σ. 310: «Δυστυχώς δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε μια τέτοια πρόταση», είναι η ακριβής φράση του Παπανδρέου στο τελευταίο μέρος της επιστολής.

⁵³⁵ Κύρια διαφορά μεταξύ των δύο Σχεδίων ήταν ότι έναντι της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, οι Τούρκοι θα εκμίσθωναν για 50 χρόνια στρατιωτική βάση στην Καρπασία, όχι μεγαλύτερη του 4,5% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το δεύτερο Σχέδιο Άτσεσον, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.235-236

Μακάριος αυτός που ανάγκασε την Αθήνα να μην αποδεχθεί το Σχέδιο⁵³⁶. Πράγματι, αν ο Έλληνας Πρωθυπουργός είχε πετύχει να πείσει την Λευκωσία ν' αποδεχθεί τους όρους του Άτσεσον, το πιθανότερο σενάριο ήταν να συναινέσουν και οι Τούρκοι, έστω με ορισμένες ελαφρές τροποποιήσεις, οι οποίες θα συμφωνούνταν από κοινού στην τελικά ευθεία επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος. Το «ναυάγιο» του Σχεδίου Άτσεσον σηματοδότησε και την κατάρρευση της πολιτικής επιλογής «Ένωση με ανταλλάγματα»⁵³⁷, επιμηκύνοντας την κυπριακή κρίση εντός ενός ομιχλώδους περιβάλλοντος.

Από εκείνο το σημείο και στο εξής το διπλωματικό παίγνιο, τουλάχιστον όσον αφορά τους Αμερικανούς, τελείωνε, έστω προς ώρας, με την απογοήτευση της Ουάσινγκτον να είναι φανερή, καθώς είχε καταγραφεί μια σημαίνουσα αποτυχία. Εν μέσω της ρευστότητας που επικρατούσε στο διεθνές περιβάλλον και δη στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, ένα καίριο ζήτημα που κρατούσε σε απόσταση τους δύο ισχυρότερους νατοϊκούς συμμάχους στη νοτιοανατολική Ευρώπη παρέμενε ανοικτό, με ευθεία μάλιστα σοβιετική εμπλοκή. Για τις ΗΠΑ κύριος υπαίτιος της αστοχίας παρέμενε η Αθήνα, η οποία πράγματι δεν κατάφερε να εκπληρώσει το βασικό στόχο του «εθνικού κέντρου», που ήταν η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Σύμφωνα, δε, με τον Άτσεσον «λίγα χρήματα, τα οποία είχαμε, η ελληνική έβδομη μεραρχία στην Κύπρο, που είχαν οι Έλληνες και κάποια αποφασιστικότητα στην Αθήνα (που δεν υπήρχε) θα είχαν φέρει διαφορετικό αποτέλεσμα»⁵³⁸. Σε αυτόν τον ανοικτό υπαιγιμό του αμερικανού διπλωμάτη, δεσπίζουσα θέση κατείχε η Μεραρχία. Βάσει των λεγομένων του Άτσεσον, οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις στην Κύπρο θα ήταν το μέσο που θα εγγυάτο την πραξικοπηματική Ένωση⁵³⁹, προφανώς με τα σχετικά ανταλλάγματα στους Τούρκους. Η υπόρρητη αποστολή των ελληνικών στρατευμάτων και δη της Μεραρχίας, δηλαδή η επιβολή των σχεδίων της Αθήνας και ο αναγκαστικός περιορισμός του Μακαρίου, είχε βγει πλέον στην επιφάνεια.

⁵³⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 319. Λεπτομέρειες για το πώς προσέλαβαν οι Αμερικανοί την αποτυχία στη Γενεύη στο Ball, *The Past has Another Pattern*, σ.357-359

⁵³⁷ό.π., σ. 329

⁵³⁸ Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ.137

⁵³⁹ Σχετική αναφορά κάνει και ο πρέσβης Ιωάννης Σωσσίδης, διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του Παπανδρέου, ενημερώνοντας τον Έλληνα Πρωθυπουργό για τις διαπραγματεύσεις με τον Άτσεσον στην Γενεύη. Σύμφωνα με τον Σωσσίδη, ο Άτσεσον του πρότεινε, κατόπιν της απόρριψης του Σχεδίου του, τον καλύτερο τρόπο δράσης που έπρεπε ν' ακολουθήσει την επόμενη περίοδο η Αθήνα. Μεταξύ των προτάσεων του Άτσεσον ήταν η «εξασφάλιση του πληρέστερου δυνατού ελέγχου της Κύπρου υπό του Ελληνικού Στρατού, ώστε να στερηθεί ο Αρχιεπίσκοπος πάσης στρατιωτικής δυνάμεως» και «να καταλάβει ο Ελληνικός Στρατός άπαντα τα στρατηγικά σημεία της νήσου και ν' αποδείξει εν συνεχεία δια της στάσεώς του, την διαφοράν μεταξύ της Ελληνικής και της Κυπριακής Διοικήσεως», Επιστολή πρέσβη Ιωάννη Σωσσίδη προς Γ. Παπανδρέου 25/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.313

Από την άλλη μεριά, στα μάτια της ελληνικής πρωτεύουσας, αλλά και σε αυτά των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο, καθώς και των «ενωτικών» Ελληνοκυπρίων, ο Μακάριος εμφανιζόταν πλέον ως «ανθενωτικός», καθώς ήταν φανερό ότι επέμενε σε ένα ανέφικτο σενάριο της Ένωσης, προκειμένου να την αποκλείσει. Μπορεί σε ηθικό και σε επίπεδο δικαίου, πράγματι, ο Μακάριος να ήταν στη σωστή πλευρά της Ιστορίας και ν' απαιτούσε ορθώς το «άνευ ανταλλαγμάτων»⁵⁴⁰, αλλά στο διπλωματικό πεδίο και τις διεθνείς σχέσεις, τις οποίες γνώριζε καλά, ήταν βέβαιο πως μια τέτοια εξέλιξη αποτελούσε σχεδόν όνειρο θερινής νυκτός. Έτσι, στους πολέμιους του Αρχιεπισκόπου εμπεδωνόταν σταδιακά η άποψη ότι ο Μακάριος είναι «ανθενωτικός». Όπως έγραφε ο διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του Έλληνα Πρωθυπουργού στον ίδιο: «(...) ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, όστις, όμως ως ετονίζατε και χθες τυγχάνει ούτως ή άλλως πολέμιος πάσης ενωτικής λύσεως»⁵⁴¹. Η εμφανής, πλέον, διάσταση Αθήνας- Λευκωσίας ως προς το ζήτημα της Ένωσης αποτυπωνόταν στις φιλομακαριακές εφημερίδες. Η *Μάχη* της 23^{ης} Αυγούστου 1964 πανηγύριζε στο πρωτοσέλιδό της ότι «Η αποστολή Γαρουφαλιά απέτυχε διττώς» (σσ: για αποδοχή Σχεδίου Άτσεσον και αποτροπή συμφωνίας με τη Σοβιετική Ένωση), έφεγε την ελληνική κυβέρνηση ότι «δεν παραδέχεται το όχι μας», ενώ ο Σαμφών στο κύριο άρθρο με τίτλο «Παρά το πλευρόν του Μακαρίου», τόνιζε ότι οι Ελληνοκύπριοι αποδέχονται μόνο «ολόκληρη Ένωση», λένε «όχι στις τουρκικές βάσεις» και «όχι στις βάσεις του NATO»⁵⁴². Στις 27 Αυγούστου η *Μάχη* προειδοποιούσε τους Ελληνοκύπριους: «Πραξικόπημα από ώρα σε ώρα. Ανάληψη εξουσίας υπό ομάδα πιστής εις τα αμερικανικά συμφέροντα»⁵⁴³, ενώ την επόμενη μέρα η *Τελευταία Ωρα* καλούσε το λαό να συμμετάσχει στο συλλαλητήριο για τη ματαίωση «των σχεδίων των εχθρών της Κύπρου»⁵⁴⁴.

⁵⁴⁰ Μακάριος: «Ένωση ναι, αλλά όχι με την Αγγλία, το NATO και την Τουρκία (...) Καμία υποχώρηση με την ομπρέλα της Ένωσης», Εφημερίδα *Μάχη*, 25/8/1964

⁵⁴¹ Επιστολή πρέσβη Ιωάννη Σωσσίδη προς Γ. Παπανδρέου 25/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.316

⁵⁴² Εφημερίδα *Μάχη*, 23/8/1964

⁵⁴³ Εφημερίδα *Μάχη*, 26/8/1964

⁵⁴⁴ Εφημερίδα *Τελευταία Ωρα*, 28/8/1964

Κεφάλαιο Τρίτο

Το «στρατιωτικό ζήτημα»

Το φθινόπωρο του 1964 η Κύπρος εκκινεί στους ρυθμούς του αποήχου όσων συνταρακτικών συνέβησαν τόσο στις μάχες της Μανσούρας, όσο και μεταξύ Αθήνας-Λευκωσίας περίξ του Σχεδίου Άτσεσον και του ενδεχόμενου επιβολής μονομερούς Ενώσεως. Τα «στρατόπεδα» των εσωτερικώς εμπλεκομένων στο Κυπριακό Ζήτημα είχαν αρχίσει πλέον να διακρίνονται ευκρινώς και όσο περνούσε ο καιρός η αντιπαράθεση όχι μόνο εντεινόταν, αλλά μεταφερόταν από το παρασκήνιο στη δημόσια σφαίρα. Οι σχέσεις μεταξύ Παπανδρέου- Μακαρίου βρίσκονταν επί ξυρού ακμής, καθώς ο Έλληνας Πρωθυπουργός είχε αποστείλει στις 29 Αυγούστου μια επιστολή- καταπέλτη στον Αρχιεπίσκοπο, δια της οποίας ξεκαθάριζε ότι δεν επρόκειτο να σύρει «τα ελληνικά νειάτα εις πόλεμον», τόνιζε ότι στην Μανσούρα η Ελληνοκυπριακή κυβέρνηση προχώρησε στην επιχείρηση μονομερώς και λανθασμένα, κατηγορούσε τον Μακάριο ότι κινείται και μιλά από θέση ισχύος επειδή υπάρχει στην Κύπρο «η δυναμική παρουσία της Ελλάδος», ενώ διατύπωσε εν είδη απειλής την προειδοποίηση ότι την επόμενη φορά που οι δύο πλευρές θα διαφωνήσουν, το θέμα θα έρθει «ενώπιον του Έθνους»⁵⁴⁵. Ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, αναζητούσε νέες διαδρομές που θα τον οδηγούσαν, όπως ο ίδιος πίστευε, μακριά από τη σοβούσα κρίση. Και αποφάσισε να ενισχύσει τον προσανατολισμό του προς την Ανατολή και δη προς τη Μόσχα και το Κάιρο. Την ίδια ώρα, σε Ελλάδα και Κύπρο ξεκινούσε ένας ακήρυχτος πόλεμος προπαγάνδας τόσο για όσα συνέβησαν τους προηγούμενους μήνες, αλλά και κυρίως για αυτά που επρόκειτο να συμβούν στο άμεσο και το εγγύς μέλλον. Στο επίκεντρο βρέθηκε ξανά το ζήτημα του ελέγχου των επί της Κύπρου ελληνικών και ελληνοκυπριακών δυνάμεων, το οποίο έμελλε ν' απασχολήσει όσο τίποτα άλλο τις δύο πλευρές, σε δύο καιρίες φάσεις: Η πρώτη, πριν από το τέλος του 1964 και έως τις αρχές του 1965 και η δεύτερη- και κυριότερη- σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του 1966. Ειδικά στη δεύτερη φάση η αντιπαράθεση Αθήνας και Λευκωσίας ήταν σφοδρή και καταγράφηκε στον Τύπο της εποχής, αλλά και στη σχετική βιβλιογραφία ως «στρατιωτικό ζήτημα». Το «στρατιωτικό ζήτημα» ταλάνισε τα «αδελφά κράτη» ουσιαστικά έως και το πραξικόπημα της χούντας του Ιωαννίδη κατά του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου 1974.

3.1 Τα σοβιετικά όπλα

⁵⁴⁵ Επιστολή Γ. Παπανδρέου στον Μακάριο, 29/8/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.323-325. Η απάντηση του Μακαρίου στον Παπανδρέου ήρθε 6 μήνες μετά, στις 21/2/1964.

Τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου 1964, η ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη ασχολείτο σχεδόν αποκλειστικά με την επερχόμενη συμφωνία στρατιωτικής βοήθειας μεταξύ Κύπρου- Σοβιετικής Ένωσης. Λίγο νωρίτερα, στις 28 Αυγούστου ο Πρόεδρος Μακάριος μετέβη στο Κάιρο⁵⁴⁶, προκειμένου να συναντηθεί με τον Αιγύπτιο ηγέτη συνταγματάρχη Νάσερ και να συζητήσουν εκ του σύνεγγυς το ενδεχόμενο εξοπλιστικής συνεργασίας. Η εμπειρία της Μανσούρας και οι επιπτώσεις των σφοδρών τουρκικών βομβαρδισμών είχαν προκαλέσει βαθύ τραύμα στους Ελληνοκύπριους. Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, οποιοσδήποτε εμφανιζόταν διατεθειμένος να συνδράμει με όπλα την Κύπρο, αποκτούσε ιδιαίτερη θέση στο συλλογικό υποσυνείδητο του Ελληνοκυπριακού λαού, σημαντικό τμήμα του οποίου επρόκειτο ήδη φιλικά τόσο προς τη Μόσχα, όσο και ιδιαιτέρως προς το Κίνημα των Αδεσμεύτων⁵⁴⁷. Το ζήτημα των όπλων λάμβανε για ακόμα μια φορά στο νησί ειδικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά και υπαρξιακές διαστάσεις. Ο Σαμφών στο κύριο άρθρο της *Μάχης* της 28 Αυγούστου 1964 με τίτλο «Από το Κάιρο στη Μόσχα», χαιρέτιζε τις κινήσεις του Μακαρίου, επισημαίνοντας ότι «κέντρον του Κυπριακού είναι η Λευκωσία, όχι η Αθήνα, ούτε όμως η Ουάσινγκτον, το Λονδίνο ή η Άγκυρα».

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1964 αναγγέλθηκε ότι κατόπιν συμφωνίας Μακαρίου-Νάσερ, εντός των επόμενων ημερών θα άρχιζε να συρρέει «εις την Κύπρον άφθονον στρατιωτικόν υλικόν εκ της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας»⁵⁴⁸ και στις 9 του μήνα ο Ελληνοκύπριος Υπουργός Εμπορίου Ανδρέας Αραούζος, συνοδεία του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών Κώστα Ασιώτη, ταξίδευσαν στην Μόσχα, προκειμένου να εξετάσουν λεπτομερώς τους όρους παροχής της σοβιετικής βοήθειας⁵⁴⁹. Στις 25 Σεπτεμβρίου έφθασε στη Μόσχα και ο Κυπριανού- αφού προηγουμένως είχε λάβει την αρνητική απάντηση της Ουάσινγκτον στο ελληνοκυπριακό αίτημα παροχής όπλων- φέροντας κατάλογο με την παραγγελία της κυβέρνησης⁵⁵⁰. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1964 οι δύο πλευρές οριστικοποίησαν τη λίστα, για την οποία είχε ενημερωθεί και ο Παπανδρέου, ο οποίος δεν προέβαλλε αντιρρήσεις. Για την Αθήνα ήταν αρκετό η Λευκωσία και Μόσχα να υπέγραφαν τη συμφωνία⁵⁵¹ ως εμπορική και όχι ως στρατιωτική ή συμμαχική πράξη⁵⁵². Άλλωστε,

⁵⁴⁶ Εφημερίδα *Μάχη*, 27/8/1964

⁵⁴⁷ Ο Γαρουφαλιάς υπολόγιζε τότε ότι το 35% των Ελληνοκυπρίων είναι «κεντροαριστεροί», στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 133

⁵⁴⁸ Εφημερίδα *Μάχη*, 3/9/1964

⁵⁴⁹ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 1002

⁵⁵⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 251

⁵⁵¹ «Υπογράφεται η Συμφωνία σήμερα εις Μόσχαν», εφημερίδα *Τελευταία Ωρα*, 30/9/1964

⁵⁵² Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 99 και Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 249. Επρόκειτο για έναν ελιγμό του Παπανδρέου, ο οποίος γνώριζε ότι δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να δοθεί η εντύπωση στρατιωτικής συμμαχίας Κύπρου- Σοβιετικής Ένωσης. Ούτως ή άλλως, βέβαια, η συμφωνία ενόχλησε σφόδρα τους Αμερικανούς. Αυτό που φαίνεται ότι απέτρεψε ο Παπανδρέου σε

κατά τους Γαρουφαλιά και Παπακωνσταντίνου υπήρξε σχετική συγκατάθεση και του Υπουργικού Συμβουλίου⁵⁵³, με την αιτιολογία ότι η Κύπρος δεν έβρισκε να προμηθευτεί οπλισμό από πουθενά αλλού. Αυτό όμως που αργότερα, στις αρχές Μαρτίου, εξόργισε τους Αμερικανούς ήταν ότι μεταξύ των όπλων που αγοράστηκαν υπήρχαν σοβιετικοί πύραυλοι, οι οποίοι θα μεταφέρονταν και θα στάθμευαν αρχικά στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπου και θα ταξίδευαν Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί, με επικεφαλής τον Τάσο Μάρκου, για να εκπαιδευθούν επ' αυτών από άνδρες του Κόκκινου Στρατού⁵⁵⁴. Οι ΗΠΑ φοβήθηκαν ότι οι εν λόγω αξιωματικοί, πιθανόν να είχαν ειδικευθεί από το Αμερικανικό Πεντάγωνο στο χειρισμό των πυραύλων Nike και να διοχέτευαν στους Σοβιετικούς σχετικές πληροφορίες⁵⁵⁵. Τελικά οι πύραυλοι δεν έφθασαν ποτέ στην Κύπρο, γεγονός που προκάλεσε νέο ρήγμα στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, καθώς η ελληνοκυπριακή ηγεσία θεώρησε ότι καίριο ρόλο στην ανάκλησή τους διαδραμάτισαν η Αθήνα και δη το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και η διπλωματική Υπηρεσία⁵⁵⁶.

3.2 Η εκατέρωθεν προπαγάνδα για την Ένωση και η σύγκρουση για τον έλεγχο των όπλων

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1964 η *Μάχη* έδωσε στη δημοσιότητα την επιστολή της 28^{ης} Αυγούστου του Παπανδρέου στον Μακάριο, εξαπολύοντας δριμύτατη πρωτοσέλιδη επίθεση στον Έλληνα Πρωθυπουργό: «Ο Παπανδρέου απαιτεί να αναγνωρισθεί ως κηδεμών του Μακαρίου»⁵⁵⁷. Λίγες μέρες μετά, στις 9 Σεπτεμβρίου ο Γρίβας κατήγγειλε στον Παπανδρέου τον Μακάριο για σειρά θεμάτων, με κυριότερο ότι ενώ είχαν περάσει τέσσερις μήνες από την επίσημη ίδρυση της Εθνικής Φρουράς, ο

κατ' ιδίαν συνάντηση που είχε με τον Μακάριο ήταν το ταξίδι του ίδιου του Αρχιεπισκόπου στην Μόσχα, στο Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 213

⁵⁵³ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 133 και Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 208. Άλλωστε, επιπλέον όπλα έστειλε και η Αθήνα, στο Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 99. Στην αγορά των όπλων φαίνεται να συμφώνησε καταρχάς και ο Γρίβας, ασχέτως αν αργότερα έλεγε ότι επρόκειτο για «άχρηστο οπλισμό», στο Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση*, σ. 324 και 344-345. Για την αιτιολόγηση του Γρίβα ως προς τη μη χρησιμότητα των όπλων βλ. Γρίβας προς Γαρουφαλιά, 28/9/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 348. Αντίστοιχη επιχειρηματολογία εξέφρασε σύσσωμο το αντικομμουνιστικό μπλοκ του νησιού, στο Λάμπρου, «Η Αμυντική Θωράκιση της Κύπρου. Εθνική Φρουρά και Μεραρχία», σ. 75 και Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους Δύο Απτίλες*, σ.96

⁵⁵⁴ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 1013

⁵⁵⁵ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ. 134. «We have been shocked to learn that personnel of Greek armed forces have been training in Egypt on sophisticated soviet equipment...». Έτσι ξεκινούσε το προσωπικό μήνυμα του Αμερικανού Υπουργού Αμύνης Ρόμπερτ Μακανμάρα προς τον Γαρουφαλιά. Περισσότερες λεπτομέρειες στο Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σσ. 415-417

⁵⁵⁶ Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ.163-165

⁵⁵⁷ Εφημερίδα *Μάχη*, 4/9/1964

Αρχιεπίσκοπος συνεχίζει να κάνει το παν για να διατηρήσει ενεργή την παραστρατιωτική ομάδα του Λυσσαρίδη, ο οποίος αρνείται να παραδώσει τα όπλα που του είχαν δοθεί από τις ελληνικές και τις ελληνοκυπριακές αρχές. Σύμφωνα με τον Γρίβα, ο Λυσσαρίδης ελπίζει να γίνει ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων και επιδίδεται σε απροκάλυπτη προπαγάνδα προς τους νέους Ελληνοκύπριους να μην παρουσιάζονται προς στρατολόγηση στην Εθνική Φρουρά και αντ' αυτού να υπάγονται στη δική του οργάνωση, στην οποία στρατολογεί «τη ανοχή της Κυπριακής Κυβερνήσεως (...) εξ ολοκλήρου της νήσου, το πλείστον κομμουνιστάς». Ο Διγενής επισήμανε επίσης στον Έλληνα Πρωθυπουργό ότι γίνεται προσπάθεια προσηλυτισμού Ελλήνων αξιωματικών, με στόχο να μετακινηθούν στη μερίδα των υποστηρικτών του Μακαρίου. Κατά τον Γρίβα, ο Αρχιεπίσκοπος φοβάται ότι όσο ο Ελληνικός Στρατός ελέγχεται άμεσα και μόνο από την Αθήνα, μπορεί ανά πάσα στιγμή να χρησιμοποιηθεί εναντίον του, εφόσον ο ίδιος φέρνει αντιρρήσεις στην Ένωση⁵⁵⁸. Τον άτυπο πόλεμο προπαγάνδας συνέχισε μία εβδομάδα μετά η *Μάχη*. Σύμφωνα με άρθρο της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1964, η κυκλοφορία της εφημερίδας στα στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς είχε σχεδόν απαγορευτεί. Στην ίδια καταχώρηση φιλοξενείτο ανώνυμη καταγγελία σύμφωνα με την οποία Ελλαδίτης αξιωματικός ανάγκασε Ελληνοκύπριο οπλίτη να φάει το φύλλο της *Μάχης*, επειδή η εφημερίδα υποστηρίζει τον Μακάριο⁵⁵⁹. Την ένταση μεταξύ Ελλαδιτών αξιωματικών και Ελληνοκύπριων εθνοφρουρών εντός κι εκτός στρατοπέδων επιβεβαίωνε εκείνες τις ημέρες και ο νέος Έλληνας πρέσβης στην Λευκωσία, Μενέλαος Αλεξανδράκης, σε ενημέρωσή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Κωστόπουλο. Επίσης, κατά τον Αλεξανδράκη, την ώρα που οι Ελλαδίτες αξιωματικοί προσπαθούν «να επιβάλλουν το σύνθημα της Ένωσης», διεξάγεται επιτήδεια κομμουνιστική προπαγάνδα, με βάση τα συνθήματα: «Είναι τιμωρία η Ένωση να μας επιβάλλεται με αυτόν τον τρόπο» και «για να μας προπαγανδίζουν έτσι την Ένωση ο λαός δεν τη θέλει»⁵⁶⁰. Σύμφωνα, δε, με τον Κρανιδιώτη, στα στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς είχαν μετατραπεί σε χώρους αντικομμουνιστικής προπαγάνδας και δυσφήμισης της Κυπριακής Κυβέρνησης, ενώ οι μάντρες τους ήταν «γεμάτες αντικομμουνιστικά συνθήματα»⁵⁶¹.

Στο τέλος Σεπτεμβρίου ο Γρίβας, συνεχίζοντας την προσπάθεια να παραμείνει απόλυτος κυρίαρχος του μονοπωλίου της βίας και των όπλων στο νησί, ενημέρωσε

⁵⁵⁸ Επιστολή Στρατηγού Γρίβα από την Λευκωσία προς τον Πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, 9/9/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ.336- 338

⁵⁵⁹ Εφημερίδα *Μάχη*, 16/ 9/ 1964

⁵⁶⁰ Επιστολή Μ. Αλεξανδράκη προς τον Υπ. Εξωτερικών (χωρίς ημερομηνία), στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 344-345

⁵⁶¹ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, σ. 292. Ο Αζίνας γράφει ότι «έργο των Ελλαδιτών αξιωματικών ήταν η διάβρωση του Μακαρίου», στο Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 984

ξανά τον Παπανδρέου για κινήσεις προερχόμενες από το Προεδρικό Μέγαρο, που στόχευαν στη διατήρηση όχι μόνο των ήδη υφιστάμενων, αλλά και στη δημιουργία νέων ένοπλων ομάδων με υποστηρικτές του Μακαρίου, εκτός φυσικά του νόμιμου πλαισίου της Εθνικής Φρουράς. Ο Διγενής κατήγγειλε ξανά ότι ο Λυσσαρίδης δεν έχει παραδώσει τον οπλισμό του ως όφειλε, ενώ ο στενός συνεργάτης του ονόματι Λέφτης απειλεί συστηματικά τους άνδρες που κατατάσσονται στην Εθνική Φρουρά, προκειμένου να εγκαταλείψουν τις τάξεις της. Ακόμα, έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για κινήσεις του Μακαρίου που απέβλεπαν στη σύγκρουση με την Αθήνα και τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν στην Κύπρο, προειδοποιώντας τον Παπανδρέου ότι αν δεν παραδοθεί ο οπλισμός των παραστρατιωτικών θα τους τον «αφαιρέσει βιαίως»⁵⁶². Αντίστοιχη «ενημέρωση» έγινε από τον Γρίβα την ίδια ημέρα και στον Γεωρκάτση⁵⁶³. Ήταν γεγονός, ότι η πλευρά του Αρχιεπισκόπου δεν έδειχνε πρόθυμη να συμβάλει στον αφοπλισμό των παρακρατικών οργανώσεων, καθώς ενώ πράγματι είχε περάσει ένα εύλογο χρονικό διάστημα από τη δημοσίευση των σχετικών νομοθετικών διατάξεων, τόσο ο Λυσσαρίδης, όσο και ο Σαμφών ήταν ακόμα επί της ουσίας ανεξέλεγκτοι. Η ένοπλη παρουσία των ομάδων δύο ανδρών, σε συνδυασμό με τη δραστηριότητα των υποστηρικτών του Μακαρίου εντός πλέον της Εθνικής Φρουράς, συγκροτούσε ένα αξιόλογο στρατιωτικό αντίβαρο στις ισχυρές δυνάμεις που ελέγχονταν από τον Γρίβα και την Αθήνα. Η ανασφάλεια που επικρατούσε γύρω από το Προεδρικό Μέγαρο καθιστούσε την αναπαραγωγή αυτού του αντίβαρου σχεδόν υποχρεωτική.

Στις 2 Οκτωβρίου ο Σαμφών προχώρησε σε μια εμπρηστική κίνηση. Με ολοσέλιδο, πρωτοσέλιδο και μακροσκελές άρθρο του στη *Μάχη*, υπό τον τίτλο «Στρατηγέ Γρίβα Διγενή», έφερε στη δημοσιότητα όλες τις αιτίες της διαμάχης Αθήνας- Λευκωσίας, κατηγορώντας τον πρώην αρχηγό της ΕΟΚΑ για μια σειρά από ζητήματα. Κυριότερο όλων ήταν ότι τόσο ο ίδιος, όσο και οι Ελλαδίτες αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς κάνουν «άγρια φιλονατοϊκή προπαγάνδα» μεταξύ των νέων και μιλούν άσχημα για το «σεπτό πρόσωπο του Μακαρίου». Σύμφωνα με τον Σαμφών, οι ελληνοκυπριακές εφημερίδες έχουν απαγορευθεί στα στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς κατόπιν διαταγής του Γρίβα, προκειμένου να μην ενημερώνεται η νεολαία. Τέλος, ο Σαμφών κατηγορούσε τον Διγενή ότι έχει αποκλείσει από καίριες και επιτελικές θέσεις της Εθνικής Φρουράς άξιους και διακριθέντες αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού, αλλά και «του εθελοντικού στρατού μας όπως οι Δώρος Ηλία,

⁵⁶² Επιστολή Γρίβα προς Παπανδρέου, 28/9/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 345

⁵⁶³ Έγγραφο Γρίβα προς Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης της Κύπρου Π. Γεωρκάτση, 28/9/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 347- 348

Λέφτης κλπ»⁵⁶⁴. Το άρθρο του Σαμψών ήταν μια «ακτινογραφία» των όσων συνέβαιναν το φθινόπωρο του 1964 στις τάξεις των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων και της αέναης- όπως είχε εξελιχθεί- διαπάλης μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα, Αθήνας και Λευκωσίας, για την κυριαρχία επί των όπλων στο νησί. Ο Διγενής απαίτησε πάραυτα από τον Μακάριο να πάρει αποστάσεις από τα γραφόμενα του Σαμψών⁵⁶⁵, ενώ την ίδια ώρα ο τελευταίος πανηγύριζε για το πλήθος συγχαρητηρίων που έλαβε η εφημερίδα από όλη την κυπριακή επικράτεια για το εν λόγω άρθρο⁵⁶⁶. Ενημερωτική επιστολή έλαβε και ο Παπανδρέου, με υπογράμμιση ότι το κείμενο του Σαμψών προκάλεσε «μέγιστη δυσφορία» στις τάξεις του Στρατού. Επ' ευκαιρία ο Γρίβας έθεσε ξανά στον Έλληνα Πρωθυπουργό το ζήτημα των «ιδιωτικών στρατών», τους οποίους συνειδητά κρατά εν ζωή ο Μακάριος⁵⁶⁷. «Θα μπορούσα να διαλύσω αυτές τις ομάδες, αλλά δεν θέλω να δημιουργηθεί εσωτερικό θέμα», κατέληγε ο στρατηγός⁵⁶⁸.

Η κατάσταση έβαινε εκτός ελέγχου. Το κλίμα πυροδοτήθηκε ακόμα περισσότερο όταν εντοπίστηκε στην Λευκωσία η δραστηριότητα του Νίκου Δεληπέτρου, ο οποίος εστάλη από τον Παπανδρέου στην Κύπρο για την «τόνωση του αντιμακαριακού φρονήματος», η οποία θα πραγματοποιείτο μέσω συγκεκριμένων ελληνοκυπριακών εφημερίδων⁵⁶⁹. Ο μεν Δεληπέτρος εξεδιώχθη από τον ίδιο τον Μακάριο⁵⁷⁰, αλλά το χάσμα μεταξύ των δύο πλευρών διευρυνόταν συνεχώς. Γύρω από τον Γρίβα είχε συγκεντρωθεί πλέον, πλην της παλαιάς γενιάς των αγωνιστών της ΕΟΚΑ καθώς και της πλειοψηφίας των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο και η μεγαλύτερη μερίδα της συντηρητικής τάξης της Κύπρου που εξέφραζε επιφυλάξεις για την πολιτική του Μακαρίου, τον οποίο και κατηγορούσε ως «ανθροπικό»⁵⁷¹. Με τον Αρχιεπίσκοπο είχαν ταχθεί, εκτός της μάζας των ένοπλων υποστηρικτών του καθώς και όσων ευνοήθηκαν από τη δημιουργία της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, οι εκπρόσωποι των οικονομικών συμφερόντων που θα

⁵⁶⁴ «Στρατηγέ Γρίβα Διγενή», εφημερίδα *Μάχη*, 2/10/1964

⁵⁶⁵ Εφημερίδα *Μάχη*, 3/10/1964

⁵⁶⁶ ό.π.

⁵⁶⁷ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σταύρου: «Ο Λυσσαρίδης κρατούσε τις ένοπλες ομάδες με την άδεια του Μακαρίου και τις χαρακτήριζε «θώρακα προστασίας του Εθνάρχου», συνέντευξη Σταύρου

⁵⁶⁸ Επιστολή Γρίβα προς Παπανδρέου, 2/10/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 356-359

⁵⁶⁹ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 86-87, Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, σ. 23 και για περισσότερες λεπτομέρειες στο βιβλίο του ίδιου του Δεληπέτρου, *Αποφάσισα να μιλήσω*, σ. 161-165. Όσον αφορά τις εφημερίδες, επρόκειτο κυρίως για την εφημερίδα *Πατρίς*, η οποία σύμφωνα με τους τρεις πρέσβεις εκδιδόταν με χρήματα του Ελληνικού Δημοσίου και ήταν σφόδρα αντιμακαριακή και δευτερευόντως για τον *Συναγερμό*, βλ. και Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 293. Σύμφωνα με την *Τελευταία Ώρα*, ο Δεληπέτρος προσέφερε στη διεύθυνση συγκεκριμένης εφημερίδα 50.000 λίρες για να στραφεί κατά του Μακαρίου, εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 1/10/1964

⁵⁷⁰ «Ο Μακάριος έδιωξε τον Δεληπέτρον», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 1/10/1964

⁵⁷¹ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 292

πλήττονταν από την Ένωση, αλλά και οι υποστηρικτές του ΑΚΕΛ. Με λίγα λόγια ο Αρχιεπίσκοπος είχε στο πλάι του την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων, αλλά αδυνατούσε να ελέγξει το στράτευμα, εντός του οποίου επικρατούσε αναβρασμός, καθώς η άνωθεν αντιπαράθεση αντανακλούσε αφενός στις σχέσεις των Ελλαδιτών αξιωματικών με τους Ελληνοκύπριους οπλίτες, αφετέρου με τους Ελληνοκύπριους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς που ήταν πιστοί στον Μακάριο, είτε αυτοί προέρχονταν από τον Κυπριακό Στρατό, είτε από τις παραστρατιωτικές οργανώσεις.

Σε μια προσπάθεια αποκλιμάκωσης της φθινοπωρινής έντασης ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού Μενέλαος Παντελίδης πραγματοποίησε στις 9 Οκτωβρίου 1964 ομιλία- νουθεσία προς τις Ένοπλες Δυνάμεις του νησιού, καταγγέλλοντας «κακόβουλες διαδόσεις» για ύπαρξη ρήγματος Ελληνοκυπρίων- Ελλαδιτών. Δεν είναι δυνατόν, έλεγε ο στρατηγός, εν μέσω μιας τόσο κρίσιμης συγκυρίας για την Κύπρο, να κυκλοφορούν δημοσιεύματα στα οποία τα Κέντρα Εκπαιδύσεως της Εθνικής Φρουράς αποκαλούνται «Νταχάου» και να μεταδίδονται πληροφορίες περί Ελλαδίτη αξιωματικού που «ελόγγχευσε Ελληνοκύπριο εθνοφρουρό»⁵⁷². Όμως, παρά τα λεγόμενα του Παντελίδη, αυτή ήταν η πραγματικότητα: Ο πόλεμος της προπαγάνδας επεκτείνεται, τα δε περιστατικά ενδοστρατιωτικών συγκρούσεων πλήθαιναν. Σε αλληπάλληλες εκθέσεις του ΓΕΕΦ προς τον Παπανδρέου και τον Γαρουφαλιά καταγράφονταν «κλονισμός της πίστεως εις Ελλάδα», «κλονισμός εμπιστοσύνης εις τον Στρατόν», καθώς και ότι γινόταν «προπαγάνδα περί υπάρξεως κυπριακής εθνικής συνείδησης». Παράλληλα, δε, αναδεικνύονταν τα επιχειρήματα της «ανθενωτικής» αντίληψης, όπως π.χ. «Ένωση ίσον πτωχή επαρχία», «οι Έλληνες αξιωματικοί είναι αμερικανόφιλοι και εξυπηρετούν τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ», «οι Έλληνες αξιωματικοί συμπεριφέρονται απρεπώς και βάναυσα προς τους οπλίτες» κλπ. Εξεφράζετο, δε, έντονος προβληματισμός περί της κυβέρνησης της Κύπρου, η οποία «επιδιώκει την αποφυγή της Ένωσης εμπλέκοντας όλο και περισσότερο τη Σοβιετική Ένωση και τους Αδέσμευτους»⁵⁷³.

Η επίσκεψη του Τίτο στην Λευκωσία και η αποθεωτική υποδοχή του Γιουγκοσλάβου ηγέτη από τον Μακάριο ενέτειναν ακόμα περισσότερο το κλίμα καχυποψίας⁵⁷⁴, ενώ οι πρωτοβουλίες του Αρχιεπισκόπου αφενός για τη σύγκληση

⁵⁷² Εφημερίδα *Μάχη*, 10/10/1964

⁵⁷³ Έκθεση ΓΕΕΦ προς Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και Γ. Παπανδρέου, 12/10/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 7-10 και Έκθεση ΓΕΕΦ προς Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και Ελληνική Κυβέρνηση, 18/10/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 11-14.

⁵⁷⁴ «Αποθεωτική υποδοχή στον στρατάρχη Τίτο» και «Ο Τύπος της ΕΡΕ επετέθη σκαιώς κατά του Μακαρίου λόγω της ρωσοκυπριακής συμφωνίας, της επισκέψεως στο Κάιρο και του ταξιδιού του Τίτο», στην εφημερίδα *Τελευταία Ωρα*, 16/10/1964

μεγάλης στρατιωτικής σύσκεψης⁵⁷⁵ και τη συγκέντρωση, κατόπιν πρόσκλησης του ίδιου, δεκάδων Ελλαδιτών αξιωματικών στο Προεδρικό Μέγαρο, αφετέρου για την έναρξη περιοδειών στα στρατόπεδα της Μεραρχίας⁵⁷⁶, θεωρήθηκαν από την Αθήνα και κυρίως από τον Γρίβα ως κινήσεις άκαιρες, απρεπείς και υστερόβουλες. «Κάνει επιθεωρήσεις ακόμα στην ΕΛΔΥΚ/Μ ώστε να εμφανιστεί ως ανώτερος άρχων (...) Στόχος του είναι ο στρατός να φύγει από τον έλεγχο της ηγεσίας του ώστε να μην δύναται να χρησιμοποιηθεί κατά των ανθενωτικών σχεδίων του» έγραφε ο Γρίβας στον Παπανδρέου, περιγράφοντας παραλλήλως και την υπόρρητη αποστολή της Μεραρχίας. Η επιστολή του Διγενή έκλεινε με την προφητική φράση «βαίνουμε προς φανερή και απροκάλυπτη ρήξη»⁵⁷⁷.

Στις 26 Οκτωβρίου 1964 ο Γαρουφαλιάς επισκέφθηκε ξανά την Κύπρο ενόψει των εκδηλώσεων για την εθνική επέτειο και έγινε αποδέκτης των παραπόνων του Μακαρίου, διότι οι Ελλαδίτες αξιωματικοί τον αποκαλούν «ανθενωτικό». Ο Έλληνας Υπουργός ζήτησε από τον Αρχιεπίσκοπο να παρέμβει ώστε να διακοπούν οι επιθέσεις συγκεκριμένων ελληνοκυπριακών εφημερίδων κατά του Γρίβα και των Ελλαδιτών αξιωματικών (αποκαλούνταν πλέον «καλαμαράδες»), ενώ απαίτησε από τους τελευταίους να συγκεντρωθούν στα καθήκοντά τους και να σταματήσουν να επικρίνουν τον Μακάριο⁵⁷⁸. Όπως παρατηρεί ο Σέρβας «από τη συγκίνηση στο άκουσμα της ελληνικής προφοράς, φτάσαμε στους “καλαμαράδες”»⁵⁷⁹. Λίγο μετά την αναχώρηση του Γαρουφαλιά από την Κύπρο η *Τελευταία Ώρα* έγραφε στο πρωτοσέλιδό της: «Υποπτος δράσις του Γαρουφαλιά και προπαγάνδα δια το ΝΑΤΟ και την άμεσον λύσιν»⁵⁸⁰. Την ίδια ημέρα, στις 4 Νοεμβρίου, η *Μάχη* κάλυπτε διεξοδικά την «ιστορική ομιλία» του Μακαρίου στο Παραλίμι, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Αρχιεπίσκοπος διακήρυξε ότι η μοναδική επιλογή για την Κύπρο ήταν η «αδέσμευτη ανεξαρτησία» και πως οποιαδήποτε άλλη λύση είναι «νόθος»⁵⁸¹. Ο Μακάριος, παρά τις περί του αντιθέτου παραινήσεις, αλλά και τη συνολική λογική του

⁵⁷⁵ «Η μέγιστη στρατιωτική σύσκεψις», εφημερίδα *Μάχη*, 18/10/1964. Η *Τελευταία Ώρα* έγραψε στις 24 Οκτωβρίου 1964 ότι κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής σύσκεψης έγιναν «συστάσεις στον Γρίβα για τους πολιτικούς του λόγους» και πως ο Μακάριος ζήτησε από τους αξιωματικούς- εκπαιδευτές της Εθνικής Φρουράς να «περιοριστούν στο ρόλο τους», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 24/10/1964

⁵⁷⁶ «Οι Εθνοφρουροί αποθέωσαν τον ηγέτη της Κύπρου. Μαραθώνια περιοδεία σε εξ στρατόπεδα», εφημερίδα *Μάχη*, 23/10/1964. Για την εύλογη αιτία μη αποκάλυψης των θέσεων των στρατοπέδων της Μεραρχίας η εφημερίδα κάλυψε μόνο τις επισκέψεις του Μακαρίου σε στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς. Ο Τεσσέρης θυμάται τις επισκέψεις τόσο του Μακαρίου, όσο και του Γρίβα στη μονάδα του: «Ο ένας μας μιλούσε για τη συμπεριφορά μας, ο άλλος για την Ένωση (...) Όταν ερχόταν ο Γρίβας οι αξιωματικοί μας, μάς λέγανε να είμαστε πιο ενεργοί, πιο ενεργοποιημένοι», στη συνέντευξη Τεσσέρη.

⁵⁷⁷ Επιστολή Γρίβα προς Γ. Παπανδρέου, 21/10/1964, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 29-33.

⁵⁷⁸ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σ.225-228

⁵⁷⁹ Σέρβας, *Το Κυπριακό*, σ. 434

⁵⁸⁰ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 4/11/1964

⁵⁸¹ Εφημερίδα *Μάχη*, 4/11/1964

δυτικού πλαισίου και του συστήματος ασφαλείας της αδελφής χώρας Ελλάδας, αποτίνασε ό,τι είχε απομείνει από τις Συνθήκες Ζυρίχης- Λονδίνου, οι οποίες στηρίζονταν στο τρίπτυχο δεσμευμένη ανεξαρτησία, εγγυήσεις, τριμερής συμμαχία. Το ζήτημα της Ένωσης μπορεί να παρέμενε ανοικτό, όμως κατόπιν δημοψηφίσματος όπως θα ζητούσε αργότερα ο Μακάριος, αλλά πάντοτε «άνευ κανενός ανταλλάγματος». Παρέμενε, δηλαδή, ανοικτό, αλλά και ανεδαφικό ταυτόχρονα.

3.3 *Οι Έλληνες αξιωματικοί και οι οπλίτες, η Ελληνοκυπριακή κοινωνία και η πολιτική*

Όταν ο ταξίαρχος Περίδης το καλοκαίρι του 1964 αντικαταστάθηκε από τον Γεωργιάδη, ως αρχηγό της ΕΛΔΥΚ και τυπικά της Μεραρχίας, επέστρεψε στην Αθήνα και συναντήθηκε με τον Παπακωνσταντίνου. Τα όσα είπε ο Περίδης στον Υφυπουργό Εθνικής Άμυνας αναδεικνυαν με μεστό και αναλυτικό τρόπο το πως διαμορφώνονταν, ήδη, από τις αρχές του έτους, οι σχέσεις των Ελλαδιτών αξιωματικών και οπλιτών με την πλειονότητα της ελληνοκυπριακής κοινωνίας: «Η ατμόσφαιρα δεν είναι καθόλου ευνοϊκή, αναζητούν αφορμές να μας διασύρουν, τους εγκαταλείψαμε λένε (...) Αρχίζει να δημιουργείται ανθελληνικό πνεύμα κι ας το κρύβουμε. Κανείς δεν μπορεί ν' αντικαταστήσει τον Μακάριο, ο Γεωρκάτζης είναι κακός δαίμονας, έχει μπράβους και σκοτώνει. Η εχθρότητα των δικών μας (σσ: εννοεί τους αξιωματικούς) κατά του Μακαρίου οφείλεται στον ανθελληνισμό των οπαδών του. Οι δικοί μας λένε ότι δεν ήρθαν στην Κύπρο για να πολεμήσουν υπέρ του Μακαρίου, αλλά υπέρ της Ένωσης, για ένα κομμάτι της Ελλάδας. Έτσι αρχίσαμε να πιστεύουμε ότι ο Μακάριος δεν θέλει την Ένωση (...) Ο Μακάριος φέρεται να είπε πως “μόνο όταν πω εγώ Ένωση θα γίνει, ξεχάστε τον Γρίβα”. Ο Μακάριος προσπαθεί διαρκώς ν' απομονώνει τους Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι δυσφορούν σε αυτό το κλίμα, ακόμα και οι εκπαιδευτές. Ο Γρίβας νομίζει ότι ελέγχει την Εθνική Φρουρά, αλλά δεν την ελέγχει. Ουσιαστικός παράγοντας δύναμης στην Κύπρο είναι η ΕΛΔΥΚ»⁵⁸². Από τα λεγόμενα, λοιπόν, του Περίδη προκύπτει, όπως άλλωστε τονίστηκε και παραπάνω, ότι οι βασικές αιτίες της διάστασης μεταξύ των Ελλαδιτών αξιωματικών και των υποστηρικτών του Μακαρίου ήταν πρώτον η μη συμμετοχή των αμιγώς ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στις διακοινοτικές συγκρούσεις και δη σε αυτές του Δεκεμβρίου 1963 και του Αυγούστου 1964 και δεύτερον το ζήτημα της τοποθέτησης κάθε πλευράς έναντι του μείζονος διακυβεύματος της Ένωσης. Από ένα σημείο και μετά, κυρίως από το φθινόπωρο του 1964 και στη συνέχεια, οι Ελλαδίτες αξιωματικοί ήταν βέβαιοι ότι ο Μακάριος δεν

⁵⁸² Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ. 230

επιθυμούσε την Ένωση. «Ήθελε νομίζεις ο Μακάριος την Ένωση; Γιατί; Για να γίνει κοινοτάρχης; Είχε μανία με την εξουσία ο Μακάριος», ήταν η χαρακτηριστική απάντηση του Σταύρου στη σχετική ερώτηση⁵⁸³. Σύμφωνα, δε, με τη μαρτυρία του αγωνιστή της ΕΟΚΑ Ανδρέα Μιχαηλίδη: «Ο Μακάριος και μία πολυκατοικία να έμενε όρθια στην Κύπρο θα ήθελε να είναι Πρόεδρος. Και ο Γρίβας το ίδιο»⁵⁸⁴. Ο Τεσσέρης από την πλευρά του θυμάται ότι οι αξιωματικοί της μονάδας του έλεγαν στους οπλίτες ότι «ο Μακάριος είναι Πρόεδρος και δεν θέλει να χάσει το αξίωμα»⁵⁸⁵.

Πέραν όμως αυτών, στόχος της παρούσας εργασίας είναι ν' αναδείξει τις επιπλέον αιτίες του διαίρεσης των δύο πλευρών. Έτσι λοιπόν, μια ακόμα τομή που εντοπίστηκε ήταν η σκληρή αντικομμουνιστική στάση των Ελλαδιτών αξιωματικών, έναντι της αντίστοιχης υποστήριξης ή έστω της ανεκτικότητας που έδειχνε μεγάλο τμήμα των Ελληνοκυπρίων στη διπλωματική στροφή του Μακαρίου τόσο προς Ανατολάς, όσο και προς τον Τρίτο Κόσμο, δηλαδή τους Αδέσμευτους. Εμποτισμένη η ελληνοκυπριακή κοινωνία με μίσος έναντι της Δύσης και του ΝΑΤΟ, εξαιτίας αφενός των όσων συνέβησαν στην Μανσούρα, αφετέρου της σχεδόν διαρκούς, αλλά και εν πολλοίς λανθασμένης, άποψης ότι η Ουάσινγκτον τηρούσε αμιγώς φιλοτουρκική στάση σε ό, τι είχε να κάνει με το Κυπριακό Ζήτημα, δεν μπορούσε να αποδεχθεί ότι οι Ελλαδίτες αξιωματικοί βρίσκονταν στο κυπριακό έδαφος υπόρρητα και ως νατοϊκή δύναμη. Τα όσα γράφει ο Κρανιδιώτης για το ρόλο που διαδραμάτισε η πλειοψηφία των Ελλαδιτών αξιωματικών στην Κύπρο είναι αποκαλυπτικά του σκεπτικού της πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων: «Οι παράγοντες αυτοί (σσ: εννοεί τους Ελλαδίτες αξιωματικούς), παραβλέποντας την εθνική σημασία της αποστολής, επιδίωξαν να χρησιμοποιήσουν τα στρατεύματα για άλλους σκοτεινούς σκοπούς: Όπως π.χ. για να ελέγχουν τον Μακάριο, να διεξάγουν αντικομμουνιστικό αγώνα, να διαμορφώνουν καταστάσεις που να εξυπηρετούν περισσότερο τα “συμμαχικά” παρά τα Κυπριακά συμφέροντα»⁵⁸⁶. Η συγκεκριμένη διάσταση είχε αντανάκλασεις σε όλα τα επίπεδα του στρατεύματος. Κατά τον Σέρβα: «Ο λυσσαλέος αντικομμουνισμός των Ελλαδιτών αξιωματικών τούς έφερνε σε αντίθεση με τους Ελληνοκύπριους στρατιώτες, που ήταν παιδιά από τα λαϊκά στρώματα. Υπέστησαν βασανιστήρια οι Κύπριοι στρατιώτες για τα πιστεύω τους»⁵⁸⁷. Ο Μπουλούκος, δε, μεταφέρει το εξής περιστατικό: «Ελληνοκύπριοι στρατιώτες παραλίγο να λιντσάρουν Έλληνες αξιωματικούς, επειδή σε ομιλίες τους είπαν τον “Γέρο” “κομμουνιστή”».

⁵⁸³ Συνέντευξη Σταύρου

⁵⁸⁴ Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γεωργιάδης*, σ. 188

⁵⁸⁵ Συνέντευξη Τεσσέρη

⁵⁸⁶ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ.156

⁵⁸⁷ Σέρβας *Κυπριακό*, σ.411

Επιδιώκοντας τη συναγωγή αντίστοιχων συμπερασμάτων για το τί ήταν αυτό που ενοχλούσε περισσότερο τους Ελλαδίτες αξιωματικούς όσον αφορά τον Μακάριο, προκύπτει ότι οι σχέσεις του Αρχιεπισκόπου με την Μόσχα, λειτούργησαν ως επιταχυντής των δυσμενών εξελίξεων μεταξύ των δύο πλευρών. Κατά τον Αγγελίδη: «Κάποιοι αξιωματικοί πίστευαν ότι ο Μακάριος ήθελε να φέρει εδώ τη Ρωσία και ότι ήταν κομμουνιστής». Σύμφωνα με τον Ιεροδιακόνου: «Το πρόβλημα των περισσότερων Ελλήνων αξιωματικών ήταν γιατί να υποστηρίζει ο Μακάριος τους Αριστερούς και τη Μόσχα και γιατί να μην είναι με την Ένωση (...) Οι αξιωματικοί είχαν αρχίσει να υποψιάζονται τους Ελληνοκύπριους “μήπως αυτός είναι Αριστερός; Μήπως είναι κομμουνιστής; Μήπως είναι ανθέλληνας;”». Ο Λόττας θυμάται πως στις τάξεις της Εθνικής Φρουράς «συζητούσαμε κατά κόρον το θέμα με τη Μόσχα. Για εμένα αυτό ήταν το βασικό λάθος του Μακαρίου», ενώ κατά τον Κιόσση οι Ελλαδίτες αξιωματικοί «διαφωνούσαν έντονα με τον Μακάριο στο θέμα της συνεργασίας με το ΑΚΕΛ (...). Αλλά κι εμείς όταν μας έλεγαν (σσ: οι Ελλαδίτες αξιωματικοί) “θα κάνουμε την Ένωση και εσείς θα συλλάβετε τους Αριστερούς”, εμείς δεν καταλαβαίναμε τι σχέση έχει το ένα με το άλλο».

Στην αλληλοτροφοδοτούμενη αντιπαράθεση των δύο μερών συνέβαλαν και περιστατικά της καθημερινότητας, τα οποία δεν μπορούν μεν να συμπεριληφθούν σε κάποιο θεωρητικό-ερμηνευτικό σχήμα, αλλά αποκαλύπτουν την ένταση των σχέσεων σε κοινωνικό επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι, διαχρονικά, οι ανά την επικράτεια στρατευμένοι αντιμετωπίζουν, αλλά και προκαλούν προβλήματα κατά τη διάρκεια της διαβίωσής τους στις τοπικές κοινωνίες, θεωρούμε ότι στην εν λόγω περίπτωση και εξαιτίας του πολύπλοκου και φορτισμένου-πολιτικά, ιδεολογικά και εθνικά-πλαισίου δράσης, τα περιστατικά αυτά αποκτούν μεγαλύτερο ιστορικό ενδιαφέρον. Σύμφωνα με τον Δημητριάδη, ο οποίος έζησε περίπου δύο χρόνια στην Κύπρο, οι Ελληνοκύπριοι, καθ’ ότι στενά συνδεδεμένοι με την οικογένεια και τη θρησκεία, αντιμετώπιζαν πρόβλημα μόνο με όσους Ελλαδίτες αξιωματικούς και οπλίτες φέρονταν και εκφέρονταν απρεπώς απέναντι στα θεία και τους οικογενειακούς θεσμούς⁵⁸⁸. Ο Τσουμής θυμάται την προσβλητική συμπεριφορά δύο οπλιτών κατά τη διάρκεια της παραμονής της μονάδας του στην Τυλληρία, μετά τα γεγονότα την Μανσούρας το καλοκαίρι του 1964, όταν οι άνδρες του Τάγματος εκλήθησαν και παρέστησαν στο γλέντι που ακολούθησε μετά έναν ελληνοκυπριακό γάμο στο χωριό Πύργος. Οι οπλίτες εστάλησαν πάραυτα πίσω στο στρατόπεδο, με εντολή να τους επιβληθούν αντίστοιχες κυρώσεις⁵⁸⁹, ενώ οι εντυπώσεις στους παρευρισκόμενους από το περιστατικό ήταν εξαιρετικά αρνητικές. Ο ίδιος αφηγείται ότι μετά την Μανσούρα πολλοί αξιωματικοί

⁵⁸⁸ Συνέντευξη Δημητριάδη

⁵⁸⁹ Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 26

στις μονάδες της Εθνικής Φρουράς και της Μεραρχίας επεδίωκαν να τοποθετούν σε κοινές υπηρεσίες με Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και οπλίτες, προκειμένου να συσφίξουν τις σχέσεις τους. Τα αποτελέσματα, όμως, ήταν πενιχρά: «Δεν μιλούσαν, δεν τραγουδούσαν, δεν διασκεδάζαν μαζί»⁵⁹⁰. Ο Αγγελίδης φέρνει στη μνήμη του ένα περιστατικό κατά το οποίο οι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες της Εθνικής Φρουράς απόρησαν βλέποντας Ελλαδίτες συναδέλφους τους που υπηρετούσαν στην 32η Μοίρα Καταδρομών να βγάζουν από τις στολές τους το Κυπριακό Εθνόσημο και να το πετούν στο έδαφος⁵⁹¹.

Ο Τεσσέρης με αρκετή πικρία θυμάται ότι «μας βρίζανε και από τις εφημερίδες και τα από τα ραδιόφωνα. “Ελληνες τρομοκράτες” μας λέγανε» και ότι στην Κακοπετριά «υπήρχαν άτομα που έβριζαν τον στρατό». Σύμφωνα με τον ίδιο, δεν έλειψαν και τα περιστατικά ξυλοδαρμών και επεισοδίων μεταξύ Ελλαδιτών οπλιτών και ντόπιων, τόσο στο χωριό, όσο και στη Λεμεσό, αργότερα όταν άρχισαν να βγαίνουν ως εξοδούχοι. «Ο διοικητής μάς έλεγε να είστε κόσμιοι, αλλά να μην έρθει κανείς πίσω δαρμένος»⁵⁹². Υπήρχαν, βέβαια, ακόμα και μετά το φθινόπωρο του 1964 περιπτώσεις Ελληνοκυπρίων που προσκαλούσαν Ελλαδίτες οπλίτες στα σπίτια τους για φαγητό και ξεκούραση, αλλά πλέον προκειμένου κανείς να φιλοξενηθεί έπρεπε πρώτα να λάβει σχετική άδεια από το Γραφείο Πληροφοριών της μονάδας, καθώς είχαν πληθύνει τα περιστατικά προπαγάνδας και προσηλυτισμού. «Πρώτα εξεταζόταν ποιος είναι αυτός που σε καλούσε και μετά πήγαινες», λέει ο Τεσσέρης⁵⁹³. Η εμπειρία του Θεοδωρακάκου είναι αρκετά πιο τραυματική. «Δεν μας ήθελαν οι Κύπριοι. Δεν μας είχαν συμπάθεια. Εμείς πήγαμε να πολεμήσουμε και εκείνοι δεν μας ήθελαν», λέει και φέρνει στη μνήμη του ένα περιστατικό ξυλοδαμού Ελλαδιτών οπλιτών εντός ενός κινηματογράφου⁵⁹⁴. Μεταφέρει, επίσης, μια πιο συλλογική εικόνα που επικρατούσε για τους Ελληνοκύπριους στη μονάδα του: «Δεν μας άρεσαν γενικά οι Κύπριοι, ούτε σε εμένα, ούτε στα άλλα παιδιά. Το λέγαμε και στον διοικητή (...) Στην Αμμόχωστο που βγαίναμε μας έβλεπαν σαν πελάτες, ήθελαν να ψωνίζουμε κι εμείς δεν είχαμε πολλές επαφές»⁵⁹⁵. Πάντως, τόσο ο Τεσσέρης, όσο και ο Θεοδωρακάκος ένοιωσαν κατά τη διάρκεια της θητείας τους στην Κύπρο ότι υπηρετούν έναν ανώτερο, πατριωτικό σκοπό, ενώ έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι όταν επέστρεψαν στην Ελλάδα είχαν διαφορετική, προς το καλύτερο, αντιμετώπιση και από τους ανωτέρους τους και από

⁵⁹⁰ ό. π., σ. 30

⁵⁹¹ Συνέντευξη Αγγελίδη

⁵⁹² Συνέντευξη Τεσσέρη. Ο ίδιος αφηγείται και ένα περιστατικό όταν μετά από κάποιο επεισόδιο στο χωριό ο διοικητής αντί να «μοιράσει φυλακές, μας επαίνεσε».

⁵⁹³ ό.π.

⁵⁹⁴ Συνέντευξη Θεοδωρακάκου

⁵⁹⁵ ό.π.

τους συναδέλφους τους⁵⁹⁶. «Ένοιωθα πατριωτικά στην Κύπρο», λέει ο Θεοδωρακάκος⁵⁹⁷, ενώ ο Τεσσέρης προσθέτει: «Ένοιωθα ξεχωριστός που είχα πάει στην Κύπρο. Υπερήφανος, διότι σαν Έλληνας έκανα το καθήκον μου (...) Πικράθηκα πολύ όταν έμαθα στον Καναδά όπου ήμουν ότι όλα αυτά τα μέρη τα πήραν οι Τούρκοι»⁵⁹⁸.

Εντός του σώματος των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρέτησαν στην Κύπρο και δη στις τάξεις της Εθνικής Φρουράς δεν έλειψαν οι επιμέρους, εσωτερικές ομαδοποιήσεις, με σαφώς κυρίαρχη αυτή των αξιωματικών που συντάχθηκαν πέριξ του Γρίβα, πολλοί από τους οποίους αποτέλεσαν αργότερα βασικούς αρμούς του χουντικού καθεστώτος. Μειοψηφία ήταν οι προσκείμενοι (ή έστω όσοι θεωρούνταν προσκείμενοι) στο χώρο του Κέντρου και της κυβερνώσας παράταξης⁵⁹⁹. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ενώ ο Γρίβας είχε συγκεντρώσει γύρω του μεγάλη μερίδα ακροδεξιών και μετέπειτα χουντικών αξιωματικών, ο ίδιος δεν μπορεί να συγκαταλεχθεί ούτε σε αυτήν την ομάδα, αλλά ούτε και σε οποιαδήποτε άλλη ομαδοποίηση της εν λόγω περιόδου. Ο Διγενής ήταν ευέλικτος και καθώς θεωρούσε εαυτόν ξεχωριστή περίπτωση, συνέπραττε αναλόγως της περίπτωσης. Εξ ου και η πορεία του από την κατοχική «Χ» πρώτα στις παρυφές του Κέντρου της δεκαετίας του 1960 και μετά στη θέση του άτυπου επικεφαλής των ακραίων νεοϊδεατών και του τακτικού συνομιλητή του Βασιλιά. Πάντως, οι εκπρόσωποι της προαναφερθείσας πλειοψηφούσας τάσης στην Κύπρο ήταν διακριτοί από την πρώτη ημέρα της εκεί παρουσίας τους. Μεταξύ αυτών οι Πέτρος Κεφάλας, Κων/νος Καρύδας, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Λάμπρος Σταθόπουλος, Θεόφιλος Θεοφιλογιαννάκος, Νικόλαος Ντερτιλής. Όσον αφορά τους θεωρούμενους δημοκρατικούς αξιωματικούς, γνωστότερος ήταν ο υπηρετών στη Μεραρχία Δημήτριος Οπρόπουλος, ενώ αυτός που πρωταγωνιστούσε, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, στο παρασκήνιο για τη σύμπληξη κεντρώας «φράξιας» ήταν ο αξιωματικός της ΚΥΠ Αριστόδημος Μπουλούκος⁶⁰⁰, ο οποίος όμως είχε υπηρετήσει στη «Χ» υπό τις διαταγές του Γρίβα...

⁵⁹⁶ «Όταν γυρίσαμε στην Ελλάδα μας έβλεπαν στο ΚΕΒΟΠ σαν ήρωες», συνέντευξη Τεσσέρη.

⁵⁹⁷ Συνέντευξη Θεοδωρακάκου

⁵⁹⁸ Συνέντευξη Τεσσέρη

⁵⁹⁹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ.144. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα και με τον Τσουμή, αλλά και τον ίδιο τον Παπακωνσταντίνου, ο Υφυπουργός Άμυνας, ο οποίος επέβλεπε και τις μεταθέσεις, συνήθιζε να στέλνει «δεξιούς» αξιωματικούς στην Κύπρο, προκειμένου να μην τους επιτρέπεται η δράση σε καίρια γεωγραφικά σημεία της Ελλάδας και δη στην Αθήνα. Η απομάκρυνση των ακραίων αξιωματικών από την πρωτεύουσα αποτελούσε την πρώτη περίοδο εξουσίας της Ένωσης Κέντρου πάγια τακτική της κυβέρνησης. Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ.169 και Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ.19

⁶⁰⁰ Μπήτος *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σσ.145-146 και Τσουμής *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ*, σ. 28

Ενώ προς το τέλος 1964- αρχές 1965 βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η διαπάλη Αθήνας- Λευκωσίας τόσο για την εύρεση κοινού τόπου διπλωματικής δράσης, όσο και για τον έλεγχο των στρατευμάτων στην Κύπρο, στις τάξεις των Ελλαδιτών αξιωματικών ξεκινούσε μια νέα αντιπαράθεση, με πρωταγωνιστή και πάλι τον Γρίβα. Μετά την επίσκεψη του άρτι παραιτηθέντος από τη θέση του αναπληρωτή Υπουργού Συντονισμού Ανδρέα Παπανδρέου στην Κύπρο, στις 4 Νοεμβρίου 1964, όπου και απόλαυσε της επίσημης υποδοχής του Μακαρίου, ο Διγενής άρχισε να κινητοποιείται⁶⁰¹ με στόχο την εκδίωξη συγκεκριμένων πυρήνων αξιωματικών από το νησί, επικαλούμενος ότι οι εν λόγω επηρεάζονται από τον υιό του Έλληνα Πρωθυπουργού, ο οποίος- σε αντίθεση με τον πατέρα του- είναι φίλα προσκείμενος στον Αρχιεπίσκοπο. Πράγματι, η επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στην Κύπρο σχολιάστηκε αρνητικά από την πλειοψηφία των Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Εθνική Φρουρά και την Μεραρχία, καθώς πραγματοποιήθηκε εν μέσω της ανοικτής αντιπαράθεσης που εξελισσόταν ανάμεσα σε Αθήνα και Λευκωσία με επίκεντρο το στράτευμα⁶⁰². Σύμφωνα, δε, με τη μαρτυρία του Μπουλούκου, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Παπανδρέου στην Κύπρο καταγράφηκαν περιστατικά απειθαρχίας από αξιωματικούς, οι οποίοι ενώ διατάχθηκαν να παραστούν στην ομιλία του πρώην Υπουργού προς τις Ένοπλες Δυνάμεις, αυτοί αρνήθηκαν, επικαλούμενοι λόγους ιδεολογίας⁶⁰³.

Πράγματι ο Μπουλούκος και ορισμένοι ακόμα κεντρώοι αξιωματικοί κινητοποιήθηκαν στην Κύπρο- και όχι μόνο- προκειμένου να οργανωθούν, ενδεχομένως και με συντεχνιακά κίνητρα, έναντι των ακραίων αξιωματικών που κυριαρχούσαν στο στράτευμα. Συναντήθηκαν, μάλιστα, στην Αθήνα με τον Ανδρέα Παπανδρέου, ζητώντας του να τεθεί πολιτικός επικεφαλής της οργάνωσης, η οποία ονομάστηκε ΑΣΠΙΔΑ, από το ακρωνύμιο Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Αξιοκρατία, Δημοκρατία⁶⁰⁴. Έδωσαν έτσι την καλύτερη ευκαιρία στον Γρίβα να τους εξολοθρεύσει και ν' αναδειχθεί στα μάτια του Βασιλιά Κωνσταντίνου ως αυτός που ακόμα και από την Κύπρο, προστατεύει όχι μόνο το κύρος και την εύρυθμη λειτουργία των Ενόπλων Δυνάμεων, αλλά και το ίδιο το πολίτευμα. Στις 12 Μαΐου 1965 ο Γρίβας κατήγγειλε με επιστολή στον Γαρουφαλιά την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, εμπλέκοντας ως

⁶⁰¹ Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ.264. Σύμφωνα με τον Υφυπουργό Εθνικής Άμυνας μετά την επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στην Κύπρο, ο Γρίβας είχε αρχίσει να μιλάει για την ύπαρξη δύο στρατοπέδων εντός των ελληνικών Ένοπλων Δυνάμεων στην Κύπρο: Του εθνικού και του μη εθνικού.

⁶⁰² Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σ.199

⁶⁰³ Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, σ. 239

⁶⁰⁴ Συνέντευξη Τάκη Παπαγεωργόπουλου, Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Πιέρρος Τζανετάκος, «Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ: Οι προεκτάσεις μιας οδυνηρής συνωμοσίας», περιοδικό Ιστορικά Θέματα, τεύχος 138, Μάιος 2014, σ. 38-53 και Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαετία*, σ.265

πρωταγωνιστή της «συνωμοσίας» τον Ανδρέα Παπανδρέου⁶⁰⁵. Λίγες μέρες μετά, το θέμα ήρθε στη δημοσιότητα από την εφημερίδα της Λάρισας *Εθνικός Κήρυξ*, επιρροής του βουλευτή της ΕΡΕ και πρώην Προέδρου της Βουλής Κωνσταντίνου Ροδόπουλου. Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, οι λεπτομέρειες της οποίας εκφεύγουν από τα όρια της παρούσας εργασίας, αποτέλεσε ακόμα ένα ηχηρό ράπισμα για την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, οδήγησε στην πολιτική κρίση του Ιουλίου 1965 και ταλάνισε συνολικά τη δημόσια ζωή του τόπου έως ότου τελεσιδίκησε τον Μάρτιο του 1967.

3.4 Η κορύφωση του «στρατιωτικού ζητήματος» και τα τσεχοσλοβάκικα όπλα

Από τις αρχές του 1965- και μετά όσα συνέβησαν το φθινόπωρο του 1964 περίξ του στρατιωτικού ζητήματος και τα οποία προκάλεσαν τη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας- διαφάνηκε ότι οι πρωταγωνιστές της διαμάχης για τον έλεγχο του στρατεύματος, Γρίβας και Μακάριος, θα συνέχιζαν να κινούνται στο ίδιο μοτίβο. Βέβαια, και ειδικά όσον αφορά την πτυχή του διπλωματικού παιχνιδιού, ο Αρχιεπίσκοπος είχε χάσει έναν ισχυρό σύμμαχο, τον Χρυστόφο, ο οποίος στο τέλος Οκτωβρίου 1964 αποκαθελώθηκε από την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης. Εκτός αυτού, η στροφή που πραγματοποίησε εκείνη την περίοδο και η Άγκυρα προς Ανατολάς, κεφαλαιοποιήθηκε με την αλλαγή στάσης της Μόσχας σε σχέση με το Κυπριακό Ζήτημα και την υιοθέτηση της τουρκικής πρότασης σύστασης ομοσπονδίας δύο κυπριακών κοινοτήτων⁶⁰⁶. Ο Μακάριος, πάντως, όπως αποτυπωνόταν και στην καθυστερημένη απάντησή του στον Παπανδρέου τον Φεβρουάριο του 1965 (η επιστολή του Έλληνα Πρωθυπουργού είχε σταλεί στις 29 Αυγούστου 1964), παρότι εμφανιζόταν διαλλακτικότερος και υποστήριζε πως επιθυμούσε την Ένωση, διευκρίνιζε ότι σε περίπτωση αποδοχής από την πλευρά της Ελλάδας λύσης του Κυπριακού που θα οδηγούσε σε «απαράδεκτους συμβιβασμούς», θα εξέφραζε τη διαφωνία του⁶⁰⁷. Με λίγα λόγια ο Αρχιεπίσκοπος, παρά την αλλαγή των συσχετισμών, επέμενε στην ανεδαφική γραμμή «ναι στην Ένωση, αλλά χωρίς συμβιβασμούς και ανταλλάγματα»⁶⁰⁸.

Εν τω μεταξύ, στην Αθήνα πλην του αντιπολιτευόμενου στην Ένωση Κέντρου Τύπου, όπως ήταν η *Εστία* και η *Καθημερινή*, το χορό των έντονων επικρίσεων κατά

⁶⁰⁵ Γρίβας προς Γαρουφαλιά 12/5/1965

⁶⁰⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 413-414

⁶⁰⁷ Μακάριος προς Παπανδρέου, 21/2/1965, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Β', σ. 327-333

⁶⁰⁸ Σύμφωνα με ενημέρωση του Κωστόπουλου στον Αμερικανό πρέσβη Φίλιπς Τάλμποτ, στις 21 Οκτωβρίου 1965 «ο Μακάριος είναι απολύτως αντίθετος για την Ένωση και προς αυτήν την κατεύθυνση έχει κάνει συμφωνία με το ΑΚΕΛ», στο Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, σ. 225

του Μακαρίου ακολούθησε και η *Ελευθερία*⁶⁰⁹. Στο κύριο άρθρο της 25^{ης} Ιανουαρίου 1965, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ανευθυνοῦπεύθυνοι», ο εκδότης και ιδρυτής της εφημερίδας Πάνος Κόκκας, κατηγορούσε τον Αρχιεπίσκοπο για τους σχοινοτενείς και επικίνδυνους χειρισμούς του (ο Μακάριος ήταν ο ένας εκ των «ανευθυνοῦπεύθων»), που εν τέλει απέβλεπαν στην αποφυγή της Ένωσης και την επίτευξη της αδέσμευτης ανεξαρτησίας, ενώ άφηνε υπαινιγμούς και για την ανάμιξη του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό⁶¹⁰. Σύμφωνα με τον Κρανιδιώτη, στις αρχές του 1965 «η κατάσταση είχε αρχίσει να γίνεται πολύ δύσκολη»⁶¹¹.

Ο Γρίβας καθ' όλη τη διάρκεια των πρώτων μηνών του έτους προέβαινε σε καταγγελίες εναντίον του Μακαρίου και των συν αυτώ, με κύρια κατηγορία τη συστηματική διεξαγωγή ανθελληνικής προπαγάνδας. Με αναφορές του προς τη στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας, τον Γαρουφαλιά, τον Παπανδρέου, αλλά και τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, αναδεικνυε περιστατικά συκοφάντησης του ιδίου και άλλων Ελλαδιτών αξιωματικών από τις φιλομακαριακές εφημερίδες⁶¹², ενώ έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για το μείζον ζήτημα του (μη) αφοπλισμού των παραστρατιωτικών ομάδων. Κατά τα γραφόμενα του Διγενή όλες οι μακαριακές ομάδες είχαν συνενωθεί, υπό τη σκέπη των κοινών κομματικών και πολιτικών συμφερόντων. Οι Λυσσαρίδης, Σαμψών, Κληρίδης και Γεωρκάτζης δρούσαν από κοινού, κατέχοντας οπλισμό αντίστοιχο ενός Τάγματος Πεζικού, υπό την ανοχή και την κάλυψη του Μακαρίου⁶¹³. Μάλιστα, ο Γρίβας προειδοποιούσε τον Παπανδρέου ότι στο Προεδρικό Μέγαρο ετοιμαζόταν νόμος, ο οποίος θα ερχόταν ξαφνικά προς ψήφιση στη Βουλή, σύμφωνα με τον οποίο η Εθνική Φρουρά θα υπαγόταν απευθείας και εξολοκλήρου στο Κυπριακό Υπουργείο Εθνικής Άμυνας⁶¹⁴.

Είχε προηγηθεί στις αρχές Απριλίου το πρώτο επίσημο αίτημα της Ελληνοκυπριακής Κυβέρνησης για απομάκρυνση Ελλαδίτη αξιωματικού από την Κύπρο. Στις 17 Απριλίου 1965 ο Γεωρκάτζης ζήτησε ξανά, αυτή τη φορά από τον Γαρουφαλιά την αποπομπή του διευθυντή του 2^{ου} Ε. Γ. του ΓΕΕΦ Λάμπρου

⁶⁰⁹ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 88

⁶¹⁰ Εφημερίδα *Ελευθερία*, 25/1/1965. Η *Ελευθερία* εξαπέλυσε δριμείεις επιθέσεις και στα φύλλα της 29^{ης} και 30^{ης} Ιανουαρίου 1965 με φράσεις όπως. «εάν επιδοκιμάζει (σσ: ο κυπριακός λαός) την επιδίωξιν να καταστεί η μαρτυρική Κύπρος πόρνη της Εγγύς Ανατολής, ριπτόμενη στέ μιν εις τα ρωσικάς, στέ δε εις τας βρετανικάς αγκάλας, δια να έχει την ευκαιρίαν μια μικρά κλίκα ανθρωπαρίων να ικανοποιή την ιδιοτέλειάν της με αξιώματα και φαυλότητας, τότε δεν χρειάζεται η Ελλάς ως προαγωγός εις την οδόν της απωλείας. Ας προχωρήσουν μόνοι».

⁶¹¹ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 296

⁶¹² Επιστολή Γρίβα σε Γαρουφαλιά, 21/2/1965, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 58 και Αναφορά Γρίβα προς Ελληνική Κυβέρνηση, 4/4/1965, στο ίδιο σ. 127 και Έκθεση Γρίβα προς τον Βασιλιά και τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης, 6/4/1965, στο ίδιο, σ. 128-131

⁶¹³ Επιστολή Γρίβα σε Παπανδρέου, 26/5/1965, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 188-190

⁶¹⁴ ό.π.

Σταθόπουλου, για «ανάρμοστη ενέργεια και συμπεριφορά εναντίον του»⁶¹⁵. Όταν οι πρώτες πληροφορίες περί της αντιπαράθεσης Γεωρκάτζη- Σταθόπουλου έφθασαν στην Αθήνα, η *Καθημερινή*, απηχώντας τα αισθήματα της ανώτατης ηγεσίας των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, έγραψε: «Ουδείς Έλληνα αξιωματικός θα μπορούσε να μπει υπό τις διαταγές του φερομένου ως Υπουργού Άμυνας»⁶¹⁶. Η διαμάχη για τον έλεγχο των όπλων βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και διαχεόταν από τα πάνω προς τα κάτω. Ο πρέσβης της Ελλάδος στην Κύπρο Μενέλαος Αλεξανδράκης τηλεγραφούσε την 1^η Ιουλίου στο Υπουργείο Εξωτερικών, με αποδέκτες τους Παπανδρέου, Γαρουφαλιά και Κωστόπουλο: «Ο στρατός τελεί εν αγανακτήσει και οι αρχηγοί του ανησυχούν πλέον μήπως δεν δυνηθούν να τον συγκρατήσουν. Κατάσταση (...) ενθυμίζει παρελθόντα Αύγουστον, με διαφοράν ότι ο Ελληνικός Στρατός είναι ήδη πολύ ισχυρός και το γνωρίζει. Δημοσιεύματα στρεφόμενα εναντίον Στρατού, ως και ύβρεις ιδιωτών προς μεμονωμένους οπλίτας, αποτελούν το ολιγώτερον μεγάλην αχαριστίαν». Ο Αλεξανδράκης τόνιζε επίσης στην Αθήνα ότι τις τελευταίες μέρες κυκλοφόρησε ευρέως στην Κύπρο προκήρυξη περιέχουσα τη φράση «να φύγουν οι φαντάροι του Παπανδρέου». Έτσι, λοιπόν, από τους «σωτήρες» της ΕΛΔΥΚ είχαμε φτάσει, μέσα σε μόλις 5 χρόνια στις προτροπές εκδίωξης των ελληνικών στρατευμάτων από το νησί. Έπειτα από λίγες μέρες, στις 15 Ιουλίου 1965, ο Παπανδρέου παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία, μετά τη σύγκρουση που είχε με τον Βασιλιά και τον Γαρουφαλιά με διακύβευμα τη θέση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας. Ο άνθρωπος που λίγους μήνες πριν είχε τοποθετηθεί από τον Παπανδρέου επικεφαλής υλοποίησης του στρατιωτικού σκέλους του «Εθνικού Κέντρου», δηλαδή της κεντρικής επιλογής στην εξωτερική πολιτική της χώρας, είχε έρθει σε ευθεία σύγκρουση με τον Πρωθυπουργό και προσωπικό φίλο του.

Οι σχέσεις της τρίτης κατά σειρά και μακροβιότερης κυβέρνησης των «αποστατών» με επικεφαλής τον Στέφανο Στεφανόπουλο (επί χρόνια Υπουργό Εξωτερικών και αντιπρόεδρο στις κυβερνήσεις Παπάγου, καθώς και αντιπρόεδρο και Υπουργό Συντονισμού για ένα διάστημα στην κυβέρνηση του Παπανδρέου) με τον Μακάριο ήταν εκ προοιμίου δυσχερείς. Μια παλαιότερη, ανοίκεια ως προς τη διατύπωση και σαφώς κατευθυνόμενη εναντίον του προσώπου του Αρχιεπισκόπου, δήλωση του Στεφανόπουλου περί «εωσφορικών δυνάμεων»⁶¹⁷, που το καλοκαίρι του 1964 ματαιώσαν την Ένωση, αλλά και η σαφέστατη στήριξη του Γρίβα την περίοδο του 1960-61 στο ατυχές άλμα του τελευταίου στην πολιτική⁶¹⁸, καθιστούσαν το νέο

⁶¹⁵ Επιστολή Γεωρκάτζη σε Γαρουφαλιά, 17/4/1965, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 144-145

⁶¹⁶ Σέρβας, *Κυπριακό*, σ. 503

⁶¹⁷ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 89

⁶¹⁸ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ.

Έλληνα Πρωθυπουργό για την Λευκωσία τουλάχιστον ύποπτων προθέσεων. Ο Στεφανόπουλος, ως πρώην Υπουργός Εξωτερικών, διέθετε εμπειρία στη διαχείριση του Κυπριακού, παρότι οι επιλογές του κατά τη διάρκεια της κρίσης του 1955 ενδεχομένως να του κόστισαν την πρωτοκαθεδρία στη διαδικασία διαδοχής του Παπάγου. Αντιπρόεδρος και Υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Στεφανόπουλου τοποθετήθηκε ο πρώην ΕΑΜίτης Ηλίας Τσιριμώκος, άνθρωπος εκ πεποιθήσεως εγγύτερα στον Μακάριο, τουλάχιστον όσον αφορά τη στροφή του προς την Μόσχα και τις σχέσεις του με το ΑΚΕΛ. Ο Τσιριμώκος θα μπορούσε- και σε ένα βαθμό λειτούργησε ως εξισορροπητικός παράγων μεταξύ Αθήνας- Λευκωσίας. Αλλά το γεγονός ότι η κυβέρνηση στηριζόταν τότε, πλην της ΕΡΕ, και στις ψήφους του Κόμματος Προοδευτικών του Μαρκεζίνη, σφοδρού πολέμιου του Μακαρίου⁶¹⁹, επί της ουσίας ακύρωνε την πολιτική βαρύτητα των πράξεων του διατελέσαντος και πρωθυπουργού στο δεύτερο σχήμα των «αποστατών». Άλλωστε, όπως θα δούμε αργότερα, ο Τσιριμώκος δεν μακροήμερευσε στο Υπουργείο Εξωτερικών. Το «στρατιωτικό ζήτημα» τον έθεσε- κι αυτόν- εκτός μάχης. Υπουργός Εθνικής Άμυνας του Στεφανόπουλου ανέλαβε ο πρώην Υπουργός Εξωτερικών Σταύρος Κωστόπουλος, άνθρωπος χωρίς ιδιαίτερες σχέσεις με τις Ένοπλες Δυνάμεις.

Η εξωτερική πολιτική του Στεφανόπουλου- και δη οι κινήσεις που αφορούσαν το Κυπριακό- στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον Ιωάννη Σωσσίδη, διπλωματικό σύμβουλο του Παπανδρέου καθ' όλη τη διάρκεια της κυπριακής κρίσης⁶²⁰. Κατόπιν ορισμένων αμφιταλαντεύσεων για το ποια ακριβώς θα έπρεπε να είναι η γραμμή της νέας κυβέρνησης, ο Στεφανόπουλος επέμεινε στις επιλογές του «Εθνικού Κέντρου», ισχυροποίησε τη θέση για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με αντάλλαγμα την παροχή στους Τούρκους μιας εκ των βρετανικών βάσεων και αποφάσισε να ενισχύσει τις διμερείς απευθείας επαφές με την Άγκυρα, θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα καθιστούσε περισσότερο πιθανή την κατάληξη σε μια θετική συμφωνία⁶²¹. Εκ των πραγμάτων και με δεδομένο ότι ο Μακάριος αντιτίθετο στη λογική του «ανταλλάγματος», οι θέσεις της νέας κυβέρνησης έρχονταν σε σύγκρουση με αυτές του Αρχιεπισκόπου.

Οι δύο πλευρές πραγματοποιήσαν στην Αθήνα τις πρώτες μέρες του 1966 (από τις 28 Ιανουαρίου έως και τις 2 Φεβρουαρίου) μακρές συνομιλίες, στις οποίες συμφωνήθηκε μεταξύ άλλων ότι θα γίνουν διμερείς επαφές Αθήνας- Άγκυρας, ότι ο αμυντικός χώρος Ελλάδας- Κύπρου παραμένει ενιαίος, άρα οι σχετικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται από κοινού, ότι η παρουσία των Ελλαδιτών αξιωματικών στην

⁶¹⁹ Λάμπρου, *Η Ιστορία του Κυπριακού*, σ. 227

⁶²⁰ Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 310

⁶²¹ ό.π., σσ. 310 και 321-322

Κύπρο έχει χαρακτηριστικά διατεταγμένης υπηρεσίας του «κοινού σκοπού» και πως το νομικό καθεστώς της παρουσίας τους, δηλαδή της υπαγωγής τους, θα ρυθμιστεί κατόπιν συζητήσεων⁶²². Η τελευταία πρόβλεψη θα μπορούσε να ιδωθεί ως μια προσπάθεια επίδειξης καλής θέλησης των δύο πλευρών για ν' αποκλιμακωθεί η ένταση που επικρατούσε ανάμεσα στα ελλαδικά στρατεύματα και τον Πρόεδρο Μακάριο. Ακόμα και η *Μάχη*, ο εκδότης της οποίας βέβαια είχε αρχίσει να στρέφεται σταδιακά προς την Αθήνα, χαιρέτισε τη λήξη των συνομιλιών Μακαρίου- Στεφανόπουλου, γράφοντας ότι διεξήχθησαν «εν μέσω ενότητος γραμμής, ταυτότητας απόψεων και πλήρους ομοφωνίας». Ο Σαμψών, δε, τόνιζε στο κύριο άρθρο της εφημερίδας ότι «πρώτη φορά από το 1963 οι συνομιλίες Αθηνών- Λευκωσίας πραγματοποιήθηκαν σε ατμόσφαιρα εμποτισμένη με εγκαρδιότητα, αλληλοκατανόηση, ειλικρίνεια»⁶²³.

Αντιθέτως, η *Τελευταία Ώρα* παρέμενε επικεντρωμένη στο «στρατιωτικό ζήτημα». Στις 22 Ιανουαρίου κατήγγειλε την Αθήνα ότι απομάκρυνε όλους τους δημοκράτες αξιωματικούς από τις τάξεις της ΕΛΔΥΚ⁶²⁴, ενώ αμέσως μόλις ολοκληρώθηκε το ταξίδι του Μακαρίου στην Αθήνα, έσπευσε ν' αναδείξει «αντικυβερνητικόν όργανον υπό Ελλήνων αξιωματικών». «Προκαλούν τα αισθήματα του στρατού ομιλούντες κατά του Μακαρίου (...) Συνεχίζουν σκανδαλωδώς να προάγουν εις Κύπρον αντικυβερνητικήν πολιτικήν, πολιτικήν εναντίον του κόμματος του ΑΚΕΛ (...) Συγκεκριμένοι αξιωματικοί στρατιωτικού συγκροτήματος και του Επιτελείου αναγκάζουν τους υφισταμένους τους να διαβάζουν *Πατρίδα*»⁶²⁵. Πράγματι, η *Πατρίς* κινείτο στο εντελώς αντίθετο μήκος κύματος. Στο πρωτοσέλιδο της 4^{ης} Ιανουαρίου 1966 κατηγορούσε τον Μακάριο ότι «επιχειρεί ανθελληνική προπαγάνδα», φιλοξενώντας «δήλωση», με βάση πληροφορίες, του Αρχιεπισκόπου ότι όσοι «εμμένουν εις την Ένωσιν είναι δημοκόποι»⁶²⁶.

Ήταν φανερό ότι όσο θετική κι αν ήταν η ατμόσφαιρα στις επαφές Στεφανόπουλου- Μακαρίου, έστω σε θεωρητικό επίπεδο, τα τεκταινόμενα στο στρατεύμα ήταν αυτά που θα καθόριζαν τις εξελίξεις. Μόλις δύο ημέρες μετά την ολοκλήρωση των συνομιλιών, στα πρωτοσέλιδα του ελληνοκυπριακού Τύπου φιλοξενήθηκαν πληροφορίες περί νέας σύγκρουσης Γρίβα- Μακαρίου με αφορμή τις αρμοδιότητες επί της Εθνικής Φρουράς. «Περιορίζονται οι αρμοδιότητες του Γρίβα εις

⁶²² Μνημόνιο για τις συνομιλίες Μακαρίου με την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού, τόμος Γ'*, σ. 206-208. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Στεφανόπουλος ήταν γενικότερα προσανατολισμένος στο ενδεχόμενο νέας ελληνο-τουρκικής συνεργασίας, όπως αυτής των πρώτων μετεμφυλιοπολεμικών ετών. Εξ ου και για αυτόν μια επίλυση του Κυπριακού σε διμερές επίπεδο ήταν η ευκαία λύση, στο Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων*, σ. 420

⁶²³ Εφημερίδα *Μάχη*, 1/2/1966

⁶²⁴ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 22/1/1966

⁶²⁵ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 2/2/1966

⁶²⁶ Εφημερίδα *Πατρίς*, 4/1/1966

Κύπρον. Τίθεται υπό τις εξουσίες της Κυπριακής Κυβέρνησης. Παραμένει άγνωστο αν θα εγκαταλείψει το νησί»⁶²⁷, ήταν ο τίτλος της *Τελευταίας Ώρας*, με την *Πατρίδα* ν' ανταπαντά: «Ο Γρίβας παραμένει αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεών μας. Αποστομωτική απάντηση εις τα κακόβουλα δημοσιεύματα. Έσπευσε να πανηγυρίσει η κομμουνιστική Τελευταία Ώρα»⁶²⁸. Η κατάσταση έπρεπε- για ακόμα μια φορά, όπως άλλωστε είχε συμβεί τον Ιούνιο, τον Αύγουστο και φθινόπωρο του 1964- να ξεκαθαριστεί. Προς τον σκοπό αυτό στις 8 Φεβρουαρίου 1966 ο Στεφανόπουλος κάλεσε τον Γρίβα στην Αθήνα⁶²⁹. Καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής του Διγενή στην ελληνική πρωτεύουσα κι ενώ η κυβέρνηση δεν είχε καταλήξει πώς θα πετύχαινε τη μείωση της έντασης, η *Τελευταία Ώρα*, ενίσχυε την καχυποψία και το μίσος κατά του Γρίβα με πρωτοσέλιδα όπως «Σκανδαλώδεις ενέργειαι του στρατηγού Γρίβα και αποστατών. Απουσίαζε από εκδηλώσεις της Κυπριακής Κυβέρνησης»⁶³⁰. «Δημιουργία ΤΕΑ εισηγήθηκε ο Γρίβας. Ο Κυπριακός Λαός δεν θα παρασυρθεί εις τυχοδιωκτισμούς»⁶³¹. «Ο Μακάριος έθεσε θέμα μεταβολής του νομικού καθεστώτος του Κυπριακού Στρατού. Αντιδρούν οι φιλογριβικοί αυλόδουλοι υπουργοί»⁶³². «Ο Γρίβας επεδίωξε να αλώσει την εσωτερικήν ασφάλειαν της νήσου δια να εξουδετερώση πλήρως τον Υπουργόν Εσωτερικών»⁶³³. «Σκάνδαλα από Ελλαδίτες αξιωματικούς. Αντικομμουνιστικές αφίσες σε στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς. Συνθήματα όπως “Χριστιανισμός και Κομμουνισμός δεν συνδυάζονται”, “Κομμουνιστής θα πει σκλάβος, ειλώτας, ρομπότ ”». Και ο *Φιλελεύθερος* τόνιζε από την πλευρά του: «Υπάρχει συνωμοσία υφαρπαγής των εξουσιών του Κυπριακού Κράτους. Επιδιώκεται να κοπούν όλα τα νήματα της εξαρτήσεως της ηγεσίας του Κυπριακού Στρατού από το Κυπριακό κράτος»⁶³⁴.

Ο Διγενής επέστρεψε στην Κύπρο στις 26 Φεβρουαρίου 1966 ως ο απόλυτος νικητής και αυτής της αναμέτρησης με τον Μακάριο⁶³⁵. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου

⁶²⁷ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 4/2/1966

⁶²⁸ Εφημερίδα *Πατρίς*, 4/2/1966

⁶²⁹ «Πρόσκληση Στεφανόπουλου σε Γρίβα δια συνομιλίας επί στρατιωτικών θεμάτων», Εφημερίδα *Μάχη*, 10/2/1966. «Η λύσις του στρατιωτικού αντικείμενο συνομιλιών εις Αθήνας δια να εκλείψει το κράτος εν κράτει και να επέλθει ωφέλιμη δι' όλους αρμονία», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 1/2/1966

⁶³⁰ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 11/2/1966

⁶³¹ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 17/2/1966

⁶³² Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 18/2/1966

⁶³³ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 19/2/1966

⁶³⁴ Εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, 17/2/1966

⁶³⁵ «Απεθεώθη χθες ο Διγενής κατά την άφιξίν του εκ της ελληνικής πρωτεύουσας». «Στεφανόπουλος: Πολύτιμος συμπαραστάτης ο Διγενής δια την εκπλήρωσιν των εθνικών μας στόχων». Ερωτηθείς ο Γρίβας στο αεροδρόμιο από δημοσιογράφους «Που υπάγεστε;», απάντησε: «Στο Ελληνικό Υπουργείο Αμύνης». Στην ερώτηση «Υπάρχουν διαφορές με το Κυπριακό Υπουργείο Άμυνας;», απάντησε: «Φυσικά και υπάρχουν». Και αναρωτήθηκε: «Μήπως υπάρχουν άνθρωποι που δεν θέλουν την Ένωσιν;». «Δάκρυσαν οι Έλληνες αξιωματικοί κατά την άφιξίν του Διγενή». «Αίσχος στις κίτρινες φυλλάδες. Αίσχος στους υβριστές του Διγενή, θα το πληρώσουν», Εφημερίδα *Πατρίς*, 27/2/1966

είχε αποφασίσει να τον ανακαλέσει στην ενέργεια⁶³⁶ και να τον χρίσει Αρχιστράτηγο των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών στρατευμάτων στην Κύπρο ακόμα και σε καιρό ειρήνης. Ο Γρίβας πετύχαινε αυτό ακριβώς που επιζητούσε ήδη από τον Απρίλιο του 1964, όταν και δημιουργήθηκε πρώτα το ΕΜΕΚ και στη συνέχεια η ΑΣΔΑΚ, των οποίων και ετέθη επικεφαλής. Η απόφαση των Αθηνών, λογική και αναμενόμενη αν υπολογίσει κανείς τον στόχο της Κυβέρνησης για Ένωση με ανταλλάγματα, τη σχέση Γρίβα- Στεφανόπουλου, το χάσμα του Έλληνα πρωθυπουργού με τον Πρόεδρο Μακάριο, καθώς και τη στήριξη του Διγενή από τον Μαρκεζίνη, έφερε τις δύο πλευρές στο χείλος της απόλυτης σύγκρουσης, ενώ οδήγησε λίγες μέρες αργότερα στην παραίτηση του Τσιριμώκου από το Υπουργείο Εξωτερικών και την αντιπροεδρία της Κυβέρνησης⁶³⁷.

Ο Μακάριος, όμως, δεν ήταν διατεθειμένος να αφήσει το χτύπημα αναπάντητο. Αφού ενημερώθηκε επισήμως για τις αποφάσεις της Αθήνας στις 9 Μαρτίου, λίγες μέρες μετά, στις 16 Μαρτίου ενημέρωσε τον Στεφανόπουλο ότι δεν κάνει αποδεκτές τις νέες αρμοδιότητες του Γρίβα και πως η Κυπριακή Κυβέρνηση θα συνεχίσει να πορεύεται και να πράττει σύμφωνα με το ισχύον καθεστώς της Εθνικής Φρουράς. Ο Αρχιεπίσκοπος επισύναψε στην επιστολή του προς τον Στεφανόπουλο μια επιστολή του Γρίβα προς τον Σωσίδη με ημερομηνία 25/ 1/ 1966, στην οποία ο Διγενής άφηγε να εννοηθεί ότι αν δεν λυθεί το «στρατιωτικό ζήτημα» με τον ευκαίιο γι' αυτόν τρόπο, τότε θα πρέπει να «προχωρήσουμε γρήγορα»⁶³⁸. Και αναρωπιόταν ο Μακάριος, τι εννοεί ο Γρίβας με τη φράση αυτή, υπονοώντας ότι ο στρατηγός ζητούσε επί της ουσίας την άδεια της Αθήνας ν' ανατρέψει τον Πρόεδρο της Κύπρου, προφανώς με τη χρήση των ελληνικών και ελληνοκυπριακών στρατευμάτων. Το έδαφος για τον Αρχιεπίσκοπο είχε στρώσει στην ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη ο *Φιλελεύθερος* της 1^{ης} Μαρτίου 1966 με πρωτοσέλιδό του: «Ο στρατηγός Γρίβας δεν προΐσταται διοικητικώς της Εθνικής Φρουράς. Προΐσταται του Γενικού Επιτελείου σε περίπτωση επιχειρήσεων»⁶³⁹. Η αντιπαράθεση εξελισσόταν σε μάχη χαρακωμάτων.

Περνώντας στην αντεπίθεση ο Μακάριος πρότεινε στον Στεφανόπουλο ν' αναλάβει τη διοίκηση της Εθνικής Φρουράς ο Ιωάννης Γεννηματάς⁶⁴⁰, θεωρώντας

⁶³⁶ Λάμπρου, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σ. 227. Κατά τον Λάμπρου μέσω αυτής της κίνησης φαινόταν ότι «η Κύπρος είναι ένα ανεξάρτητο κράτος που κατέχεται και διοικείται στρατιωτικά από την Ελλάδα». Ο Κρανιδιώτης θεωρεί πως η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Γρίβα ήταν σαφές πως «επρόκειτο για μια κίνηση κατά της Κυπριακής Κυβέρνησης», στο Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 360

⁶³⁷ Ο Τσιριμώκος παραιτήθηκε στις 11 Απριλίου 1966

⁶³⁸ Μακάριος προς Στεφανόπουλο, 16/3/1966, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 209-211.

⁶³⁹ Εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, 1/3/1966

⁶⁴⁰ Μακάριος προς Στεφανόπουλο, 19/3/1966, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 215

μάλλον ότι ένα πρόσωπο του βεληνεκούς, των δυνατοτήτων, της εμπειρίας και κυρίως της ιδεολογίας του απόστρατου στρατηγού θα μπορούσε να εξοβελίσει τον Γρίβα από το προσκήνιο. Επίσης, ο Αρχιεπίσκοπος, αφού προειδοποίησε τον Έλληνα Πρωθυπουργό ότι «μια μέρα ο Γρίβας μπορεί να δημιουργήσει συνθήκες Εμφυλίου»⁶⁴¹, του έθεσε εν είδει τελεσιγράφου τους τέσσερις όρους (τα λεγόμενα και τέσσερα σημεία) βάσει των οποίων θα μπορούσε να λυθεί το στρατιωτικό ζήτημα: Πρώτον: «Ο Διοικητής της Εθνικής Φρουράς διορίζεται υπό του Υπουργικού Συμβουλίου». Δεύτερον: «Ο Διοικητής κέκτηται πάσας τας εκ του νόμου εξουσίας και ειδικώς την γενικήν διοίκησιν και επίβλεψιν της Δυνάμεως, ων υπεύθυνος έναντι του Υπουργού δια την οργάνωσιν, εκπαίδευσιν, ετοιμότητα, πειθαρχίαν και τάξιν εν τη Εθνική Φρουρά και προΐσταται του Επιτελείου αυτής». Τρίτον: «Οι τοποθετήσεις των Ελλήνων αξιωματικών γίνονται υπό του Διοικητού αναλόγως των αναγκών της Εθνικής Φρουράς. Τα διοικητικά καθήκοντα των Ελλήνων αξιωματικών καθορίζονται υπό του Διοικητού εις τον οποίον και υπάγονται». Τέταρτον: «Ο χρόνος υπηρεσίας εν τη Εθνική Φρουρά εκάστου των Ελλήνων αξιωματικών καθορίζεται υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως, δικαιούται όμως η Κυπριακή Κυβέρνησις να τερματίσει (...) τας υπηρεσίας και την τοποθέτησιν οιοδήποτε αξιωματικού (...) αφού προηγουμένως ειδοποιήσει περί τούτου την Ελληνικήν Κυβέρνησιν»⁶⁴². Με λίγα λόγια ο Μακάριος ήθελε να επιλέγει τον Διοικητή της Εθνικής Φρουράς, να υπαχθεί η Εθνική Φρουρά εν συνόλω αρμοδιοτήτων κάτω από τον Γεωρκάτζη και να μπορεί η Κυπριακή κυβέρνηση να απομακρύνει από την Κύπρο οποιονδήποτε Ελλαδίτη αξιωματικό, αρκεί πρώτα να ενημερώνει, τυπικά την Αθήνα. Όπως ήταν λογικό, ουδείς από τους τέσσερις όρους δεν έγινε αποδεκτός από την ελληνική Κυβέρνηση.

Ο ελληνοκυπριακός Τύπος υποδέχθηκε διχασμένος τη νέα τροπή που πήρε το «στρατιωτικό ζήτημα». Ο *Αγών* κατηγορούσε τον Γρίβα ως υπαίτιο της εκτροπής⁶⁴³, καλώντας την Αθήνα να αποδεχθεί τα τέσσερα σημεία του Μακαρίου. Η *Τελευταία Ωρα* αποκαλούσε τον Στεφανόπουλο «πρώτο συνωμότη» στο πραξικόπημα κατά του Αρχιεπισκόπου που τελικά δεν έγινε ποτέ⁶⁴⁴, προειδοποιούσε ότι αν υιοθετηθούν τα τέσσερα σημεία από την Αθήνα οι «γριβικοί θα εξεγερθούν έναντι της ελληνικής κυβερνήσεως»⁶⁴⁵, ενώ προχωρούσε σε σοβαρότατες καταγγελίες εναντίον Ελλαδιτών αξιωματικών για «τυραννικήν στάσιν έναντι Κυπρίων (...) Στέρησιν τροφής και

⁶⁴¹ Αλεξανδράκης, *Το Κυπριακό. Μια Ενδοσκόπηση*, σ. 90

⁶⁴² Σημείωμα Μακαρίου προς την Ελληνική Κυβέρνηση, 21/3/1966, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 217

⁶⁴³ «Εξαιτίας του Γρίβα και κυρίως των περί αυτόν συνεχίζεται το στρατιωτικό ζήτημα», εφημερίδα *Αγών*, 23/3/1966

⁶⁴⁴ Εφημερίδα *Τελευταία Ωρα*, 24/3/1966

⁶⁴⁵ Εφημερίδα *Τελευταία Ωρα*, 29/3/1966

φυλάκισιν ασθενούντος οπλίτη»⁶⁴⁶. Από την προτροπή «να φύγουν οι φαντάροι του Παπανδρέου» το 1965, φτάσαμε στις αρχές του 1966 ν' αποκαλούνται οι ελλαδικές δυνάμεις «τυραννικές» και «στρατός κατοχής»⁶⁴⁷. Εξετάζοντας συνολικότερα το επίδικο ζήτημα, οι θερμοί εναγκαλισμοί του λαού της Αμμοχώστου με τους στρατιώτες της ΕΛΔΥΚ τον Αύγουστο του 1960, μετατράπηκαν, σε απέχθεια και μίσος έναντι της Μεραρχίας και των Ελλαδιτών αξιωματικών της Εθνικής Φρουράς. Σε αντίστιξη με την *Τελευταία Ώρα*, η *Εθνική*, η οποία κυκλοφορούσε εκείνη την εποχή με μόνιμο υπέρτιτλο «Μοναδική Λύσις η Ένωσις- Εθνικόν Κέντρον αι Αθήναι», εξαπέλυε σφοδρές επιθέσεις κατά του Μακαρίου ως «αμετανοήτου», εμφανίζοντας παράλληλως τον Έλληνα πρωθυπουργό ως «εγγυητή» για την αποφυγή της «διχοτόμησης του Στρατού»⁶⁴⁸. Ανάλογη ήταν και η αντιμετώπιση της κρίσης από την *Πατρίδα*, η οποία στόχευε επίσης κατευθείαν κατά του Αρχιεπισκόπου: «Πέτρα του σκανδάλου κατήντησεν ο Μακάριος με τις αξιώσεις του. Στρέφει με μανίαν τα διαλυτικά πυρά του κατά του στρατεύματος»⁶⁴⁹. Σύμφωνα, δε, με τη μαρτυρία του στρατηγού Πανουργιά Πανουργιά, στο τέλος Μαρτίου ο ίδιος διετάχθη ως υπηρέτων στο 2^ο Ε. Γ. του ΓΕΣ από τον Α/ΓΕΣ στρατηγό Σπαντιδάκη να μεταβεί στην Κύπρο για να αποσοβήσει στρατιωτικό κίνημα του Γρίβα κατά του Μακαρίου⁶⁵⁰. Ο διχασμός Αθήνας- Λευκωσίας αποκτούσε χαρακτηριστικά εμφύλιας διαμάχης.

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η ιδεολογική και πολιτική σύγκρουση Μακαρίου- Γρίβα και κατ' επέκταση Αθήνας και Λευκωσίας με επίκεντρο το στρατεύμα, επεκτάθηκε τον Μάρτιο- Απρίλιο του 1966, κυρίως από τη φιλογριβική μερίδα και σε αμιγώς στρατιωτικά- επιχειρησιακά ζητήματα. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος άρχισε να ενθυμείται όσα συνέβησαν στις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-1964, ενώ οι φιλομακαριακές εφημερίδες αυτά που έγιναν στην Μανσόυρα τον Αύγουστο του 1964. Έτσι, η *Πατρίς*, αφού στις 2 Μαρτίου 1966 ασκούσε οξεία κριτική στην Οργάνωση, διότι άφησε ακάλυπτο τον Άγιο Ιλαρίωνα, αποκαλώντας ειρωνικά τον Γεωρκάτζη «αμαθή καπετάν Ακρίτα»⁶⁵¹, στις 23 του ίδιου μήνα κλιμάκωσε τις επιθέσεις της επί του ίδιου θέματος, δίνοντας μια εικόνα απόλυτης παραχής της Ελληνοκυπριακής ηγεσίας: «Τα θαλάσσωσε ο Υπουργός Εσωτερικών το 1963. Ο Μακάριος έδινε εντολές επίθεσης, τις οποίες και ανακαλούσε»⁶⁵². Και στα δύο φύλλα, ο Γρίβας εμφανιζόταν σχεδόν ως «θαυματοποιός», καθώς συγκρότησε εκ των ενόντων

⁶⁴⁶ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 31/3/1966

⁶⁴⁷ «Στρατός Κατοχής» ήταν σύμφωνα με τον Σταύρου μια συχνή έκφραση που χρησιμοποιούσαν οι υποστηρικτές του Μακαρίου, αναφερόμενοι κυρίως στη Μεραρχία, στη συνέντευξη Σταύρου

⁶⁴⁸ Εφημερίδα *Εθνική*, Μάρτιος 1966

⁶⁴⁹ Εφημερίδα *Πατρίς*, 29/3/1966

⁶⁵⁰ Πανουργιάς, *Κύπρος. Η Αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας*, σ.19

⁶⁵¹ Εφημερίδα *Πατρίς*, 2/3/1966

⁶⁵² Εφημερίδα *Πατρίς*, 29/3/1966

τη μάχιμη Εθνική Φρουρά. Η *Εθνική* και δη ένας εκ των μεγαλύτερων πολέμιων του Μακαρίου, ο πρώην δήμαρχος Λευκωσίας Θεμιστοκλής Δέρβης, επέλεξε μια ακόμα σκληρότερη στάση: «Λιποψυχούντες οι του Ακρίτα παρακαλούσαν τον Τζουβελέκη να τους σώσει». Η δε διεύθυνση της εφημερίδας αποκαλούσε στο κύριο άρθρο της τους εκλεγμένους Ελληνοκύπριους βουλευτές «τουρκοπροσκυνημένους διχοτόμους», καθώς με τις πράξεις και τις αμέλειες τους έφθασαν να συμφωνήσουν στη χάραξη της «πράσινης γραμμής» και τη διχοτόμηση της Λευκωσίας⁶⁵³. Την άποψη περί των κομβικών λαθών της Οργάνωσης στα γεγονότα του 1963- 1964, την οποία όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας επικαλείτο συχνά και ο Γρίβας, στηρίζει και ο άμεσα εμπλεκόμενος στα γεγονότα του Αγίου Ιλαρίωνα, Σταύρος Σταύρου: «Το 1963 οι στρατιωτικοί οι δικοί μας (σσ: εννοεί τους Ελληνοκύπριους συμμετέχοντες στην Οργάνωση) αφήσανε και μας πήραν όλα τα καίρια σημεία (...) Αυτοί της Οργάνωσης δεν είχαν θωρακίσει τον Πενταδάκτυλο»⁶⁵⁴. Από την άλλη πλευρά, η *Τελευταία Ώρα* ειρωνευόταν τον Γρίβα αποκαλώντας τον «πορθητή της Μανσούρας» και ψέγοντάς τον ότι φυγομάχησε, καθώς παραιτήθηκε από τη θέση του την πιο κρίσιμη στιγμή της μάχης⁶⁵⁵.

Μετά την απόρριψη των τεσσάρων σημείων του Μακαρίου από τον Στεφανόπουλο, οι δημόσιες αντεγκλήσεις συνεχίστηκαν έως το τέλος Απριλίου, όταν και το ζήτημα της Εθνικής Φρουράς φαινόταν να τίθεται- τουλάχιστον προς το παρόν- στο «ψυγείο»⁶⁵⁶, με την εμφανή επικράτηση της Αθήνας έναντι της Λευκωσίας, καθώς ο Γρίβας παρέμεινε αρχιστράτηγος και τα τέσσερα σημεία του Μακαρίου ετέθησαν οριστικά στο περιθώριο. Την ίδια εποχή ο Στεφανόπουλος έθετε τις βάσεις για να ξεκινήσουν οι διμερείς επαφές με την Άγκυρα σε επίπεδο Υπουργών Εξωτερικών. Η πρώτη συνάντηση του νέου Υπουργού Εξωτερικών ναυάρχου Ιωάννη Τούμπα με τον Τούρκο ομόλογό του Τσαχλαγιαγκιλ πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1966⁶⁵⁷.

Όμως, ο Μακάριος, ο οποίος κατά γενική ομολογία συνέχιζε να έχει στο πλευρό του την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων, δεν ήταν διατεθειμένος να χάσει ακόμα περισσότερους πόντους στη μάχη έναντι του Γρίβα για τον έλεγχο των όπλων. Αποφάσισε έτσι να κινηθεί δια μιας νέας, πλαγίας οδού, προκειμένου να ενισχυθεί ως ο ένας εκ των δύο πόλων της δυαρχίας (εκλεγμένη κυβέρνηση- στρατιωτική αρχή) που επικρατούσε πλέον στην Κύπρο. Εκτός των εμποδίων που δημιουργούσε συνειδητά

⁶⁵³ Εφημερίδα *Εθνική*, 4/4/1966. Άρθρο Δέρβης: «Μωραίνει Κύριος» και κύριο άρθρο: «Τα μέτρα»

⁶⁵⁴ Συνέντευξη Σταύρου

⁶⁵⁵ «Ο θρύλος του προθητού εγκριμνήσθη», εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 5/3/1966

⁶⁵⁶ Εφημερίδα *Μάχη*, 30/4/1966

⁶⁵⁷ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 352

στη χρηματοδότηση της Εθνικής Φρουράς⁶⁵⁸, άρχισε να ενισχύει την ήδη ελεγχόμενη από τον Γεωρκάτζη Αστυνομία, δημιουργώντας σταδιακά ένα παραστρατιωτικό σώμα εντός των τάξεων της⁶⁵⁹. Με νόμο δινόταν η δυνατότητα στον Γεωρκάτζη ως Υπουργό Εθνικής Άμυνας να αποσπά στην Αστυνομία μέλη του Κυπριακού Στρατού και της Εθνικής Φρουράς⁶⁶⁰, ώστε κατόπιν να μπορεί να τα τοποθετηθεί στη νέα παρακρατική οργάνωση. Έτσι, ο στενός πυρήνας της ένοπλης μάζας των υποστηρικτών του Μακαρίου θα μπορούσε να φύγει από τον κλοιό του Γρίβα και των Ελλαδιτών επιτελικών της Εθνικής Φρουράς και να τεθεί αποκλειστικά υπό τις διαταγές του Προεδρικού Μεγάρου. Οι «εχθροί εντός των τειχών» ενισχύονταν και προετοιμάζονταν για την τελική αναμέτρηση, όποτε κι αν αυτή προέκυπτε.

Το νέο σώμα έπρεπε να εξοπλιστεί, καθώς τα όπλα της Αστυνομίας δεν επαρκούσαν. Ο Μακάριος, γνωρίζοντας ότι η αντίδραση του Γρίβα θα ήταν άμεση και αποτρεπτική, κινήθηκε μυστικά⁶⁶¹. Τον Αύγουστο του 1966 έστειλε στην Τσεχοσλοβακία τον Πρόεδρο της Κυπριακής Βουλής Γλαύκο Κληρίδη, τον βουλευτή Λέλλο Δημητριάδη και τον λοχαγό του Κυπριακού Στρατού Τάσο Μάρκου, προκειμένου να προχωρήσουν σε συμφωνία αγοράς οπλισμού με την τσεχοσλοβάκιμη κυβέρνηση⁶⁶². Ο κατάλογος των όπλων, στον οποίο κατέληξαν οι δύο πλευρές, μαρτυρά ότι ο Μακάριος δεν επεδίωκε απλώς να ενισχύσει την Αστυνομία, αλλά να δημιουργήσει γύρω του έναν μικρό αλλά πάνοπλο στρατό: 1000 τυφέκια, 1000 αυτόματα, αριθμό πυροβόλων, αντιαρματικά και 25 τεθωρακισμένα με ερπύστριες. Ο Μάρκου πήγε ξανά στην Πράγα στα τέλη Σεπτεμβρίου ώστε να εκπαιδευτεί για να μπορεί να μεταλαμπαδεύσει τις γνώσεις τους στους συναδέλφους του Κυπριακού Στρατού και της Εθνικής Φρουράς που θα μεταπηδούσαν στο ειδικό σώμα της Αστυνομίας⁶⁶³.

Ένα τυχαίο περιστατικό κατά τη διάρκεια της εκφόρτωσης των όπλων, στις 2 Δεκεμβρίου 1966, όταν ένα από τα κιβώτια έσπασε και αποκαλύφθηκε το περιεχόμενό

⁶⁵⁸ Η προσπάθεια αυτή του Μακαρίου είχε επισημανθεί από τον Γρίβα από τις αρχές ακόμα του 1965, βλ. Αναφορά Γρίβας προς στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας, 8/2/1965, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 55

⁶⁵⁹ Λάμπρου, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σ. 236

⁶⁶⁰ Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά*, σ. 112

⁶⁶¹ Ο Γρίβας ήδη από τις 26 Μαΐου 1966 προειδοποιούσε τον Στεφανόπουλο: «(Ο Μακάριος) προτιμά να ενισχύσει την Αστυνομία καθώς προτεραιότητά του είναι το εσωτερικό μέτωπο (...) θέλει να κάνει δικό του στρατό που δεν είναι άλλος από την Αστυνομία, στην οποία θέλει να συμπεριλάβει γυμνασμένους οπλίτες. Θα εξοπλίσει την Αστυνομία και με τα όπλα των ιδιωτών που είναι πολλά (...) Πιθανόν να χρησιμοποιήσει τους 80 Ελληνοκύπριους αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού, Γρίβας προς Στεφανόπουλο, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Γ', σ. 275

⁶⁶² Λάμπρου, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σ. 117

⁶⁶³ Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, «Οι Σχέσεις Αθήνας- Λευκωσίας και η Εισαγωγή του Τσεχοσλοβάκιμου Οπλισμού το 1966», περιοδικό *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 39, Ιανουάριος 2017, σ. 111

του⁶⁶⁴, έγινε η αφορμή για να ξεσπάσει νέα σφοδρή αντιπαράθεση μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας. Ο Μακάριος ισχυρίστηκε ότι ο οπλισμός προορίζετο για την ενίσχυση του πεπαλαιωμένου στρατιωτικού υλικού της Αστυνομίας, αλλά το είδος και η ποιότητα των όπλων αδυνάτιζαν το επιχειρήματά του. Αποτέλεσμα ήταν οι πολέμοί του, με πρώτον τον Γρίβα, να διατυμπανίζουν ότι ο Αρχιεπίσκοπος επιχειρούσε τη δημιουργία ενός πιστού στον ίδιο αυτοδύναμου στρατού⁶⁶⁵. Ο Διγενής ανέφερε συγκεκριμένα ότι τα όπλα από την Τσεχοσλοβακία δεν προορίζονται για την Αστυνομία, αλλά για «κομματικούς σκοπούς»⁶⁶⁶. Ο Σταύρου αναρωτιέται: «Τι τα ήθελε ο Μακάριος τα όπλα όταν εδώ υπήρχε η Μεραρχία; Τα ήθελε για να τα χρησιμοποιήσει εναντίον της Μεραρχίας»⁶⁶⁷.

Η αποκάλυψη των όπλων προκάλεσε νέα κρίση στις ήδη τεταμένες σχέσεις Αθήνας- Λευκωσίας, ενώ στην υπόθεση αναμίχθηκε και η Άγκυρα, διαμαρτυρούμενη για τον επιπλέον εξοπλισμό που έφθανε σε ελληνοκυπριακά χέρια. Ο Στεφανόπουλος, χρησιμοποιώντας και την ανάμιξη της Τουρκίας ως επιπλέον επιχειρήμα, αλλά επιδιώκοντας κυρίως να μην πάρει ο Μακάριος τα όπλα υπό την κατοχή του, ζήτησε από τη Λευκωσία την άμεση παράδοση του εξοπλισμού στο ΓΕΕΦ, δηλαδή στον Γρίβα⁶⁶⁸. Ο Αγών κατηγορήσε την ελληνική Κυβέρνηση για «ακατανόητο παρεμβατισμό», ο οποίος έφτανε στο «αποκορύφωμά» του και «αναιτιολόγητη αντίδραση εις την αναγκαία ενίσχυσιν της Αστυνομίας»⁶⁶⁹, ενώ η *Τελευταία Ώρα* επέλεξε ν' αναδείξει το ταξίδι του Αρχηγού της ΚΥΠ Παπαγεωργόπουλου στην Κύπρο ως μέσο πίεσης της Αθήνας προς τον Μακάριο: «Η Ελληνική Κυβέρνηση αξιώνει όπως ο οπλισμός αποθηκευθεί υπό ελληνικόν έλεγχον», γράφει στο πρωτοσέλιδο της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1966⁶⁷⁰. Η *Πατρίς* από την πλευρά της στο κύριο άρθρο της 7^{ης} Δεκεμβρίου με τίτλο «Τα Όπλα» έθετε τα καίρια ζητήματα του «σκοπού» και του «τρόπου» της αγοράς των όπλων, αναρωτώμενη γιατί επελέγη η μυστικότητα και ποιος είναι τελικά ο πραγματικός στόχος του Μακαρίου⁶⁷¹. Η ίδια εφημερίδα, στις 11 Δεκεμβρίου τιτλοφορεί το κύριο άρθρο της «Δολοφονικά της Ενώσεως Όπλα», πρεσβεύοντας ότι η αγορά του εξοπλισμού έγινε για να μπορεί ο Μακάριος ν' αντιπαλέψει με όλα τα μέσα το ενδεχόμενο της Ένωσης⁶⁷².

⁶⁶⁴ Λάμπρου, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σ. 238

⁶⁶⁵ ό. π., σ. 211

⁶⁶⁶ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 389

⁶⁶⁷ Συνέντευξη Σταύρου

⁶⁶⁸ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής*, σ. 1070

⁶⁶⁹ Εφημερίδα *Αγών*, 7/12/1966

⁶⁷⁰ Εφημερίδα *Τελευταία Ώρα*, 7/12/1966

⁶⁷¹ Εφημερίδα *Πατρίς*, 7/12/1966

⁶⁷² Εφημερίδα *Πατρίς*, 11/12/1966

Ο Μακάριος εν πρώτοις αρνήθηκε να παραδώσει τα όπλα στο ΓΕΕΦ. Όμως, η Αθήνα ήταν αποφασισμένη. Έτσι, στις 15 Δεκεμβρίου 1966 ο Στεφανόπουλος απείλησε την Λευκωσία με απόσυρση της ελληνικής Πρεσβείας από την Κύπρο⁶⁷³. Επρόκειτο, ίσως, για μια ακραία επιλογή, η οποία θα οδηγούσε στην περαιτέρω διεθνοποίηση της κρίσης, καθώς Ελλάδα και Κύπρος από αδελφά κράτη θα εμφανίζονταν παγκοσμίως ως δυνάμεις εχθρικές, με παντελώς διαφορετική διπλωματική και εξωτερική πολιτική. Όχι βέβαια πως κάτι τέτοιο δεν ήταν ήδη ευρύτερα γνωστό, αλλά μια κίνηση όπως η απόσυρση της Πρεσβείας θα επισημοποιούσε το ρήγμα και θα δημιουργούσε ανεξέλεγκτα τετελεσμένα. Ήταν φανερό πως η Αθήνα θα έκανε ό, τι περνούσε από το χέρι της για να μην εξοπλιστεί ο Μακάριος. Είχε μεσολαβήσει, στις 11 Δεκεμβρίου η νέα (πέμπτη από τον Μάιο 1964) απειλή παραίτησης του Γρίβα, ο οποίος επέρριπτε στην ελληνική Κυβέρνηση ευθύνες για το γεγονός ότι ενώ ο ίδιος είχε ενημερώσει περί των κινήσεων της Λευκωσίας για αγορά εξοπλισμού από τις Ανατολικές Χώρες, η Αθήνα παρέμεινε αδιάφορη και αδρανής⁶⁷⁴. Ο Στεφανόπουλος, λοιπόν, έπρεπε πλην του Αρχιεπισκόπου ν' αντιμετωπίσει και τις απρόβλεπτες διαθέσεις του ανθρώπου που ο ίδιος είχε ορίσει ως Αρχιστράτηγο στο κρισιμότερο γεωπολιτικά πεδίο για τη χώρα τα χρόνια εκείνα.

Τα όπλα τοποθετήθηκαν τελικά σε αποθήκες της Αστυνομίας, όπου και θα επιθεωρούνταν ανά τακτά διαστήματα από τον ΟΗΕ⁶⁷⁵. Επρόκειτο για μια μέση λύση, προκειμένου να αποκλιμακωθεί η ένταση μεταξύ Στεφανόπουλου- Μακάριου. Στις 17 Δεκεμβρίου 1966 ξεκίνησαν στο Παρίσι οι διαπραγματεύσεις Τούμπα-Τσαχλαγιαγκίλ⁶⁷⁶. Ακόμα μια έξαρση στις σχέσεις Ελλάδας- Κύπρου συνέβαινε λίγο πριν, λίγο μετά ή κατά τη διάρκεια διαπραγματεύσεων για το Κυπριακό. Στις 20 Δεκεμβρίου ανετράπη η κυβέρνηση Στεφανόπουλου, καθώς η ΕΡΕ υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο απέσυρε την εμπιστοσύνη της. Από το 1959-60 ήταν η δέκατη ελληνική Κυβέρνηση, μαζί με τις μεταβατικές και υπηρεσιακές, που «συνεργάστηκε» με τη Λευκωσία. Ουδεμία εξ αυτών βρήκε *modus vivendi* με τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.

⁶⁷³ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τόμος Α', σ. 390

⁶⁷⁴ Επιστολή υποβολής παραίτησης από Γρίβα σε Στεφανόπουλο, στο Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, 11/12/1966, τόμος Γ', σσ. 293-296

⁶⁷⁵ Εφημερίδα *Μάχη*, 16/12/1966

⁶⁷⁶ Βλ. και Συνομιλίες και Μνημόνιο Τούμπα- Τσαχλαγιαγκίλ στο Παρίσι 17/12/199

Συμπεράσματα

Οι αμιγώς ελληνικές και οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις που έδρασαν στην Κύπρο την περίοδο 1963-1966, και πιο συγκεκριμένα ο έλεγχος και η επιρροή επ' αυτών, έγιναν πεδίο ανάπτυξης της, αρχικά εσωστρεφούς και στη συνέχεια ανοικτής, αντιπαράθεσης μεταξύ των αλληλοδιαδόχων ελληνικών κυβερνήσεων και του Προέδρου της Κύπρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Η διαρκής προσπάθεια της Λευκωσίας να υπαγάγει υπό τη σκέπη της, όχι μόνο διοικητικά, αλλά κυρίως επιχειρησιακά, κατά κύριο λόγο την Εθνική Φρουρά, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις και την Ελληνική Μεραρχία, ήλθε ως «απάντηση» στις εν πολλοίς δικαιολογημένες υποψίες του Μακαρίου, ότι η Αθήνα όχι μόνο επιχειρούσε να ελέγχει δι' αυτών τις πολιτικές και διπλωματικές ενέργειες της Λευκωσίας, αλλά και ότι θα μπορούσε και να επιβάλει με την ισχύ των όπλων, επιλογές αντίθετες στη βούληση του ελληνοκυπριακού λαού, όπως ήταν για παράδειγμα η λεγόμενη Ένωση με «ανταλλάγματα».

Πράγματι, η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, έχοντας εξαρχής αντιληφθεί τις διαθέσεις του Μακαρίου ν' ακολουθήσει μια διαδρομή εκτός του δυτικού πλαισίου και του συστήματος ασφαλείας στο οποίο με κόπο συμμετείχε τότε η Ελλάδα, επεδίωξε, τόσο σε πολιτικό, όσο και στρατιωτικό επίπεδο να ελέγξει την Κύπρο. Η επιδίωξη αυτή κεφαλαιοποιήθηκε με την εκπόνηση της πολιτικής του «Εθνικού Κέντρου», η οποία απέβλεπε διττώς: Αφενός να επαναφέρει τον Μακάριο στην επιθυμητή διπλωματική οδό, δηλαδή να τον καταστήσει επί της ουσίας ακόλουθο των προσταγών της Αθήνας, αφετέρου να προστατεύσει την εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου. Προκειμένου να υλοποιήσει το δεύτερο σκέλος, ο Παπανδρέου αποφάσισε να προχωρήσει, εν γνώσει του ΝΑΤΟ και των Ηνωμένων Πολιτειών, στη «στρατιωτικοποίηση» της νήσου, συμπεριλαμβάνοντας έτσι στο διπλωματικό παίγνιο και την ελληνική εξωτερική πολιτική, όχι μόνο το στρατιωτικό κατεστημένο, με το οποίο είχε συγκρουστεί πολλάκις στο παρελθόν, αλλά και τον Γεώργιο Γρίβα, μια προσωπικότητα ανεξέλεγκτη, έναν άνθρωπο χωρίς πολιτικό κριτήριο, αλλά και με ισχυρή προσωπική ατζέντα. Εν ολίγοις, ο Παπανδρέου έστειλε στην Κύπρο, με τη συγκατάθεση της ελληνοκυπριακής ηγεσίας, μια ωρολογιακή βόμβα, η οποία ήταν έτοιμη να εκραγεί ανά πάσα στιγμή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ιδεολογική συγκρότηση αλλά και τη γενικότερη παιδεία που έφεραν οι Έλληνες αξιωματικοί που επελέγησαν για να πλαισιώσουν τον Γρίβα, έχοντας γαλουχηθεί επί χρόνια με το όραμα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, μετέτρεψε το ελληνικό στράτευμα στο νησί σε παράγοντα πρόκλησης μόνιμης αναταραχής. Μπορεί μιν, η παρουσία κατά πρώτο λόγο της Μεραρχίας και δευτερευόντως της Εθνικής Φρουράς, να

λειτουργούσαν αποτρεπτικά έναντι μιας πιθανής τουρκικής επέμβασης, αλλά στο πολιτικό πεδίο έγινε η κύρια αιτία της ρήξης Αθηνών- Λευκωσίας. Με λίγα λόγια, ενώ οι ελληνικές και οι ελληνοκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις προορίζονταν να συμβάλλουν στη σταθερότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, έγιναν τελικά μία από τις βασικές συνιστώσες της αποσταθεροποίησης και της αναπαραγωγής του διχασμού ανάμεσα στις ελληνικές Κυβερνήσεις και τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.

Η πολιτική του «Εθνικού Κέντρου», εκτός του γεγονότος ότι επικύρωσε την ανατροπή των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου, την οποία ξεκίνησε το 1963 ο Πρόεδρος της Κύπρου, αποδείχθηκε μια εξαιρετικά ατυχής επιλογή. Δεν πέτυχε να καταστήσει την Αθήνα κέντρο των αποφάσεων επί του Κυπριακού, ούτε έφερε την πολυπόθητη Ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Εκτός αυτών, το «Εθνικό Κέντρο», τα προαπαιτούμενα και τα παραγόμενά του, έγιναν το έδαφος επί του οποίου καλλιεργήθηκαν στο συλλογικό υποσυνείδητο τόσο των Ελλήνων, όσο περισσότερο των Ελληνοκυπρίων οι εικόνες αφενός της μοχθηρής Αθήνας, η οποία αναζητούσε κάθε τρόπο να περιορίσει τον Μακάριο και να επιβάλει την πολιτική της, αφετέρου του καλού και αγαθού Αρχιεπισκόπου, ο οποίος αγωνιζόταν για την επίτευξη των δίκαιων και ηθικών σκοπών του λαού του. Επιπλέον, η εκ των πραγμάτων δυσχερής προσπάθεια του Παπανδρέου να κρατήσει τις ισορροπίες μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα, ανάμεσα στις ελληνικές και τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις και κυρίως μεταξύ του ίδιου και του Αρχιεπισκόπου, τον οδήγησε στη δημιουργία ενός, όπως αποδείχθηκε στην εργασία, εξαιρετικά πολύπλοκου, δυσλειτουργικού και με θολή ιεραρχία στρατιωτικού σχηματισμού.

Η παρουσία των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο λειτούργησε ως ακόμα μία απόδειξη της διάθεσης αυτονομησης που επιδεικνύει διαχρονικά- τουλάχιστον έως την Μεταπολίτευση- το στράτευμα απέναντι στην πολιτική εξουσία και δη κατά τη διάρκεια περιόδων όπου βρίσκονται σε εξέλιξη πολυεπίπεδες κρίσεις. Όπως, λοιπόν, είχε συμβεί πολλάκις στο παρελθόν, αλλά συνέβη και τον Απρίλιο του 1967, συγκεκριμένοι στρατιωτικοί πυρήνες είδαν την παρουσία τους στην Κύπρο ως μια μοναδική ευκαιρία άσκησης πολιτικής. Όπως αποδείχθηκε στην παρούσα εργασία, τόσο ο Γρίβας, όσο και άλλοι Έλληνες αξιωματικοί, είτε ατομικά, είτε συλλογικά, αποκολλήθηκαν από την πολιτική ηγεσία, επιδιώκοντας τη δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων, αφενός θεωρώντας ότι έτσι ενισχύουν τη θέση τους, αφετέρου πιστεύοντας πως με αυτόν τον τρόπο ευνοούν τα συμφέροντα της πατρίδας τους. Έτσι, ήταν Έλληνες αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ αυτοί που εκπαίδευσαν, εξόπλισαν και ενέπνευσαν τις ελληνοκυπριακές παραστρατιωτικές οργανώσεις στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960. Ήταν Έλληνες αξιωματικοί αυτοί που συμμετείχαν στα Υπαρχηγεία της Οργάνωσης και χάραξαν τα επιχειρησιακά σχέδιά της λίγο πριν

από τις διακοινοτικές συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1963. Ήταν Έλληνες αξιωματικοί αυτοί που συμμετείχαν, χωρίς συνεννόηση με την Αθήνα, στις επιχειρήσεις ανακατάληψης του Αγίου Ιλαρίωνα, τον Απρίλιο του 1964. Ήταν ο Γεώργιος Γρίβας αυτός που παράκουσε τις εντολές του Παπανδρέου τον Ιούνιο του 1964 και δεν επέστρεψε από την Κύπρο. Ήταν ο Διγενής αυτός που πίεζε αφόρητα τον Παπανδρέου για να λαμβάνει όλο και περισσότερες αρμοδιότητες στην Κύπρο. Ήταν ο υποδιοικητής του ΓΕΕΦ Ηλίας Πρόκος και ο διοικητής του 206 Τ. Π. Νικόλαος Ντερτιλής αυτοί που παρά την απουσία των φυσικών ηγετών των ελληνικών και των ελληνοκυπριακών Ενόπλων Δυνάμεων ξεκίνησαν τις επιχειρήσεις της Μανσούρας τον Αύγουστο του 1964. Ήταν και πάλι ο Γρίβας αυτός που παρά τις ρητές εντολές της ελληνικής Κυβέρνησης συνέχισε τις ένοπλες συγκρούσεις στην Τυλληρία τον Αύγουστο του 1964. Η Κύπρος των δεκαετιών του 1960 και του 1970 είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της ιδιόρρυθμης διαπλοκής της πολιτικής με τον στρατό, εννοιών ούτως ή άλλως αλληλένδετων στην Ιστορία της προ-μεταπολιτευτικής Ελλάδας.

Μέσα, όμως, τόσο από αυτές τις ενέργειες των Ελλήνων αξιωματικών, όσο και από την αντιπαράθεση διαρκείας που είχαν με τον Μακάριο με επίδικο την Ένωση, προέκυψε ακόμα ένα συμπέρασμα επί των ερωτημάτων που ετέθησαν στην εργασία: Πράγματι, η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, αποτέλεσε για τους Έλληνες αξιωματικούς που υπηρέτησαν στην Κύπρο μια λανθάνουσα μορφή της Μεγάλης Ιδέας. Η Ένωση ήταν η τελευταία ευκαιρία μεγέθυνσης της Ελλάδας, ήταν ένα διαχρονικό όνειρο, όχι μόνο των αξιωματικών, αλλά και της πλειοψηφίας, τουλάχιστον μέχρι ενός σημείου- των δύο λαών. Οι Έλληνες αξιωματικοί ήταν διατεθειμένοι να κάνουν ό, τι περνούσε από το χέρι τους για να συνδέσουν το όνομά τους με τη μεγάλη εθνική επιτυχία. Έτσι, όταν διαπίστωσαν τις δεύτερες σκέψεις που είχε ο Μακάριος όσον αφορά την επιλογή της Ένωσης με «ανταλλάγματα», επέλεξαν την οδό της ανοικτής σύγκρουσης μαζί του. Μιας σύγκρουσης, που αποτέλεσε τα θεμέλια για όσα τραγικά συνέβησαν τον Ιούλιο του 1974.

Η διαφοροποίηση μεταξύ των Ελλήνων αξιωματικών από τη μία πλευρά και του Μακαρίου από την άλλη, αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της Ένωσης, τον τρόπο της επίτευξής της, αλλά και τη γενικότερη στροφή του Μακαρίου στην Ανατολή, επέφερε τελικά το χαώδες ρήγμα μεταξύ των πρώτων και της πλειοψηφίας του ελληνοκυπριακού λαού, ο οποίος τασσόταν καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου στο πλευρό του Αρχιεπισκόπου. Έτσι, προέκυψε το εξής ανατρεπτικό φαινόμενο: Ενώ τα πρώτα ελληνικά στρατεύματα που πάτησαν στην Κύπρο τον Αύγουστο του 1960 έγιναν δεκτά ως «σωτήρες», «απελευθερωτές» και «προάγγελοι της Ένωσης», το 1966 αποκαλούνταν ακόμα και «στρατός κατοχής», ενώ καλούνταν

σε άτακτη φυγή από το κυπριακό έδαφος. Μεσολάβησε μια εκατέρωθεν, ανηλεής και χωρίς όρια προπαγάνδα, η οποία εξετάστηκε ενδελεχώς στην παρούσα εργασία και δια της οποίας αναδείχθηκε, ίσως καλύτερα από κάθε τι άλλο, το βάθος της αντιπαράθεσης των δύο πλευρών. Ο Μακάριος δεν μπορούσε ν' ανεχθεί ότι γύρω του είχε χαραχθεί ένας στενός στρατιωτικός κλοιός και οι Έλληνες αξιωματικοί αρνούσαν να συμβιβαστούν με το γεγονός ότι ο Αρχιεπίσκοπος συμπράττει με την Μόσχα και το ΑΚΕΛ. Ακόμα πιο αποκαρδιωτικό είναι το γεγονός ότι ενώ Αθήνα και Λευκωσία βρίσκονταν ουσιαστικά σε έναν ακήρυχτο πόλεμο χαρακωμάτων, υποχρεούνταν να εμφανίζονται δημοσίως ως αγαστοί συνοδοιπόροι. Τα δύο «αδελφά κράτη» και οι λειτουργοί τους είχαν μετατραπεί μέσα σε λίγα χρόνια σε «εχθροί εντός των τειχών».

Είναι βέβαιο, τέλος, πως και οι επιλογές του Μακαρίου, ειδικά αυτές που αφορούσαν τα στρατιωτικά θέματα και ασχέτως αν τροφοδοτούνταν από τις κινήσεις της Αθήνας, συνέβαλαν στη δημιουργία των προϋποθέσεων της ρήξης. Αποδείχθηκε, ότι ο Μακάριος, ανεξαρτήτως αν αρχικά πίστεψε στις Συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας δρούσε πρώτον για την ανατροπή τους και δεύτερον για τη μεγιστοποίηση της ισχύος του. Γι' αυτό και δημιούργησε σταδιακά, μεθοδικά και προσεκτικά τη λεγόμενη στην παρούσα εργασία «εύπλαστη μάζα των ενόπλων υποστηρικτών» του. Ήταν η μάζα που θα τον στήριζε, αφενός στην προσπάθεια επιβολής του επί της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, όπως κι έγινε τον Δεκέμβριο του 1963, αφετέρου σε οποιοδήποτε άλλο σχέδιο χρειαζόταν να εφαρμόσει για να επεκτείνει την εξουσία του επί της νήσου.

Όπως αποδείχθηκε κυρίως δια των συνεντεύξεων που δόθηκαν στον γράφοντα, ο Αρχιεπίσκοπος ήδη από τη δημιουργία του Κυπριακού Στρατού συγκέντρωσε γύρω του τους πιστούς σε αυτόν πρώην αγωνιστές της ΕΟΚΑ, αποκλείοντας παράλληλα στελέχη και ομάδες διαφορετικών επιρροών. Με τη δύναμη που του έδιναν αμφότερα τα αξιώματά του πέτυχε να διευρύνει τη μάζα των υποστηρικτών του, τοποθετώντας τους πάντοτε υπό την προστασία του Κυπριακού Κράτους. Κάθε φορά που προέκυπτε νέα διαμόρφωση του στρατεύματος και των Σωμάτων Ασφαλείας οι άνθρωποι του Μακαρίου μετακινούνταν από τον ίδιο και τους στενούς συνεργάτες του με επικεφαλής τον Γεωρκάτζη στις κατάλληλες θέσεις. Από την ΕΟΚΑ στον Κυπριακό Στρατό. Από εκεί στην Οργάνωση και τις άλλες παραστρατιωτικές ομάδες. Από τις δυνάμεις του παρακράτος, στην εθελοντική Εθνική Φρουρά μέσω της Ειδικής Αστυνομίας και από εκεί στην Εθνική Φρουρά υποχρεωτικής θητείας. Όταν η τελευταία άρχισε να ελέγχεται πλήρως από τον Γρίβα, ο Μακάριος δημιούργησε ειδικό σώμα για τη μάζα των υποστηρικτών του, αυτή τη φορά μέσα στην Αστυνομία. Όπως η Αθήνα έστειλε τον Γρίβα για αντίβαρο του Μακαρίου, έτσι και ο Αρχιεπίσκοπος κρατούσε εν ζωή και εγρήγορση τα ένοπλα

σώματα της επιρροής του. Ήταν αυτοί που στελέχωσαν το 1972 το λεγόμενο «Εφεδρικό» ως αντίδραση στην ΕΟΚΑ Β' και συγκρούστηκαν στις 15 Ιουλίου του 1974 με τις ελεγχόμενες από τον Ιωαννίδη δυνάμεις της Εθνικής Φρουράς. Ο ελληνοκυπριακός εμφύλιος πόλεμος, σαφώς, έχει τις βάσεις του στα στρατιωτικά πεπραγμένα της δεκαετίας του 1960.

Πηγές- Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές

Τύπος

Αγών

Εθνική

Ελευθερία

Μάχη

Πατρίς

Τελευταία Ώρα

Φιλελεύθερος

Χαραυγή

Αρχεία

-Σπύρος Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού*, τόμος Α', Β', Γ'
Λευκωσία, 2000

-Foreign Relations of the United States, history.state.gov, Johnson Administration

-Μακάριος Γ', Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, Άπαντα, τόμος Ε, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου
Μακαρίου Λευκωσία, 1993

Περιοδικά

Εθνική Φρουρά και Ιστορία

Ιστορικά Θέματα

Συνεντεύξεις

Γεώργιος Αγγελίδης

Λουκής Αυγουστίδης

Κωνσταντίνος Δημητριάδης

Παύλος Ιεροδιακόνου

Νίκος Κιόσσης

Χαράλαμπος Λόττας

Τάκης Παπαγεωργόπουλος

Σταύρος Σταύρου

Ιάκωβος Συμεωνίδης

Ιωάννης Τεσσέρης

Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος

Βιβλιογραφία

1. Ανδρέας Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ' Λευκωσία, 2008
2. Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος, Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974. Μια Ενδοσκόπηση*, Αθήνα 1987
3. Σέφης Αναστασάκος, *Θύελλα στην Αθήνα*, Αθήνα, 1974
4. Πέτρος Αραπάκης, *Το Τέλος της Σιωπής*, Αθήνα 2000
5. Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, «Οι Σχέσεις Αθήνας- Λευκωσίας και η Εισαγωγή του Τσεχοσλοβακικού Οπλισμού το 1966», περιοδικό Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 39, Ιανουάριος 2017
6. Πέτρος Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά Σφάλματα. Ευκαιρίες που Χάθηκαν. 19 Φεβρουαρίου 1964- 15 Ιουλίου 1965*, Αθήνα 1982
7. Νίκος Δεληπέτρος *Αποφάσισα να μιλήσω*, Αθήνα, 1988
8. Κ. Δημητριάδης, Γ. Δεμέστιχας, *Ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, χωρίς ημερομηνία
9. Μακάριος Δρουσιώτης, *Η Πρώτη Διχοτόμηση. Κύπρος 1963-1964*, Λευκωσία, 2005
10. Γιώργος Ηλιάδης (επιμ.), *Πολύκαρπος Γεωρκάτζης 1955-1959*, Λευκωσία, χωρίς ημερομηνία
11. Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα 2002
12. Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και Εμείς*, Αθήνα 1988
13. Παύλος Ιεροδιακόνου, *Εθνική Φρουρά. Από τα Πέτρινα Χρόνια στο Σήμερα*, Λευκωσία, 2016
14. Λάμπρος Καούλλας, «Το Έλλειμμα Ασφαλείας και η Κοινωνικοποίηση του Μονοπωλίου της Βίας κατά την Κρίση του 1963-64. Μια Πρώτη Θεωρητική Προσέγγιση», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 35, Ιανουάριος 2015
15. Γεώργιος Καραγιάννης, *Οι Μάχες της Μανσούρας*, Λευκωσία 2003
16. Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμοι Α' και Β', Λευκωσία, 1988
17. Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία. Κύπρος 1960- 1974*, τόμος Α', Αθήνα 2008
18. Francois Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη, 1946-1959*, τόμος Β', Αθήνα 2011
19. Γιάννης Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού. Τα Χρόνια Μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, Λευκωσία, 2008

20. Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Η Τουρκοκυπριακή Ανταρσία του Δεκεμβρίου 1963 και η Χάραξη της Πράσινης Γραμμής», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 32 Δεκέμβριος 2013
21. Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Οι Μάχες της Τυλληρίας. 6-10 Αυγούστου 1964», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 30, Ιούλιος 2012
22. Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Η αμυντική θωράκιση της Κύπρου», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 37, Ιανουάριος 2016
23. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμοι Γ', Δ', Ε', Αθήνα 1988
24. Ιωάννης Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, Αθήνα, 1990
25. George Ball, *The Past has Another Pattern. Memoirs George W. Ball*, 1982
26. Γρηγόριος Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, Αθήνα 1986
27. Αριστόδημος Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα 1989
28. Γεώργιος Ξιφαράς, *Αλήθειες από έναν Στρατηγό*, Αθήνα, χωρίς ημερομηνία
29. Πανουργιάς Πανουργιάς, *Κύπρος. Η Αποχώρηση της Ελληνικής Μεραρχίας την 29^η Νοεμβρίου 1967. Εθνική Μειοδοσία*, Αθήνα, 2004
30. Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' . Αναμνήσεις και Αποτιμήσεις*. Αθήνα, 2009
31. Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην στον Αττίλα. Η Ταραγμένη Δημοκρατία και η Σύγκρουσις με τους Τούρκους*, τόμος Α', Λευκωσία, 1980
32. Δημήτριος Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, 2014
33. Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαιτία 1961-1967*, Αθήνα, 1997
34. Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα από το 1945 έως το 1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Λευκωσία, 2013
35. Αλέξης Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα, 2017
36. Σωτήρης Ριζάς, Ένωση, Διχοτόμηση, Ανεξαρτησία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία σε αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963- 1967, Αθήνα, 2000
37. Σωτήρης Ριζάς, *Το Κυπριακό στην Κρίσιμη Καμπή. Η Ελληνική Πολιτική και το Σχέδιο Άτσεσον*, Αθήνα, 1997
38. Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό. Ευθύνες*, τόμος Β', ημίτομος ΙΙ, Αθήνα, 1985
39. Ιωάννης Στεφανίδης, Ο αλυτρωτισμός στην δεκαετία του 1960- η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό Ζήτημα, Ρήγος, Άλκης,. Σεφερειάδης, Σεραφείμ, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Η σύντομη δεκαετία του 1960*, Αθήνα, 2008

40. Άγγελος Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964- 1968) και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων», στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα από το 1945 έως το 1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Λευκωσία, 2013
41. Πιέρρος Τζανετάκος, «Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ: Οι προεκτάσεις μιας οδυνηρής συνωμοσίας», περιοδικό Ιστορικά Θέματα, τεύχος 138, Μάιος 2014
42. Άλιστερ Τόμσον, *Αναμνήσεις Ανζακιτών- Ζώντας με τον Θρύλο*, Αθήνα, 2003
43. Γεώργιος Τσουμής, *Ενθυμήματα και Τεκμήρια Πληροφοριών της ΚΥΠ. 1964-1966*, Αθήνα, 2011
44. Robert Holland, Diana Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες. Αγώνες Εξουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα, 2008
45. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των Κυπριακών θεμάτων», στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα από το 1945 έως το 1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Λευκωσία, 2013
46. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα Σύνορα των Κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα, 2009
47. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: Εσωτερικές όψεις των εθνικών θεμάτων, στο Ρήγος, Άλκης, Σεφερειάδης, Σεραφείμ, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, (επιμ.) *Η σύντομη δεκαετία του 1960*, Αθήνα, 2008
48. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Αυταπάτες, διλήμματα και η αποτυχία της πολιτικής. Ο στρατός στην πορεία προς τη δικτατορία. Στο Βασιλάκης, Μαν. (επιμ.) «Από τον ανένδοτο στη δικτατορία», Συνέδριο Ιδρύματος Κ. Μητσοτάκη. Αθήνα, 2009
49. Evanthis Hatzivasilleiou, *Greece and the Cold War: Front Line State, 1952-1967*, London, 2006
50. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα, 2005
51. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η συγχώνευση του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 39, Ιανουάριος 2017
52. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου 1964», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 37, Ιανουάριος 2016
53. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου» άρθρο στην εφημερίδα Καθημερινή 17 Ιουλίου 2016, στο <http://www.kathimerini.gr/867775/article/epikairothta/ellada/h-stratiwtikh-enisxysh-ths-kyproy>

54. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Τριμερές Στρατηγείον Κύπρου. Η εν όπλοις συνύπαρξη Ελλάδας-Τουρκίας- Κύπρου στη Μεγαλόνησο την περίοδο 1959-1963», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 38, 2016
55. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 34, Ιούλιος 2014
56. Άγγελος Χρυσοστόμου, «Η Ίδρυση της Εθνικής Φρουράς», Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 33, Ιανουάριος 2014